

Nationalsocialistiske propagandaskildringer af Sovjetunionen i krigsårene 1939-1945

Speciale udarbejdet af: Emil Brandt -

Titel: Nationalsocialistiske propagandaskildringer af Sovjetunionen i krigsårene 1939-1945 - National Socialist propaganda portrayals of the Soviet Union during the war years 1939-1945

Afleveret: 02.08.2011

Vejleder: Therkel Stræde

Typeenheder: 209.350

Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse. Syddansk Universitet, Odense.

Indhold

Indledning.....	5
Problemformulering	7
Afgrænsning (<i>Signal</i> som materialegrundlag)	8
Oversættelser	10
Propaganda - indledende begrebsafklaring	10
Propaganda og Aristoteles	12
Propagandabilleder af Sovjetunionen – tesepræsentation	13
Diskurs – indledende begrebsafklaring	18
Sprogets rolle og et visuelt eksempel.....	18
Sprogets rolle hos Norman Fairclough	20
Diskursens tre funktioner	22
Faircloughs tredimensionelle model	22
Diskurs som tekst.....	23
Diskurs som diskursiv praksis	24
Diskurs som social praksis	28
Teori i praksis – propaganda	31
Historisk kontekst – Nationalsocialismen.....	31
En kort belysning af væsentlige årsager til Anden Verdenskrig	36
Sovjetunionen konstitueret som ikke-fjende (ikke-angrebsdiskurs) 1939-1941	39
Social praksis – historisk kontekst	39
Diskursiv praksis	39
Hitlers tale	40
Diskursens funktioner.....	41
Tekstens niveau som afsats til den diskursive og sociale praksis.....	42
Den tyske nations – og Hitlers – store problem: Danzig	42

Ikke-angrebstraktat mellem Sovjetunionen og Tyskland	44
Hegemoni	47
Det vestlige modspil, den tyske befolkning og Sovjetunionen.....	47
Opsamling.....	49
Jødernes rolle og tidsskriftet <i>Signal</i>	49
Bolsjevisme, race og det vestlige modspil.....	51
Sovjetunionen konstitueret som den militære jævnbyrdige, men kulturelt svage fjende 1941-1942.....	52
Blitzkrieg im Europa.....	52
Krigens og ideologiens radikalisering – professor Kershaws vurdering af de historiske-sociale processer	54
Østfronten – et tveægget sværd	57
Diskursiv praksis – italesættelse af Sovjetunionen	57
Tidsskriftet <i>Signal</i> – og dets troværdighed.....	58
Meningen med kampen mod bolsjevismen ifølge <i>Signal</i>	60
Artiklens andre argumenter for invasionen	64
Opsamling for nationalsocialismens brug af de fire elementer: jøder, bolsjevisme, race og udenlandske regeringer	67
Tesen om Sovjetunionen som en ligeværdig militær, men kulturelt svag fjende?.....	67
Opgøret – starten på vendepunktet for nazisterne	68
Verden skildret i tidsskriftet <i>Signal</i>	69
Fra sejr i 1940-1942 til tilbagetrækning i 1943-1944	70
Ørkenkrig, briterne og amerikanerne i <i>Signal</i>	70
Det russiske felttog i <i>Signal</i>	71
Stalingrad.....	71
<i>Signal</i> giver ikke op.....	73
Sovjetunionen konstitueret som en stærk fjende i 1942-1945.....	74
Diskursen i Josephs Goebbels' tale om total krig den 18. februar 1943	74
Diskursen som social praksis – talen i sin kontekst.....	75

Diskursen som diskursiv praksis – talen som medieevent	75
Tekstens diskurs – fjendebilledet af Sovjetunionen.....	76
Goebbels iscenesættelse af Sovjetunionen i talen.....	79
Barbarisme og bolsjevisme – civilisationskritik	79
Lebensraum	80
Jødisk (kapitalistisk) bolsjevisme	82
Jødernes rolle, bolsjevisme, racer og det vestlige modspil	83
Konklusion	84
Litteratur.....	87
Materiale	88
Websider	89
Diverse	90
Abstract: National Socialist propaganda portrayals of the Soviet Union during the war years 1939-1945	91
Bilag A: Tysklands grænser fra 1871-1990	92

Til mine venner og familie. Tak for hjælpen. Specielt tak til Kingo og Leonora for deres bløde værdier og evige støtte.

Forsiden – antibolsjevistisk propagandaplakat: Europas sejr – din velstand.

Imperial War Museum, posters of conflict.
<http://vads.ahds.ac.uk/flarge.php?uid=26682&sos=0> 30.04.2011.

Indledning

*In die faule und feige bürgerliche Welt sowohl wie in den Siegeszug der marxistischen Eroberungswelle sollte eine neue Machterscheinung treten, um den Wagen des Verhängnisses in letzter Stunde zum Stehen zu bringen.*¹

Citatet stammer fra *Mein Kampf*, der italesætter det tyske nationalsocialistiske arbejderpartis politiske retningslinje og dermed konstruerer den verdensanskuelse og ideologi, som repræsenterer det mest (og eneste reelle) magtfulde organ i det nazistiske Tyskland fra 1933-1945.

I citatet, der stammer fra 1926, omtaler nationalsocialismen sig selv som det eneste bolværk mod bolsjevismen i et politisk ustabilt og kaotisk Europa. Denne linje fastholdt partiet frem til sin opløsning i 1945, men undervejs ændrede partiet ikke blot nuancer og toning, men også direkte strategi (og holdning) i deres omtale af Sovjetunionen, og via sproget er det muligt at nærme sig den virkelighed, som nazisterne konstruerer i deres propaganda. Anden Verdenskrig bliver til en krig ført med ord og billeder – en kamp om folks hjerter og tanker. Befolkningen skal overbevises om, at Adolf Hitler og nationalsocialismen har ret og altid vil vinde, og om, at modstanderne (specielt Sovjetunionen) er onde og altid vil tabe.

Anden Verdenskrig bliver klimakset på en længerevarende historisk udvikling og dermed en helt særartet og speciel krig: Propagandaen får stor indflydelse på mobiliseringen af civilbefolkningen, da krigen ikke længere kun foregår på slagmarken. Civilbefolkningen rammes direkte af krigen langt fra frontlinjen. Tendensen er allerede set massivt under Første Verdenskrig, men konceptet radikaliseres endnu mere under Anden Verdenskrig og hele samfundet involveres i en hidtil ukendt grad. Der er tale om totalkrig.

Anden Verdenskrig bliver desuden speciel, fordi den bliver mere omfattende og kræver flere menneskeofre, end nogen tidligere krige har gjort. Et forsigtigt bud lyder på mellem 50 og 100 millioner døde som direkte eller indirekte konsekvens af krigen.²

¹ Hitler, Adolf: *Mein Kampf - Die nationalsozialistische Bewegung*, 2. band, Franz Eher Nachfolger, 5. udgave München, 1933, s. 409.

I 1923 forsøger NSDAP med Hitler som formand forgæves at udråbe sig selv til leder af en ny revolutionær (national-socialistisk) tysk regering. Efter kuppet idømmes Hitler fem års fængsel for forræderi mod staten, men afsoner kun ét år grundet god opførsel. I fængslet forfatter han *Mein Kampf*, som indeholder selvbiografiske elementer og et politisk programskrift for det nationalsocialistiske arbejderparti. Hitlers lære efter det mislykkede kup, der begyndte på en ølstue, er, at man kun kan erhverve sig den politiske magt ved at holde sig til forfatningen. Denne linje fastholdt han indtil sin udnævnelse til rigskansler i januar 1933, hvorefter han ændrede forfatningen, så den passede til hans politik. For eksempel opretter Hitler et propagandaministerium kun tre måneder efter at være blevet rigskansler.

² Hovbakke Sørensen, Lars: *Et kontinent i krig*. Aschehoug Dansk Forlag A/S, 2006, s. 168.

Anden Verdenskrig bliver endvidere karakteriseret ved, at den udspringer af en ideologi og propaganda, der omfatter udryddelse af bestemte folkeslag og befolkningsgrupper, især jøderne. Det afgørende bliver raceideologien (biologi, socialdarwinisme) og den apokalyptiske forestilling: sejr eller udslettelse. I modsætningen til middelalderens, 1500-, 1600-, 1700-, 1800-tallets krige og sågar Første Verdenskrig bliver den systematiske udslettelse af bestemte nationer og befolkningsgrupper en del af krigen, krigens ideologi, krigens propaganda og nationalsocialismens grundlag, hvor meget forklares via biologien (biologisme). Som eksempel vælger du ikke en national identitet, du ER den fra naturens hånd. Det bliver til nationalisme i sin mest ekstreme form.

Nazityskland og Sovjetunionen er stater, der repræsenterer klare modsatrettede ideologier (verdensopfattelser/diskurser), hvis nationale og ideologiske interesser krydser hinanden under krigen, og det bliver derfor historisk interessant at belyse, hvordan Anden Verdenskrig bliver en kamp på og om ord og overbevisninger – omend krigen også udkæmpes med krudt og kugler.³

Dette speciale handler om den propaganda og den måde, som Det Tredje Rige brugte Sovjetunionen i sin propaganda. Propagandaen ændrede sig i takt med krigens udvikling, og propagandaen afspejler den tankegang og motivation, som henholdsvis beroligede og opildnede den tyske befolkning, Tysklands allierede og den befolkning, der er overvundet af Tyskland. Propagandaen trækker tråde til både fortiden og fremtiden, da det visuelt og grafisk indsættes i forskellige moralske kontekster. Begreber som ære, sammenhold, bolsjevisme, race og Lebensraum træder i forgrunden.

Propagandaen er udbredelse af en idé eller holdning gennem ensidig argumentation eller overtagelse, og propagandaen er ofte lavet systematisk efter en overordnet plan. Propagandaen fremstår derfor som en konsekvens af en række bevidste handlinger og valg. Formålet med propagandaen er at påvirke modtagerens opfattelse af verden og dermed få modtageren til at handle på en bestemt måde. Det minder om overtalelse, men med skjulte dagsordner, slørede kilder og ofte kun med den hensigt at gavne den ene side af sagen.⁴

³ Klemperer, Victor: *Lingua Tertii imperii - Det Tredje Riges sprog*, A. Rasmussens Bogtrykkeri, 2010, s. 14.

⁴ Adams, Simon: *Propaganda i krig og fred*, Forlaget Flachs, 2008, Storbritannien, s. 6.

Et eksempel på en skjult dagsorden kan være frugtbart: Adolf Hitler vil i 1939 overbevise den tyske befolkning om, at han personligt vil gøre alt i sin magt for at bevare fred og orden i Europa, men uofficielt vil han starte en krig mod Polen og dermed aktivere den tyske befolkning, der trods alt stadig har Den Store Krig (altså Første Verdenskrig) og dens konsekvenser frisk i hukommelsen. Hitler beordrer tyske soldater til at iklæde sig polske uniformer og angribe en tysk radiostation. En direkte udsendelse bliver afbrudt, og hændelsen bliver brugt som eksempel på Polens aggressive holdning over for Tyskland. Ifølge Hitler må Tyskland – for at bevare freden – beskytte sig over for Polen, og landet begynder dermed en aggressiv forsvarskrig. Således bliver Hitlers propaganda til en legitimering af krig, en styrkelse af nationalsocialistisk ideologi og en ny identitetsdannelse for den tyske befolkning, som påvirkes materielt og ideologisk af den fredstraktat, der afsluttede Første Verdenskrig – Versaillestraktaten.

Den nazistiske propaganda skifter (dis)kurs tre gange i perioden 1939-1945, hvilket afspejles i den realpolitiske kontekst. Tretrinsraketten, altså specialets tese, kan vises på følgende måde:

1. 1939-1941 – Sovjetunionen iscenesættes som ikke-fjender. (Ikke-angrebspagt)
2. 1941-1942 – Sovjetunionen iscenesættes militært set som ligeværdige fjender, der er kulturelt underlegne, men de kan og må overvindes for Europas sikkerhed. (Angrebspagten brydes – Nazityskland invaderer Sovjetunionen)
3. 1942-1945 – Sovjetunionen iscenesættes som en fysisk manifestation af alverdens ondskab. (Fjendebillederne af samtlige af nationalsocialisternes fjender smelter sammen, og Nazityskland lider nederlag til Sovjetunionen)

Ud over propagandaens åbenlyse storpolitiske og ideologiske indhold er dens ophavsmænd også meget opmærksomme på de kommunikative og retoriske virkemidler. Den sproglige iscenesættelse af indholdet må således spille en integreret rolle i en samlet analyse af propagandaens rækkevidde. Hvor forskelligt sam- og nutiden end bedømmer Nazitysklands propaganda, er den gået over i historien på grund af dens evner til at knytte sprog, retorik, visuelle flader og kontekst sammen i kommunikative enheder, der talte stærkt til mange. Også mange, der af ideologiske, religiøse eller andre grunde afviste nazismens ideologi og budskaber, følte sig tiltalt af propagandaen, der således også flyttede noget hos de modtagere, der forblev modstandere af nazismen. Dette speciale fokuserer på propagandaen på grundlag af disse retoriske elementer, og specialet fokuserer også på nationalsocialismens propaganda, da den har spillet en væsentlig rolle i verdenshistorien og Anden Verdenskrigs udvikling.

Problemformulering

Med udgangspunkt i Norman Faircloughs kritiske diskursanalyse vil jeg belyse, hvordan Sovjetunionen konstitueres og ændres i nazistisk propaganda i krigsårene 1939-1945. Hvordan italesættes Sovjetunionen, og hvordan afspejler krigens udvikling sig i propagandaen?⁵

Faircloughs metode er valgt, fordi hans analyseapparat betragter tekst og kontekst i et dialektisk, interdependent samspil, der åbner mulighed for andre indsigter end dem, som vil fremkomme ved udelukkende at se på enten sproget eller indholdet. Derudover fokuserer den kritiske diskursanalyse i udstrakt grad på at

⁵ Den tyske propaganda skelner ikke mellem Sovjetunionen og russerne. Begge begreber bruges synonymt. Specialet bruger samme tradition. Yderligere afgrænsning af Sovjetunionen præsenteres i afsnittet *Propagandabilleder af Sovjetunionen – tesepræsentation*.

Den 1. september 1939 markerer desuden et vigtigt skel i den tyske propagandas organisation og indhold, da krigsudbruddet medfører, at værnemagtens ledelse (oberkommando der Wehrmacht, OKW) får stor indflydelse på propagandaen. Fledelius, Karsten: *Nazisternes propaganda-billedblad i Danmark under Anden Verdenskrig*, Forlaget Komma, 1979, s. 6.

afdække magtudøvelsens veje og muligheder, altså propagandaens funktion, som magtapparat, snarere end magt og meningsdannelse som tema for propaganda.⁶

Min tilgang er deduktiv. Jeg tager udgangspunkt i den opfattelse, at det med få tekster er vanskeligt at gå induktivt til læsningen, hvis man ønsker at fremdrage mere generelle tendenser, diskurser og problemstillinger, fordi grundlaget simpelthen er for spinkelt. Men det forhindrer ikke en argumenteret analyse og fortolkning, hvor man afdækker og sandsynliggør en potentiel diskurs ud fra en kritisk stillingstagen. Yderligere er propagandaens kontekst og sociale praksis af så omfattende karakter, at den induktive metode for mig at se ikke tilbyder de fornødne forståelsesredskaber. I praksis bruger jeg kritisk diskursanalyse, inddrager teoretiske observationer om propaganda, og tester det på i øvrigt velkendt materiale for at sige noget generelt og nyt om nationalsocialismens propagandabilleder af Sovjetunionen i krigsårene 1939-1945. Og resultatet bliver et speciale anno 2011. Teorien, den kritiske diskursanalyse, blev introduceret i 1992 som et forsøg på at kombinere et stærk fokus på det sproglige aspekt med en bred social teori, men den er sjældent brugt på historisk materiale.

Afgrænsning (*Signal* som materialegrundlag)

Nazistisk propaganda findes i utallige genrer og udgaver, idet fænomenet blev brugt flittigt i Det Tredje Rige. Propagandabilledbladet *Signal* bliver den største propagandapublikation i Europa under Anden Verdenskrig, og bladet udkommer fra april 1940 til marts 1945 på omkring 20 sprog.⁷ Da bladet er på sit højeste i 1943, udkommer der 2,5 millioner eksempler pr. nummer. Bladet henvender sig primært til værne-magten, de besatte lande, neutrale lande og lande, der er allieret med Tyskland. *Signal* fremstiller sig selv som et civilt, respektabelt og lødigt blad, der skulle overbevise modtageren om Tysklands overlegne militære styrke og fordele ved at leve under Tysklands beskyttelse, men bladet angiver ikke sine forbindelser til Propagandaministeriet. Bladet er ikke ekstremt i sin italesættelse af Tysklands fjender, hvilket giver en bestemt tone og skildring af Sovjetunionen. Som eksempel på bladets tendens kan nævnes bladets forhold til antisemitisme, idet bladet ikke angriber nationalsocialismens racemodstander nummer 1.⁸ Historiker Karsten Fledelius (f. 1940) lektor ved institut for kommunikation ved Københavns Universitet, fastslår, at anti-

⁶ Fairclough, Norman: *Discourse and Social Change*, Polity Press, 1992, s. 40. Norman Faircloughs teoridannelse er i sit kritiske syn på verdens magtforhold inspireret af den historiske materialisme, som er den idé, at materielle forhold (ikke den menneskelige tanke) er afgørende for historiens udvikling.

⁷ Mayer, S.L: *The best of Signal*, Bison Books Corp. 1984, s. 1.

⁸ Fledelius, Karsten (1979), s. 8.

jødisk propaganda som eksportvare vil skade mere end det vil gavne, og Fledelius vurderer samtidigt, at det er et generelt træk ved tidsskriftet.⁹

Specialet bruger *Signal* som materialegrundlag for den generelle udvikling i nationalsocialismens propaganda, da det udkom under størstedelen af Anden Verdenskrig, hvorved det bliver muligt at vurdere ændringer. Specialet bruger et større antal eksempler udvalgt efter krigskronologiske og tematiske repræsentative kriterier, men disse repræsenterer naturligvis kun en lille del af bladets artikler, henholdsvis den samlede propaganda. Uagtet at der ikke er lavet en systematisk repræsentativitetsanalyse, må resultaterne betragtes som repræsentative. For eksempel fravælges meget antisemitisk materiale, og det giver et vrangbillede af, at antisemitismen ikke fylder meget i den nazistiske propaganda. Ved at sammenholde kildematerialet med realhistorisk viden, der er dokumenteret og vurderet af Ian Kershaw (f. 1943), britisk historiker og professor ved University of Sheffield, vil tendensen blive imødekommet. Både propagandamaterialet og realhistorien er udvalgt efter retorisk og indholdsmæssig prægning. Denne forhåndsvurdering har naturligvis spillet en rolle for mit valg af aktører, strukturer og materiale.

De udvalgte tekster og propagandamaterialet opfordrer tydeligt og direkte læseren til at følge det nationalsocialistiske partis linje og program. Forfatterne til den propaganda, der bruges i specialet, skildrer nationalsocialismen i positive vendinger og illustrationer. I skrivende stund findes der stadig mennesker, der tror, at den nationalsocialistiske propaganda viser et autentisk og realistisk billede af nazistiske Tyskland,¹⁰ men som den realhistoriske skildring vil vise, var der stor forskel på virkeligheden og propagandaens iscenesættelse af virkeligheden. Specialet tager afstand fra indholdet i propagandaen og deler ikke holdning med nationalsocialismen.¹¹

Specialets skøn er, at kildematerialet kan tåle analyse og fortolkning, og specialet vurderer, at materialet er repræsentativt for at skildre Sovjetunionens status i nazistisk propaganda.

⁹ Propagandaen kan nuanceres: Nazistisk propaganda var ondartet antisemitisme, men fortrinsvis den propaganda, der var rettet til det troende nazistiske klientel; over for den brede befolkning spillede nazismens propaganda mere på sociale argumenter, resultater m.v. – hvilket er tydeligt at se i forbindelse med den enorme vækst i partiets vælgertilslutning i 1930 og frem: Den vindes på bekostning af en nedtoning af de principielle, ikke mindst antisemitiske aspekter af programmet.

En yderligere vurdering af propagandatidsskriftet *Signal* findes i afsnittet: *Jødernes rolle og tidsskriftet Signal*

¹⁰ Leni Riefenstahls propagandafilm *Triumph des Willens* (Viljens Triumf) fra 1935 bliver typisk fremhævet i nynazistiske kredse som et mønstereksempel på de gode værdier, som det autentiske nationalsocialistiske Tyskland repræsenterer.

¹¹ Hermed indskrives specialet sig i den alment accepterede historiske diskursive praksis og henviser til Holocaust som et faktum. I forlængelse heraf afviser specialet den alternative revisionistiske historieskrivning, der under meget andet betvivler masseudryddelsen af især jøder.

Oversættelser

Det vil være hensigtsmæssigt at knytte en kommentar til benyttelsen af tekster, der er oversat fra sit hovedsprog til andet. Det vil i de fleste tilfælde være fra tysk til engelsk. Oversættelser skaber altid problemer – især, når specialet bruger den kritiske diskursanalyse, der betragter sprog som et levn og konsekvens af dets kontekst, da teksterne bevæger sig over i en anden sproglig diskurs. Alle oversættelser bliver dermed til tolkninger, og hvis oversætteren ikke er bevidst om de faldgruber, der findes i de kulturelle og tidsmæssige forskelle mellem Nazityskland og det nuværende sprog, vil teksten ikke være fyldestgørende. Specialet har søgt det oprindelige sprog i de tilfælde, hvor det er muligt. Nogle steder har det ikke været muligt at få bekræftet eller finde de oprindelige udsagn på tysk, og specialet henviser derfor til de benyttede og tilgængelige sprogudgaver.

Propaganda - indledende begrebsafklaring

I nutidens og datidens vestlige demokratier bliver propaganda betragtet som et negativt fænomen og som et manipulerende redskab for totalitære og diktatoriske stater.¹² Selv før nazisternes overtagelse i Tyskland blev propaganda betragtet som et negativt fænomen, men opfattelsen deles ikke af nationalsocialismen, der betragter fænomenet som et konstruktivt, nødvendigt og brugbart redskab. Nationalsocialisterne overtager flertallet i den demokratiske rigsdag i 1933, og de opretter derefter straks et *Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*, der har til mål at udbrede den nazistiske ideologi og verdensanskuelse. Ministeriet ledes af Joseph Goebbels (1897-1945), der har ansvaret for at regulere pressen og kulturen i det nationalsocialistiske Tyskland (1933-1945).¹³ Det tyske propagandaministerium bruger og omtaler fjendtligt propaganda i Tyskland som agitation – de bruger altså ikke ordet *propaganda* i den sammenhæng, som vesten traditionelt bruger.

Propagandabegrebet, som jeg bruger i opgaven, stammer fra den franske filosof og juraprofessor Jacques Ellul (1912-1994), der bruger følgende definition af propaganda:

*Propaganda is a set of methods employed by an organized group that wants to bring about the active or passive participation in its actions of a mass of individuals, psychologically unified through psychological manipulations and incorporated in an organization.*¹⁴

¹² Ingen regler uden undtagelser: I USA udsender de ikke propaganda, men den amerikanske regering har et fænomen, der minder om propaganda. I *the United States Information Agency*, som står bag tv- og radioprogrammer, der kun må udsendes i andre lande end USA, da afsenderen frygter uro i hjemlandet grundet propagandainformationer forklædt som fakta og kendsgerninger. Bytwerk, Randall: *Bending Spines*, Michigan State University Press. 2004, s. 2.

¹³ Erfaringerne fra Første Verdenskrig viser, at det kan betale sig at satse helhjertet på styring af informationer i samfundet, hvilket blandt andet manifesterer sig i et tysk propagandaministerium.

¹⁴ Jacques, Ellul: *Propaganda: The Forming of Men's Attitudes*, New York. Alfred A. Knopf, 1968. s. 61.

Jævnfør citatet er propaganda altså både de åbenlyse manifestationer som plakater, masse møder, radioudsendelser, taler, nationalsocialismens programskrift, aviser og pjecer og de knap så konkrete manifestationer, der findes i en bredere social kontekst som uddannelse, kunst, kultur og offentlig opførelse.¹⁵

Den totale styring af medierne og informationsstrømmen i et samfund påvirker individet til at slutte sig til en bestemt opfattelse og overbeviser dem om at opføre sig på en måde, der støtter systemet og forstærker bestemte holdninger og attituder. På denne måde er det nemmere at regulere en bestemt ideologi og iscenesættelse af verden.¹⁶

Ellul's definition anskuer altså propaganda som mere end blot en politisk leders forsøg på at manipulere sine tilhængere, og definitionen siger, at afsenderen og modtageren må befinde sig inden for den samme verdensopfattelse (diskurs) for at forstå og blive påvirket af propagandaen. Netop derfor bliver konteksten vigtig, eftersom det bliver meget komplekst og således i realiteten ikke muligt at udføre en fyldestgørende propagandaanalyse ved udelukkende at se på teksten, da teksten ikke nødvendigvis fanger forholdet mellem teksten og processerne og strukturerne i samfundet, kulturen, økonomien og den aktuelle politik. Ved at kombinere makro-, meso- og mikroniveauet kan jeg finde indtil kernen i den nationalsocialistiske ideologi og verdensanskuelse og dermed belyse relationen til Sovjetunionen og dens placering i den nazistiske propaganda.

Jacques Ellul fremhæver yderligere, at kommunikationen mellem afsenderen og modtageren må foregå inden for den samme ideologi diskurs, da de to parter ellers ikke kan supplere og forstå hinanden. Han mener ikke, at modtageren metaforisk er en tom tavle, der blot venter på at blive beskrevet af afsenderen, propagandisten. Tværtimod har de to poler allerede noget til fælles inden kommunikationen begynder.¹⁷ Jacques Ellul bruger ikke ordet *diskurs* om kohærens fænomenet, men han skriver følgende:

The propagandee is by no means just an innocent victim. He provides the psychological action of propaganda, and not merely leads himself to, but even derives satisfaction from it. Without this previous, implicit

Citatet siger ikke direkte, at propaganda kræver monopol på medierne, og udsagnet kan nuanceres. Nazitysklands har haft mulighed for en stigende grad af manipulation og ensretning af medierne. Der sker en glidende overgang fra forholdsvis objektiv oplysning over forskellige udgaver af spin og manipulation til den ensrettede og helt upålidelige information, som typisk ses i den tyske propaganda i slutningen af Anden Verdenskrig.

¹⁵ Bytwerk, Randall (2004), s. 3. Kritisk diskursanalyse kalder denne bredere diskurs *social praksis* – begrebet uddybes senere i specialet.

¹⁶ For eksempel adskiller *propagandabegrebet* sig fra det moderne politiske *spin* begreb ved, at nationalsocialisterne har monopol på medierne og dermed bliver den eneste aktør, hvorimod i nutidens Danmark bliver spindoktoren blot én aktør ud af mange mulige aktører.

¹⁷ Det vil sige, at specialets analyse sætter ind på et tidspunkt, hvor der allerede er skabt grundlag for at lytte. Hermed lægges specialets hovedfokus ikke på, hvornår og hvordan dette grundlag opstår, men på hvordan grundlaget udvikler sig.

*consent, without this need for propaganda experienced by practically **every** citizen of the technological age, propaganda could not spread. There is not just a wicked propagandist at work who sets up means to ensnare the innocent citizen. Rather, there is a citizen who craves propaganda from the bottom of his being and a propagandist who respond to this craving.*¹⁸

Med Jacques Elluls ord kan man lede hesten til vandet, men ikke tvinge den til at drikke. Man kan skabe propaganda, men hvis ingen har lyst til at høre, så lytter de ikke, så propagandaen udfylder altså et behov hos både modtageren og afsenderen.

Jævnfør citatet bliver propaganda muliggjort af øget teknologisk formåen såsom radio, television, masseproduktion, og netop teknologiens spredning af information hjælper staten til at informere sine borgere. Propagandisten ser sig selv som en hjælp og en ideologisk håndsrækning til modtagere, der mangler holdpunkter i en flydende verden. Propagandaen bliver altså et middel til at samle befolkningen og skabe en nationalfølelse.

Som et eksempel på afsenderens synspunkt inddrages et udsnit af Tysklands propagandaminister Joseph Goebbels tanker. Han skriver i sin dagbog den 8. maj 1943:

*Die Weltanschauungsstaaten haben den bürgerlicher Staaten gegenüber insofern einen Vorteil, als sie auf einem klaren geistigen Boden stehen. Die daraus erwachsende Überlegenheit ist uns bis zum Ostfeldzug ausserordentlich zustatten gekommen. Da allerdings trafen wir auf einen Gegner, der eben auch einen Weltanschauung, wenn auch eine falsche, vertritt.*¹⁹

Både Nazityskland og Sovjetunionen er stater, der repræsenterer klare verdensopfattelser, diskurser, og dermed adskiller Tysklands omtale af Sovjetunionen sig fra den propaganda, som nationalsocialismen bruger over for andre fjendtlige lande og regeringer. Sovjetunionen udfylder en central rolle i det nationalsocialistiske propagandavæsen grundet de væsentlige forskellige iscenesættelser af verden og den realpolitiske historie, der finder sted i krigsårene 1939-1945.

Propaganda og Aristoteles

Nogle af de mest grundlæggende taledistinktioner bliver formuleret af filosofen Aristoteles i det antikke Grækenland og Aristoteles skriver således i: *Retorik, Bog A*, kap. 2, linje 3-8:

¹⁸ Jacques, Ellul (1968), s. 121.

¹⁹ Goebbels, Joseph: *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*. Teil II, Diktate 1941-1945, bind 8, april-juni 1943. Redigeret af Hartmut Mehringer.

*Taleren kan "skabe overbevisning" på tre måder: 1) ved sin personlige karakter (ethos), 2) ved at påvirke tilhørerne følelsesmæssigt (pathos), og 3) gennem sin argumentation (logos).*²⁰

Denne overbevisning kan så yderligere genreinddeles i henholdsvis den politiske tale, den juridiske tale og den lovprisende tale, som så hver har sit specifikke publikum. Størstedelen af den nazistiske propaganda ønsker at påvirke læseren følelsesmæssigt, og i mit tilfælde er det en blanding af den politiske tale og den lovprisende tale, da det drejer sig om at overbevise publikum om en given sag – i dette tilfælde en retfærdiggørelse af krigen mod Sovjetunionen. Aristoteles hævder, at talen tilpasses tilhøreren og situationen, og dermed tegnes der en linje helt frem til Faircloughs forestilling om det ikke-arbitrære forhold mellem tegn og den virkelighed, som det fortolkende subjekt forestiller sig. Fairclough bruger begrebet ethos som fagterm, men på en anden måde end Aristoteles.²¹ Fairclough anser blandt andet ethos som en del af kropssproget, altså et nondiskursivt træk, og som en del af den proces, der skaber identitet hos aktøren gennem sprog, et diskursivt træk.²² Begreberne logos og pathos indfanges og dækkes ikke af Faircloughs ellers meget detaljerede begrebsapparat, og specialet anvender og supplerer med Aristoteles' tanker om talens overbevisningskraft i de relevante sammenhænge, hvor den kritiske diskursanalyse ikke ville give et fyldestgørende svar.

Propagandabilleder af Sovjetunionen – tesepræsentation

Først præsenteres nationalsocialismens grundlæggende iscenesættelse af Sovjetunionen, og netop denne propagandaskildring af bolsjevismen indsættes i specialets tese om mindst tre forskellige skildringer af Sovjetunionen i krigsårene 1939-1945. Vurderingerne sammenholdes med fire parametre, jøder, bolsjevisme, race og vestlige regeringer, hvis indflydelse, nuancer og tilstedeværelse ændres afhængig af den aktuelle historiske kontekst.

Den tyske propaganda og den tyske nationalsocialisme finder sit teoretiske grundlag og inspiration i *Mein Kampf*, og citatet herunder viser, hvor udbredt og anvendt *Mein Kampf* har været.²³

²⁰ Aristoteles: *Retorik*, Platonselskabets Skriftserie, Museum Tusculanum, 1991, s. 23.

²¹ Fairclough, Norman (1992), s. 166.

²² Fairclough bygger her på Michel Foucaults virkelighedsbegreb fra *Ordene og Tingene*, Det lille forlag, 1999.

²³ Ian Kershaw skriver, at *Mein Kampf* ikke indeholder nogen politisk plan, men bogen indeholder Hitlers verdensanskuelse, Hitlers fornemmelse af sin egen mission, Hitlers vision for samfundet og idéen om førermyten. Kershaw, Ian: *Hitler*, Gyldendal, 2008, s. 176.

Kershaw vurderer, at: *Da Hitler først var blevet statschef, blev hans højst personlige verdensanskuelse til en handlingsvejledning for de politiske beslutningstagere på alle områder i Det Tredje Rige*. Kershaw, Ian: *Hitler* (2008) s. 177. Med udtrykket *personlige verdensanskuelse* menes de tanker og idéer, der findes i *Mein Kampf*. Begrebet *verdensanskuelse* er Hitlers terminologi. Specialet bruger den kritiske diskursanalyse til at samle Hitlers *verdensanskuelse* under den tredimensionelle diskursmodel, hvilket uddybes under afsnittet *Faircloughs tredimensionelle diskursmodel*.

I 1929 var første bind blevet solgt i 23.000 eksemplarer og andet bind kun i 13.000. Salgstallene voksede hastigt i kølvandet på NSDAP's valgsucceser efter 1930 og var oppe på 80.000 i 1932. Fra 1933 skød salgstallene i vejret. Halvanden million eksemplarer solgtes det år. Selv blinde kunne nu komme til at læse den – hvis de da havde lyst til det – da den første brailleudgave var kommet i 1936. Og fra og med det år blev et eksemplar af folkeudgaven med de to bind slået sammen til ét skænket til samtlige brudepar på deres store dag. I 1945 var der blevet solgt omkring 10 millioner eksemplarer uden at medregne de millioner, som blev solgt i udlandet, hvor Mein Kampf blev oversat til 16 sprog. Hvor mange, der faktisk læste den, er uvist. Det betød ikke noget særligt for Hitler. Fra begyndelsen af 20'erne havde han betegnet sig selv som **skribent**, og han kunne i 1933 sagtens tillade sig at give afkald på sin løn som rigskansler (modsat, som han understregede, sine forgængere): Mein Kampf havde gjort ham hovedrig.²⁴

Mein Kampf bliver udgivet i stort antal, og i specialet fungerer bogen som et skriftligt levn til den skildring af Sovjetunionen, der bliver dominerende i propagandaen og den nationalsocialistiske politik. For at få et indblik i den konstituerende diskurs om og italesættelse af bolsjevismen, vil jeg fremhæve et udsnit af programskriftet, som kan vise, hvordan bolsjevismen iscenesættes som en stærk modpol til nationalsocialismen:

Karl Marx war wirklich nur der eine unter den Millionen, der in dem Sumpfe einer langsam verkommenden Welt mit dem sicheren Blick des Propheten die wesentlichsten Giftstoffe erkannte, sie herausgriff, um sie, einem Schwarzkünstler gleich, in eine konzentrierte Lösung zur schnelleren Vernichtung des unabhängigen Daseins freier Nationen auf dieser Erde zu bringen. Dieses alles aber im Dienste seiner Rasse.

*So ist die marxistische Lehre der kurzgefaßte geistige Extrakt der heute allgemein gültigen Weltanschauung. Schon aus diesem Grunde ist auch jeder Kampf unserer sogenannten bürgerlichen Welt gegen sie unmöglich, ja lächerlich, da auch diese bürgerliche Welt im wesentlichen von all diesen Giftstoffen durchsetzt ist und einer Weltanschauung huldigt, die sich von der marxistischen im allgemeinen nur mehr durch Grade und Personen unterscheidet. Die bürgerliche Welt ist marxistisch, glaubt aber an die Möglichkeit der Herrschaft bestimmter Menschengruppen (Bürgertum), während der Marxismus selbst die Welt planmäßig in die Hand des Judentums überzuführen trachtet.*²⁵

Mein Kampf er højstemt og politisk orienteret, og ifølge bogen definerer nationalsocialismen sig som en sund politisk aktør i forhold til marxismen, der forgifter alle sind i en politisk ustabil og kaotisk verden, og

²⁴ Kershaw, Ian: *Hitler* (2008), s. 176

²⁵ Hitler, Adolf: *Mein Kampf – Die nationalsozialistische Bewegung*. 2. band, Franz Eher Nachfolger, 5. udgave, München, 1933. s. 420-421. Den oprindelige titel til bogen (oversat): *Fire og et halvt års kamp mod løgne, dumhed og fejhed*. Kershaw, Ian: *Hitler* (2008) s. 174.

den marxistiske tilgang bliver derfor karakteriseret som roden til alt ondt.²⁶ *Mein Kampf*, der i datiden fungerer som inspiration til politiske handlinger, forsætter med at uddybe årsagerne til datidens kaotiske verdenssituation ved at fremhæve, at den politiske tilgang er jødernes, (konstitueret som en fysisk manifestation af ondskab), måde at styre verden og undertrykke alle ikke-jøder. Nationalsocialismens mission karakteriserer sig ved at være klar og enkel: udslet og knus den (jødiske) bolsjevisme. I samme åndedræt retfærdiggøres den imperialistiske erobringspolitik (Lebensraum), som herrefolket brug for.

Citatet viser også aspekter af nationalsocialismens racepolitik, og fokus fortsætter med en adskillelse af de borgerlige og kommunistiske lande, men det er kun en hårfin grænse, som enhver oplyst (nationalsocialistisk) tilhænger kan gennemskue.

Uddraget beskriver sociale identitetspositioner, altså bolsjevismen og nationalsocialismen, og hvordan de påvirker hinanden og den virkelighed, som de befinder sig i. Propagandabilledet skildrer en verden med en undergangsvision, som et skræmmebillede og en dystopi. Programskriftet præges dog også af vage bud på det nationalsocialistiske paradis, hvor nationalsocialismen idé om en bedre verden kan opnås ved at fjerne jøder, bolsjevikker, laverestående menneskeracer og ikke-nationalsocialistiske regeringer.

I citaterne omtales centrale politiske elementer i den nationalsocialistiske iscenesættelse og propaganda. Propagandaens søgelys fokuserer på følgende faktorer:

- jøder
- bolsjevismen²⁷
- racer²⁸

²⁶ I den nationalsocialistiske propaganda bliver marxismen brugt som et gummibegreb, der kan tilpasses forskellige situationer. Grundlæggende skildres marxismen som værende alt, der ikke er nationalsocialisme.

²⁷ I specialet bruges ordet *bolsjevismen* i den betydning, der bliver etableret i kølvandet på den russiske oktoberrevolution i 1917. Den bolsjevistiske fløj af det russiske kommunistparti benytter fra 1918 navnet *Det Russiske Kommunistparti*. I 1919 dannes *kommunistisk internationale*, som herefter udstikker retningslinjerne for kommunistisk teori og politik. I første omgang repræsenteret af Vladimir Iljitsj Lenin og senere Josef Stalin. Strengt taget betyder *Sovjetrusland* den Russiske Socialistiske Sovjetrepublik (RSFSR), *Sovjetunionen* betyder hele føderationen inklusiv Belarus (Hviderusland), Ukraine, de kaukasiske og fjernøstlige sovjetrepublikker med mere. Den tyske propaganda skelner ikke mellem begreberne *Sovjetunionen*, *Sovjetrusland*, *bolsjevisme* og *Russerne/der Russe*. Begge begreber bruges synonymt og i flæng. Specialet anvender de officielle og neutrale betegnelser (Sovjetunionen) undtagen i direkte referat fra kilderne.

²⁸ Fra oplysningstiden begynder både natur- og sprogforskere at inddele menneskeheden i racer. Carl von Linné (1707-1778) foretager den første systematiske inddeling efter ydre kendetegn, senere følger bestemte karaktertræk. Fra midten af 1800-tallet betyder udbredelsen af den darwinistiske udviklingslære og dens følgesvend socialdarwinismen, at det bliver almindeligt at (mis)bruge inddelingerne politisk. Denne form for racisme var kulturel begrundet, men det kombineres med en biologisk begrundet forestilling fra midten af 1800-tallet. Joseph Arthur de Gobineau (1816-1882) begrunder udviklingstrinnene med sprogforskernes påvisning af indo- eller arisk-europæiske sproggrupper. Idéen om den ariske race er født, og den videreudvikles af Houston Stewart Chamberlain (1855-1927), men den nazistiske race-lære formuleres af Alfred Rosenberg (1893-1946). I det nazistiske Tyskland bliver racismen og forestillingen om den

- det vestlige modspil²⁹

Specialet fokuserer på iscenesættelsen af bolsjevismen, og de fire elementer inddrages for at vise, hvordan den nationalsocialistiske propaganda skruer på flere parametre, når Sovjetunionen konstitueres. Disse fire elementer bruges som elementer i den tyske propaganda. Forholdet mellem disse elementer er flere steder dialektiske. Som eksempel kan nævnes, at uden den nazistiske racelære ville nationalsocialismens forhold til jøder sandsynligvis have været anderledes.

Propagandaen vil have læseren til at handle og interPELLERER kraftigt modtageren til at støtte den nationalsocialistiske diskurs. Den nazistiske propaganda tilbyder altså en bestemt iscenesættelse af verden til de nazistiske tilhængere, resten af den tyske befolkning samt befolkningen i de besatte lande.

Specialets tese er, at propagandaen skifter karakter afhængig af konteksten, og propagandaen afspejler dermed den aktuelle krigssituation for den tyske nation. Nationalsocialismen og propagandaen skifter fokus afhængig af, hvad der synes mest konstruktivt for partiet, staten og Føreren – propagandaen bruger de fire elementer: jøder, bolsjevisme, race og vestlige regeringer med forskellig styrke og nuancer. Sovjetunionen og bolsjevismen bruges altså forskelligt i forskellige sammenhænge til forskellige tider.³⁰

Mein Kampf bliver det skriftlige udgangspunkt for den dominerende skildring af Sovjetunionen fra bogens tilblivelse i 1925/1926 til Det Tredje Riges opløsningen i 1945, og fremstillingen af Sovjetunionen bliver i denne periode tilpasset de aktuelle politiske situationer. I slutningen af krigen vender propagandaen tilbage til de oprindelige narrative fortællinger, der genfindes i *Mein Kampf*.

Det er specialets tese, at den nazistiske propaganda skifter (dis)kurs tre gange i perioden 1939-1945. Forandringen foregår løbende og i små skridt, men ved at se på sproget og dens kontekst i forskellige sammenhænge vil det være muligt at skildre specialets tese.³¹ På den måde vil specalet belyse tre forskellige

ariske races overlegenhed og jødernes rolle som racefjende en central del af nationalsocialismens programskrift og propaganda. I den yderste konsekvens fører det til folkedrabet på de europæiske jøder, Holocaust. Generelt betragtes Anden Verdenskrig som et opgør med racelære og Holocaust, men det har ikke forhindret racistiske regeringer som det sydafrikanske apartheidstyre eller racediskriminationen i USA. Racismens klare modsætning er menneskerettighederne. Bekker-Nielsen, Tønnes m.fl: *Gads historie leksikon*, Gads forlag, 2001, s. 527.

²⁹ Her tænkes i første omgang Storbritannien og Frankrig. Senere i krigen inddrages USA under samme begreb.

³⁰ Bestemte diskursive praksisser til bestemte tider. Et eksempel: En negativ skildring af Sovjetunionen vil ikke være mulig i den periode, hvor Nazityskland og Sovjetunionen er allieret.

³¹ I princippet har specalet fire diskursskildringer af Sovjetunionen, da specalet anvender tiden fra 1933 til 1939 som eksempel materiale på den kraftige antibolsjevisme, der grundlæggende findes indlejret i nationalsocialismen.

diskurser, altså opfattelser af Sovjetunionen, og dermed tre forskellige propagandabilleder af Sovjetunionen.³²

1. 1939-1941 – Sovjetunionen skildres som ikke-fjender. (Ikke-angrebspagt).
2. 1941-1942 – Sovjetunionen skildres militært set som ligeværdige fjender, der er kulturelt underlegne, men de kan og må overvindes for Europas sikkerhed. (ikke-angrebspagten brydes – Nazityskland invaderer Sovjetunionen).
3. 1942-1945 – Sovjetunionen skildres som en fysisk manifestation af alverdens ondskab. (Fjendebillederne af samtlige af nationalsocialisternes fjender smelter sammen, og Nazityskland lider nederlag til Sovjetunionen).

I den første diskurs søger den tyske propagandamaskine at berolige den tyske befolkning med varsler om, at Sovjetunionen ikke angriber Tysklands interesser. Ikke-angrebspagten med Sovjetunionen anvendes som en triumf i den tyske udenrigspolitik. Samtidig bruges den første diskurs til at skræmme England og Frankrig til ikke at gøre sig forhåbninger om at kunne alliere sig med verdens mest talrige hær i Sovjetunionen, målt i mennesker. Målgruppen er altså både den tyske befolkning, allierede, neutrale og fremmede magter.

I den anden diskurs skaber den tyske propaganda et billede af Tyskland, der må forsvare sig mod en aggressiv og utroværdig bolsjevistisk statsmagt, og den tyske stat må underlægge sig store dele af Sovjetunionen for at forsvare friheden i Europa. Krigen bliver et nødvendigt onde, hvori Det Tredje Rige fralægger sig alt ansvar. Propagandaens fokus ligger på den gode narrative fortælling, hvor Det Tredje Rige har succes med alt, hvad det foretager sig.

I den tredje diskurs har propagandaen fokus på hjemmefronten og mobiliseringen og motiveringen af hele samfundet. Propagandaen bliver intensiveret, og dens værste fjende er Sovjetunionen, som vil erobre Europa og deportere hele den europæiske, specielt den tyske, befolkning til arbejdslejre i Sibirien. Nationalsocialismens andre fjendebilleder smelter sammen med konstitueringen af Sovjetunionen, hvilket giver udslag i en unuanceret fortælling om nationalsocialismens kamp for europæisk frihed mod alle andre – propagan-

³² Carl Schmitt (1888-1985), tysk jurist og professor ved en række universiteter – sidst i Berlin 1933-1945, udtænker det filosofiske/retslige grundlag for nazisternes ven/fjende-tænkning. Hans tese er, at begreber dannes af modsætninger. Moral bestemmes af modsætningen god/ond, økonomi defineres af modsætningen profit/nonprofit. Det politiske begreb område/hegemoni bygger på modsætningen mellem ven/fjende. Det vil sige, at det politiske defineres som en relation mellem ven og fjende og ikke gennem et specifikt substantielt indhold, men gennem konflikt og intensitetsgraden af denne konflikt. Det forhold forudsætter, at politik kan og vil forandre sig løbende og ikke er et fastlåst og uforanderligt element. Politik bliver til i kampen om det hegemoniske styre, og ven/fjende-begrebet bliver den overordnede diskurs for det politiske felt. Det betyder i realiteten, at uden de radikale fjendebilleder i Sovjetunionen, ville det nationalsocialistiske regime have været væsentligt anderledes. Hviid Pedersen, Søren: *Carl Schmitt, Jurist- og Økonomforbundets Forlag*, 2011. s. 34.

daen har ikke længere mulighed for at skildre komplekse fjendebilleder og fokus skifter fra sejrsmomentet over til det monstrøse og ondskabsfulde billede af Sovjetunionen, der er så forfærdeligt, at alle i Det Tredje Rige ligeså godt kan kæmpe, da de ellers vil blive udslettet.³³

Propaganda er en bestemt diskurs – altså en bestemt måde at skildre verden. Afklaringen af propaganda-begrebet tjener her som indledning og introduktion til diskursbegrebet, der er en term fra Norman Faircloughs kritiske diskursanalyse.

Diskurs – indledende begrebsafklaring

Marianne Winther Jørgensen og Louise Phillips starter deres bog *Diskursanalyse* med denne definition på begrebet diskurs: *Diskurs er en bestemt måde at tale om og forstå verden (eller et udsnit af verden) på.*³⁴ Opfattelsen af verden og omgivelserne afhænger altså af subjektet, der fortolker de givne omstændigheder. Denne definition af diskurs passer sammen med propagandadefinitionen, der i denne opgave betragter propaganda som et systematisk forsøg på at overtale offentligheden til at acceptere deres leder(ere)s synspunkter og holdninger. Muligheden for at ændre verdensanskuelsen hos modtageren stemmer overens med propagandaens forestilling om at kunne ændre forestillingen hos subjektet.³⁵ På den måde kan det understreges, at målet med propagandaen ikke er at øge den politiske forståelse, men at opnå resultater gennem blandt andet sproglige handlinger. Afhængig af den overordnede diskursive måde at skildre Sovjetunionen, krigens udfald og konteksten på, så søger Goebbels og den tyske propaganda at berolige, motivere og opildne den tyske befolkning. Den tyske propaganda og krigens udvikling påvirker hinanden dialektisk og er indbyrdes afhængige, og netop derfor bliver konteksten vigtig for forståelsen af den tyske krig og propaganda. Specialet sammenligner derfor løbende den realhistoriske udvikling med propagandaens iscenesættelse af den historiske udvikling

Sprogets rolle og et visuelt eksempel

Jørgensen og Philips arbejder også med begrebet *socialkonstruktivisme*. Hovedpunkterne i denne teori er blandt andet at stille spørgsmålstejn ved og problematisere forskellige videnskabelige faktorer. Det drejer sig blandt andet om vidensautoritet, virkelighedens objektivitet og det sammenhængende og rationelle subjekt. Heraf kan man aflede spørgsmål angående sprogets funktion, for eksempel: Kan man anskue spro-

³³ Fjendebillederne ændres igen, da de vestlige invasioner/aktioner bliver realiteter – især D-dag giver et fysisk pres på Det Tredje Rige, der gengives i propagandaen. Fænomenet behandles nærmere i den tredje diskurs.

³⁴ Jørgensen, Marianne Winther og Phillips, Louise: *Diskursanalyse*, Samfundslitteratur Roskilde universitetsforlag, 1999, s. 9. Som så mange andre bygger forfatterne på Michel Foucaults (1926-1984) tanker om sammenhængen mellem "ordene og tingene", hvor betydningen skabes mellem ordene og omgivelserne. Ordene er dermed ikke blot referencer til en anden virkelighed, men er i høj grad konstituerende og vedligeholdende for selvsamme virkelighed. Se Foucault, Michel: *Les Mots et les choses*. 1966 (dansk 1999). Lidt forenklet mener Foucault således, at det er subjektterne, som er skabt af deres omverden og ikke omvendt. Se Heede, Dag: *Det tomme menneske*. 2004.

³⁵ Jacques, Ellul (1968), s. X.

get som et neutralt redskab for subjektets intentionelle handlinger? Til spørgsmålet angående sprogets neutrale rolle, vil diskursteorien have følgende svar parat: Når et subjekt omtaler sine omgivelser, identitet(er) og sociale relationer, sker det ikke neutralt. Sproget spiller en stærk rolle, som skaber og forandrer. Begrebet sprog forstås bredt som et sæt af tegn. I dette tilfælde en samling af forskellige tegn, der også rummer billeder. Et visuelt eksempel kan være oplysende:

Forside fra en pjece, der bliver uddelt til en antibolsjevistisk udstilling i 1937.

I 1937 producerer nazisternes propagandahovedkontor *Reichpropagandaleitung* en række store antibolsjevistiske udstillinger, som fremvises i flere byer. Billedet stammer fra en pjece, der blev delt ud til disse udstillinger.³⁶ Billedet viser et skelet, der er iklædt en russisk soldateruniform, symboliseret ved den røde stjerne, som træder på jordkloden, og efter skelettet følger flammer. Skelettets fod træder på Spanien, og det er en reference til den igangværende spanske borgerkrig (1936-1939).³⁷ Den russiske hær iscenesættes som selve døden med destruktive hensigter. Pointen er, at den røde hær sætter verden i flammer, og det er

³⁶ *Große antibolschewistische Ausstellung* (Berlin: Verlag für Kultur- u. Wirtschaftswerbung Daenell & Co., 1937). Teksterne er oversat til engelsk af professor Randall Bytwerk, der dagligt underviser og forsker i sprog, kommunikation samt tysk propaganda på Calvinuniversitetet, Grand Rapids, Michigan (USA). Kilde fundet på: <http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/anti-bolshevism.htm> 27.03.2011

³⁷ Krigen, der bryder ud som et oprør blandt tropperne i Marokko, styres af general Francisco Franco, der protesterer over valget af den moderate venstreorienterede regering i februar 1936. Både staten og oprørerne modtager hjælp fra andre lande – om end af meget forskellig karakter. Oprørerne støttes af tyske og italienske soldater og materiel, mens regeringen mod betaling får våben fra Sovjetunionen og frivillige soldater fra Den Internationale Brigade, som på eget initiativ og med en socialistisk og kommunistisk ideologi bekæmper fascismen – herunder Franco.

kun nationalsocialismen, som kan stoppe det scenarie.³⁸ I specialet anvendes tesen om, at Tysklands propagandaskildring af Sovjetunionen ændrer sig i løbet af perioden 1939-1945. Som eksempel kan forandringen ses i den kraftige reaktion mod Sovjetunionen, da propagandaen ændrer karakter og stopper fuldstændigt, da Tyskland og Sovjetunionen indgår en ikke-angrebstraktat i 1939. Med Tysklands angreb på Sovjetunionen i 1941 blusser kampagnerne op igen. De historiske forhold ændrer sig, og på den måde ændres italesættelsen af Sovjetunionen afhængigt af konteksten, hvorved det ses, at sproget skaber og forandrer dets omgivelser.

Denne tradition om sprogets rolle og iscenesættelse af verden står i stærk kontrast til en positivistisk videnskabsstilgang, hvor virkeligheden og objektet er håndgribelige.³⁹ Jeg følger Norman Faircloughs sprogopfattelse, idet fokus også her er på sprogets betydningsbærende rolle, samtidig med, at han medierer opfattelsen af, at omverdenen er absolut determinerende for subjektet. Man kan sige, at han udbygger og operationaliserer Foucaults teorier og gør dem derved til mere praktisk anvendelige analyseredskaber, samtidig med at fokus på teksten inddrages. Fairclough samordner således de overordnede magtstrukturer (makro-niveau), ordenes betydning (mikroniveau) og de diskursive praksisser (mesoniveau).

Sprogets rolle hos Norman Fairclough

Norman Fairclough beskriver sprogbrug på følgende måde:

*I shall be using the term "discourse" where linguists have traditionally written about "language use", "parole" or "performance". In the tradition initiated by Ferdinand de Saussure (1959), parole is regarded as not amenable to systematic study because it is essentially individual activity: individuals draw in unpredictable ways according to their wishes and intentions upon a language, a "langue", which is itself systematic and social. Linguists in this tradition identify parole in order to dismiss it, for the implication of the Saussurean position is that any systematic study of language must be a study of the system itself, the langue, and not of its "use".*⁴⁰

Citatet illustrer et oprør med den traditionelle strukturalisme, der især bygger på Ferdinand de Saussures (1857-1913) moderne lingvistiske sprogteorier.⁴¹ Saussure anså sproget for et system af tegn, der får deres betydning i relation til andre tegn. Det vil sige, at forholdet mellem tegn og virkelighed er arbitrært. Ifølge

³⁸ Tanken genfindes i nationalsocialismens programskift og et eksempel kan ses i specialets første citat.

³⁹ Generelt betragtes Auguste Comte (1798-1857) som grundlægger af positivismen, og han hævder, at der ikke findes erkendelse, som ikke er erfaringsmæssigt bestemt. Gyldendals DVD-Leksikon, Den store danske Encyclopædi. 2006. Et eksempel kan være den erkendelse, der opnås i fysikundervisningen, hvor de forskellige forsøg baseres på systematiske og nøjagtige iagttagelser, og målet bliver at finde de fysiske love.

⁴⁰ Fairclough, Norman (1992), s. 62-63.

⁴¹ Fibiger, Johannes, Gerd Lütgen og Niels Mølgaard: *Litteraturens tilgange*, s 109 ff.

Saussure bliver sproget til en gennemsigtig og ikkedeterminerende faktor for de sociale og diskursive praksisser. Saussure adskiller yderligere de sproglige ytringer (parole) fra sprogsystemet (langue), og han inddeler tegnet i et udtryk (signifiant) og indhold (signifié).

Forholdet mellem sprog og indhold er anderledes i den kritiske diskursanalyse end hos Saussure. Ifølge Fairclough bruger alle individer sproget efter bedste evne og hensigt, men både ord og subjekt er ufrie, og forholdet imellem dem er ikke arbitrært. Subjektet svæver ikke i den frie luft. Mennesket er forankret i økonomiske, kulturelle, sociale, historiske og materielle omgivelser og strukturer, hvilket betyder, at sprogsystemet (langue) er afhængig af sprogbrugerens. Hvis man accepterer denne teori, bliver den sociale praksis (makroniveauet) et væsentligt element for den sproglige praksis (mikroniveauet), altså teksten.

Et eksempel fra på mikro-, meso- og makroniveau-interaktionen kan ses i følgende citat fra den tidligere nævnte antibolsjevistiske udstilling:

*Two worlds meet. Germany is serving peace for all peoples and cultures, Moscow is lighting a torch to set the whole world afire, seeking to build its rule in chaos, a rule that aims to destroy all life through Jewry.*⁴²

Mikroniveauet er selve den tekst, som udgør citatet, og italesætter Tyskland i forhold til Sovjetunionen. Mesoniveauet kan følges ved at undersøge citatets oprindelse og produktion: Det stammer fra en national-socialistisk antibolsjevitisk landskampagne fra 1937. Citatet har altså en vis udbredelse i samfundet, og kampagnen repræsenterer statens eneste reale parti, nationalsocialismen. Makroniveauet bliver den verden, som skabes og udfoldes i samfundet, kulturen, økonomien og den aktuelle antibolsjevistiske politik. Ifølge professor Carl Schmitts forestilling om det politiske felt, som defineres igennem konflikt og intensitetsgraden af denne konflikt, og ikke nødvendigvis gennem et specifikt substantielt indhold, får fjendebilledet stor betydning for den aktuelle politiske dagsorden. På makroniveauet betyder fjendebilledet så meget for staten, at staten bliver villig til at tage drastiske metoder i brug for at opretholde et klart skel mellem nationalsocialismen og Sovjetunionen.⁴³

Pjecen og dens indhold indikerer, at mennesket kan handle igennem sproget og derfor påvirke dets omgivelser. Følgelig antydes et dialektisk forhold mellem diskursen og den sociale struktur.⁴⁴ Strukturer skal som nævnt opfattes så bredt som muligt. De enkelte diskurser vil variere i forhold til de omgivelser, hvori de

⁴² Citatet skildrer den grundlæggende diskurs, som er dominerende fra 1939-1945. *Große antibolschewistische Ausstellung* (Berlin: Verlag für Kultur- u. Wirtschaftswerbung Daenell & Co., 1937) fra <http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/anti-bolshevism.htm> 27.03.2011

⁴³ Såvidt denne tese accepteres, så afvises de tilgange, der har staten som udgangspunkt for forståelsen af det politiske. På den måde bliver der andre aktører, såfremt de har den nødvendige magt, der kan definere en ven/fjendebillede og dermed den politiske dagsorden. Hviid Pedersen, Søren (2011), s. 21.

⁴⁴ Fairclough, Norman (1992), s. 66.

manifesteres. På den ene side skaber og formes den sociale struktur indirekte af relationer, der allerede findes. Som Faircloughs skriver:

*Discourse is a practice not just of representing the world, but of signifying the world, constituting and constructing the world in meaning.*⁴⁵

Jævnfør citatet eksisterer der altså en eller anden form for virkelighed, der kan blive italesat, men som ikke desto mindre findes, også når det ikke bliver italesat. Eller med andre ord og med inddragelse af vinduesmetaforen fra tidligere i opgaven: Hammeren og seglet eksisterer stadig, selv om aktøren går ind og laver sig en kop kaffe i stuen ved siden af. Verden er altså ikke kun en konstruktion af ord.

Diskursens tre funktioner

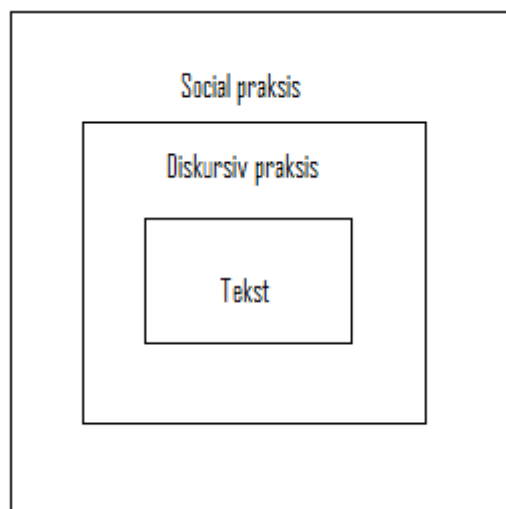
Fairclough anvender tre funktioner for diskursen.⁴⁶ Det drejer sig om *identitet*, en *relationel*, og en *ideationel* funktion. Diskursen skaber nogle sociale identitetspositioner (identitetsfunktioner), som indbyrdes påvirker hinanden (relationel funktion) og den virkelighed, som de befinder sig i (ideationel funktion). Et eksempel kan være oplysende: Barnet, der kalder på sin mor, er et tegn på, at der konstrueres et identitetsforhold og en subjeksposition for barnet (identitet). Det unge menneske ser sig selv i forhold til den voksne og således påvirker barnet og den voksne hinanden (relationel). Begge aktører agerer inden for en bestemt økonomisk, ideologisk, religiøs og kulturel sammenhæng, som påvirker dem (ideationel).

Faircloughs tredimensionelle model

Faircloughs tredimensionelle model bliver skitseret i det følgende. Det er vigtigt at betone, at de enkelte dimensioner kun kan adskilles rent analytisk – dimensionerne er som nævnt indbyrdes afhængige og dialektiske størrelser, og en adskillelse af de tre niveauer forekommer aldrig i praksis:

Enhver kommunikativ begivenhed eksisterer på tre niveauer:

- Den er en *tekst*
- Den sker indenfor en *diskursiv praksis*, der indebærer produktion og konsumtion
- Den sker inden for en *social praksis*

⁴⁵ Fairclough, Norman (1992), s. 66.

⁴⁶ Scheuer, Jann: *Indgange til samtaler*, Danmarks Pædagogiske Universitet, 2005, S. 47ff.

I det følgende afsnit uddyber jeg de tre niveauer, og jeg viser, hvordan de er afhængige af hinanden og påvirker hinanden.

Diskurs som tekst

Tekstbegrebet er inspireret af Michael Halliday, der anskuer tekst som både talt, skrevet sprog og billeder – altså en samling af tegn.⁴⁷ En tekst er et resultat af en proces, der beskriver, navngiver, betegner og lægger meninger ind i virkeligheden. På tekstniveauet peger Fairclough i to retninger, som kaldes henholdsvis meningspotentialitet og meningsfortolkning.⁴⁸ Som legoklodser kan teksten bruges til at bygge mange forskellige ting, men ofte afhænger det af aktøren, hvad der skabes.⁴⁹ Indfiltreringen og sammenstyknings af mange meningspotentialer gør teksten til en stor smeltedigel af latente meninger, diskurser, der typisk skaber en kompleks, ofte kontradiktorisk og heterogen masse, som gør den aktuelle tekst åben for fortolkninger. Dette potentiale bliver gerne reduceret voldsomt af en fremstilling, der kun benytter enkelte meninger, hvilket ofte er tilfældet for propaganda. Propagandaen er netop designet sådan, at kun en (eller få) tolkning(er) er mulig for modtageren. Mening er i dette tilfælde en meget bred term, der repræsenterer både meningspotentialitet og den fortolkede mening.

Selve tekstanalysen, der yderligere kan opdeles i fire kategorier, omhandler enheder af forskellige størrelser:

1. **Ordforråd** (vocabulary/wording) berører valget af ord. Hvordan virker de valgte ord ind i og på tekstens samlede mening? Kunne man forestille sig alternativer? Fairclough foreslår selv eksemplet "frihedskæmper" versus "terrorist", idet det bevæger sin indendørs politisk og ideologisk signifikans og viser, at ord har rødder i det miljø, som har skabt dem. De valgte ord emmer af underliggende diskurser, som kan være interessante at undersøge, og derfor er det oplagt at se nærmere på metaforbrug. Elementet minder i høj grad om Bakhtins forestilling om, at alle ord "lugter". Det vil sige, at alle ord har en latent værdi, der bruges i større eller mindre grad.⁵⁰ Et prægnant eksempel herpå er, når Sovjetunionen omtales som bolsjevismetyranniets pest – bolsjevismens ideologi lugter af epidemier med stor dødelighed.

⁴⁷ Fairclough, Norman (1992), s. 72.

⁴⁸ Ibid. s. 111.

⁴⁹ Naturligvis har tekstens forfatter også en væsentlig betydning, men afsender/modtager-forholdet beskrives under den diskursive praksis.

⁵⁰ Mikhael Bakhtin (1875-1975) udtaler: *Alle ord lugter af en profession, en genre, en strømning, et parti, et bestemt værk, et bestemt menneske, en generation, en alder, dagen og timen. Ethvert ord lugter af kontekst og de kontekster, hvor det har levet sit socialt spændingsfyldte liv; alle ord og former er befolket med intentioner. I ordet findes der uundgåeligt kontekstuelle overtoner (genremæssige, periodebestemte, individuelle).* Bakhtin, Mikhael: *Ordet i romanen*, dansk udgave 2003, s. 91.

2. **Grammatik** (gramma) tilføjer sætningen værdier ved at skabe fokus på det grammatiske valg, der er gjort af forfatteren. Et tænkt eksempel kan illustrere dette: *Der blev kæmpet ved østfronten* frem for *Tyske tropper kæmper ved østfronten*. Den første sætning arbejder med en mere passiv tilstand i modsætningen til den sidste, hvor aktøren kendes. Der er optikmæssigt valgt side. *Der blev kæmpet ved østfronten* implicerer to ligestillede parter, hvorimod den sidste sætning indikerer, at der er valgt side, og modparten i kraft af medparten (tyskerne) bevidst er anonymiseret og usynliggjort. Hermed minimeres og maksimeres fokus på udvalgte elementer frem for andre.⁵¹
3. **Sammenkædning af sætninger** (cohesion) undersøger, hvordan de enkelte sætninger er opbygget igennem anafor, gentagelser, synonymer og nærsynonymer (near synonyms). På denne måde kan tekstens logik og rationalitet undersøges, og herved kan man få indblik i de argumenter, som teksten skaber. Følger en beskrivelse og dernæst en forklaring? Er den kausal? Hvis dette sker, sker dette så også? Tidsmæssig relation (først A, så B) eller sammenligningsrelation (hvis A, så B) findes ligeledes. Dette forekommer både på det grammatiske og det argumentationsmæssige niveau.⁵²
4. **Tekststruktur** (textstructure) berører tekstens infrastruktur, hvilket betyder, at der lægges vægt på tekstens form – for eksempel interview, hvervekampagne, politiske taler, dansk stil, breve fra fronten eller en brugsanvisning til et legosamlesæt.

Et andet emne, som Fairclough berører på det tekstlige niveau, er metaforer.⁵³ Disse bruges af aktøren som en italesættelse af virkeligheden, og ved at se nærmere på metaforerne kan man få et indblik i, hvordan subjektet opfatter denne. For eksempel når den tyske propaganda metaforisk omtaler bolsjevismen som en dødelig epidemi.

Diskurs som diskursiv praksis

Diskursiv praksis drejer sig om processerne tekstproduktion, -distribution og -konsumtion.⁵⁴ Tekster produceres på bestemte måder i bestemte sociale kontekster: en fristil i dansk i folkeskolen stiller andre krav til producenten end et afsluttende speciale på Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, ligeså den propaganda, der bruges til at overbevise den tyske befolkning i skrift og tale. Derfor er det vigtigt at undersøge produktions-, distributions- og konsumptionsforhold. For eksempel understøtter Goebbels rolle som propagandaminister hans position og magtforhold i modsætning til en menig tyskers udtalelser. Viden

⁵¹ Fairclough, Norman (1992) s. 77.

⁵² Ibid. s. 176-177. Se også en dansk udlægning af Faircloughs kritiske diskursanalyse på www.teorier.dk

⁵³ Ibid. s. 194-198.

⁵⁴ Ibid. s. 112.

angående den diskursive praksis kan hjælpe med at reducere antallet af fortolkningsmuligheder. Desuden peger processerne ind i den sociale praksis. Når noget italesættes er det udtryk for diskursiv praksis: Aktøren beskriver virkeligheden via sin måde at omtale denne på, hvilket giver indtryk til modtagerens opfattelse, fortolkning og konstruktion af verden.

1. **Produktions**processen kan inddeles i tre elementer, der kan være udfyldt af en eller flere aktører.⁵⁵

Den første position kaldes *animator* og dækker den agent, der laver lydene i luften eller tegnene på papiret. I et konkret tilfælde ses der således store forskelle mellem Hitler og Goebbels – Hitler betjener sig af et meget animeret kropssprog, mens Goebbels har en langt mindre iøjnefaldende gestik. Den anden position benævnes *autor*, hvilket angiver den ansvarlige for ordvalg og rækkefølge. Den tredje position hedder *principal*. Personen, der angiver denne position, bliver repræsenteret i ordlyden. I realiteten kan det være vanskeligt at adskille denne position fra en anden. I forbindelse med en avisartikel, der ikke direkte angiver en kilde, synes principalpositionen således at være uklar. Den enkelte artikel kommer derfor til at fremstå som udtryk for avisen eller journalistens synspunkt.

2. **Konsumptions**processen tegner et billede af den målgruppe, som modtager teksten. Tekster bliver modtaget forskelligt til forskellige tider, da det ofte er varierende, hvor meget fortolkningsarbejde, der foretages. Ofte lægger en nutidig forsker og en samtidig politisk observatør mere betydning i en tale af Hitler og Goebbels end i en tilfældig tale af den tidligere formand for Danmarks nationalsocialistiske bevægelse Jonni Hansen (f. 1965). Propaganda skal helst være meget let at fordøje for læseren for at virke overbevisende, idet den ofte trækker på forskellige simplificerede verdensanskuelser.
3. **Distributions**processen er nogle gange simpel og andre gange uhyre indviklet. I daglig samtale lægger distributionen sig op ad den aktuelle kontekst, hvorimod politiske taler og propaganda skal tage hensyn til befolkningen og de store masser. I den daglige samtale er det for eksempel ikke nødvendigt at tage hensyn til hele den tyske befolkning, hvis aktøren ønsker at brygge en kop the.

Fairclough forklarer og uddyber tre områder, der grundet en vis sociokognitivitet, havner under den diskursive praksis.⁵⁶ Det er henholdsvis kraft (force), kohærens (coherence) og intertekstualitet (intertextuality):

⁵⁵ Fairclough, Norman (1992), s. 112

⁵⁶ Fairclough, Norman (1992), s. 72.

- **Kraft** (force) omfatter tekstens evne til at interpellere modtageren i henhold til bestemte handlinger. Tekster opfordrer subjekter til at handle – spørgsmålet er blot i hvilken grad. Dette er forskelligt og afhænger af konteksten. Konteksten bliver altså væsentlig i forhold til fortolkningsprincipperne. Kraft er den måde, hvorpå afsenderen indirekte eller direkte ansporer og tilskynder et andet subjekt. Et tydeligt eksempel på sådan ansporing kan ses hos to forskellige hvervekampagner, der begge benytter Sovjetunionen som fjende:

Hvervekampagne i Ukraine

Rejs jer og bekæmp bolsjevismen i den Galiciske division

Hvervekampagne i Holland

For din ære og samvittighed! – mod bolsjevismen. Waffen SS vil have dig!

Begge kampagner bruger en direkte og stærkt kraft (force) til at få læseren aktiveret til at bekæmpe bolsjevismen ved at melde sig til hæren. I disse tilfælde indeholder kampagnerne ingen skjulte budskaber, men selve meningen (kohærens) med kampagnerne formidles via forskellige diskurser, og det er netop udgangspunktet for næste punkt i Faircloughs teori.

- **Kohærens** (coherens) omhandler subjektets mulighed for at fortolke teksten. At en tekst er kohærent vil sige, at den forekommer meningsfuld for fortolkeren. Sammenhængsprincippet bevæger sig videre end det, man undersøger på tekstniveauet, idet det ikke altid eller kun afhæn-

⁵⁷ <http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/posters/russia.jpg> 23.03.2011

⁵⁸ <http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/posters/nederland.jpg> 23.03.2011

ger af den formelle tegnsætning. Hvilke muligheder giver teksten det fortolkende subjekt? Ofte vil en tekst være konstrueret til at give mening til modtagere inden for den samme diskurs eller henvende sig til andre modtagere, som teksten forsøger at overbevise.⁵⁹ Kardinalpunktet i sammenhængsprincippet formulerer, at teksten kun giver mening for dem, der kan lægge mening i teksten. Eller med andre ord og med inddragelsen af overstående hvervekampagne – hvis en fortolker ikke kender til begreber som bolsjevisme, den galiciske division og Waffen SS, vil indholdet virke meningsløst.

- **Intertekstualitet** (intertextuality) er tekstens evne til implicit eller eksplicit at henvise til andre tekster og derved indskrive sig i en række af allerede eksisterende intertekstuelle kæder. Fairclough skiller intertekstualitetsbegrebet i to dele: Første del er en *manifest intertekstualitet*, der direkte refererer til andre tekster. Det andet princip, *interdiskursivitet*, henviser til andre diskurser, der kan give mening for fortolkeren. Tekster kan indgå i en større sammenhæng eller selvstændigt bidrage til at vedligeholde diskurser, men de kan ikke selvstændigt konstruere nye diskurser – i hvert fald ikke ud af den blå luft.⁶⁰

Eksempel fra hvervekampagnen: på den ukrainske plakat ses en uhyggelig og grim russer, der bliver stukket i hjertet med spidsen af et gevær af en ukrainsk soldat i tysk uniform og i baggrunden brænder et hus – formentlig på grund af den russiske soldat. Det er en klar henvisning via interdiskursivitet til russernes behandling af den nationalorienterede ukrainske befolkning.⁶¹ Russerne ønskede ingen fremkomst af nationalisme i Ukraine, og de slog hårdt ned på de mennesker, der havde den nationale politiske overbevisning. Kampagnen tilbyder ukrainerne mulighed at få hævn i modsætning til den hollandske kampagne, som benytter en anden diskurs og fremstiller krigen som en storslået mulighed for at opleve kamp som en hæderlig og moralsk opbyggelig sag – i kampagnen har subjektet mulighed for at blive en moderne ridder og forsvare sit land, hvilket er en anden interdiskursivitet – dog benytter begge kampagner nationalistiske tendenser.

Muligheden for at skabe nye diskurser er således bundet i det sociale aspekt, den sociale praksis, og i magtrelationer, hvilket gør den sociale praksis styrende for det diskursive niveau.

⁵⁹ Fairclough, Norman (1992), s. 82.

⁶⁰ Fairclough, Norman (1992), s. 84. En klassisk kritik af teorien går på den manglende forklaring på udviklingen af de historisk-soziale processer. Teorien forklarer udvikling som et dialektisk sammenspil mellem individerne og strukturerne.

⁶¹ Russerne besatte Ukraine og den østlige del af Polen som et led i ikke-angrebspagten mellem Nazityskland og Sovjetunionen fra 1939-1941. Den blodige plakat er derfor en påmindelse om den nærmeste fortid, og specialets vurdering er, at den stammer fra 1941-1942, hvor den ukrainske befolkning endnu ikke er blevet skuffet over forventningerne til nazisterne, som dem, der ville hjælpe med at opbygge et nyt Ukraine.

Diskurs som social praksis

Ifølge Fairclough har den sociale praksis altså betydning for den måde, hvorpå den diskursive praksis iscenesættes og omtales. Dette virker ligeledes tilbage på den sociale praksis og hermed skabes en dialektisk forbindelse.⁶² Fairclough hævder, at en tekstanalyse i sig selv ikke er tilfredsstillende som diskursanalyse, idet tekstanalysen ikke fanger relationerne mellem teksten og henholdsvis processerne og strukturerne i samfundet, kulturen, økonomien og den aktuelle politik: det nondiskursive.

Ved at kombinere makroniveauet med meso- og mikroniveauet kan man undgå den problemstilling, at subjektet ikke kender til de tidligere nævnte processer. På den måde fanger man individet med et kæmpe teoretisk net, der konstituerer strukturer og processer, som kaldes virkeligheden.⁶³ Der findes altså ingen hemmelige bagvedliggende strukturer, der styres af en begavet (jødisk) dukkefører, som nazisterne tror. Ingen højere religiøs magt, som kan forklare de ideologiske processer. Det eneste, der eksisterer, er en socialkonstrueret verden, hvor subjektet selv lægger indhold og betydning i omgivelserne. Dette subjekt kan være påvirket af mange faktorer, hvilket gør den sociale praksis relevant for en diskursanalyse. Fairclough nævner de to principper *ideologi* og *hegemoni* som centrale. Han finder inspiration hos blandt andet Louis Althusser (1918-1990) og Antonio Gramsci (1891-1937).⁶⁴

- **Ideologi:** Fairclough forstår ideologi som *"betydning i magtens tjeneste"*. (Fairclough 1995b:14).⁶⁵ Tegngivning og konstruktion er kernen. Det drejer sig om italesættelse og dermed konstruktion af virkeligheden, som findes på alle niveauer. Individet er konstrueret af ideologien, men agenten har alligevel handlemuligheder.⁶⁶ Forholdet afhænger af den aktuelle diskurs og det fortolkende subjekt. Ideologier findes overalt og skabes på baggrund af magtrelationer, og samtidig opretholder de disse elementer. Ideologier varierer i styrke og gennemslagskraft efter den aktuelle situation. Et eksempel kan være illustrativt: Den 1. september afholder Hitler en tale i Rigsdagen, hvor han erklærer krig mod Polen:

Ich habe meiner Luftwaffe den Auftrag gegeben, sich auf militärische Objekte bei ihren Angriffen zu beschränken. Wenn aber der Gegner daraus einen Freibrief ablesen zu können glaubt, seinerseits

⁶² Fairclough, Norman s. 64.

⁶³ Jørgensen og Phillips (1999), s. 78.

⁶⁴ Jørgensen og Phillips (1999), s. 45-49.

⁶⁵ Jørgensen og Phillips (1999), s. 86.

⁶⁶ Fairclough tager afstand fra Althusseres diskursopfattelse, der anskuer mennesket som fuldstændigt underlagt diskurserne.

*mit umgekehrten Methoden kämpfen zu können, dann wird er eine Antwort erhalten, dass ihm Hören und Sehen vergeht!*⁶⁷

Hitler fortæller medlemmerne af rigsdagen, at det er hans luftvåben, der vil blive brugt i krigen og udtrykker sin personlige og følelsesmæssige indsats. Jævnfør citatet anser Hitler sig selv som identisk med staten og dermed luftvåbnet, hvilket understreger den autoritære ideologi og det totalitære styre, som Hitler bruger.⁶⁸

- **Hegemoni** er lederskab og dominans af de økonomiske, sociale, kulturelle, ideologiske og politiske områder. Den stærkeste form for hegemoni formes i et samspil mellem flere ideologier, hvilket Fairclough omtaler som strategiske kampe, der dominerer svagere forestillingsverdener.⁶⁹ Det er en evig kamp for alliancer, og magtbegrebet er derfor altid midlertidigt. Dette magtbegreb er inspireret af Gramscis opfattelse af, at subjektet kæmper for at få mest mulig indflydelse på den herskende diskurs. Begrebet hænger sammen med mulighederne for forandring, og det bliver hermed til en kamp om den sociale praksis – i Nazityskland bliver kampen flere steder fysisk.

Et klassisk eksempel på hegemonisk styre er Hitlers nationalsocialistiske Tyskland. Han blev demokratisk valgt som rigskansler i 1933, og han fungerer herefter som fører og øverstbefalende for hæren, men han viser ringe interesse for den konkrete udformning af Tysklands indre styre.⁷⁰ Hitler udstikker de overordnede linjer, men overlader den konkrete udformning til administrationen og bureaukratiet. Ved frit at danne nye embeder og organisationer, der overlapper tidligere arbejdsområder, sikrer Hitler sig, at ingen enkelte personer eller organisationer bliver så magtfulde, at de kan true hans status. Hitlers modstandere og politiske fjender bliver fjernet som trussel. Det ses blandt andet ved den mordaktion, der kaldes *De lange knives nat* (30. juni 1934), som bliver gennemført af Hitler med hjælp fra Gestapo og SS. Episoden er rettet mod de nazistiske ledere, der er utilfredse med Hitlers tilnærmelser til de etablerede magtcentre som hæren og borgerskabet. Se-

⁶⁷ Adolf Hitler, tale i Rigsdagen i Berlin. 01.09.1939, <http://royallibrary.sakura.ne.jp/ww2/text/hitler01091939.html> 03.04.2011

⁶⁸ Begrebet totalitarisme bruges i sin klassiske forstand: her styrets eller lederens forsøg på at kontrollere alle samfundets sfærer fra offentlig til privat ved brug af propaganda og en central styring af størstedelen af statens institutioner. En typisk kritik af begrebet *totalitarisme* lyder på, at det konstrueres i den Kolde Krigs vestlige propaganda, der anskuede de ikke vestlige lande (og dermed de ikke demokratiske lande) som totalitære. Begrebet bliver dermed ikke et samtidigt fænomen for Anden Verdenskrig. Bytwerk (2004), s. 11-12.

Specialet tilslutter sig tanken om, at total totalitarisme ikke er mulig, men finder begrebet totalitarisme brugbart i dette speciale, da Hitler og Goebbels forsøgte at styre og kontrollere samfundet efter overnævnte opskrift.

⁶⁹ Fairclough Norman (1992), s. 92.

⁷⁰ Hitler regerer strengt taget først efter kanslers Paul von Hindenburgs død i 1934. Hindenburgs politiske karriere i hans sidste leveår blev farvet af en stigende senilitet, der gjorde ham lettere at påvirke politisk. Bekker-Nielsen (2001), s. 247.

nere bliver mordaktionen ved lov stemplet som statsnødværge.⁷¹ Italesættelsen af aktionen som statsnødværge, der dræber og fængsler politiske fjender og vedtages ved lov, viser en klar hegemonisk struktur. Det vil være helt utænkeligt at forestille sig, at en dansk statsminister har et privat politi og tæskehold, der uskadeliggør og fjerner hans fjender og politiske modstandere. Specialet vurderer, at Danmark har en grundlæggende diskurs, der understøtter en demokratisk tilgang til politik, og det havde Nazityskland ikke, selvom Hitler bliver valgt demokratisk som Rigskansler i første omgang. Efter Første Verdenskrig bliver det tyske kejserrige afskaffet som en konsekvens af det tyske nederlag, og Weimarrepublikken (1919-1933) bliver et forsøg på at lave demokrati i et land med stærke autoritære traditioner. Republikken bliver langsomt tilsidesat, da nationalsocialisterne får (2/3) flertal i Rigsdagen.⁷²

Hitler retfærdiggør og legitimerer udrensningen af de nazistiske ledere (især S.A.) og deres folk over for Rigsdagen, 13. juli 1934. Aktionen kaldes *De lange knives nat* og kan ses som et skridt i den hegemoniske kamp for det politiske overherredømme i Tyskland.

73

⁷¹ Bekker-Nielsen (2001), s. 383.

⁷² Bekker-Nielsen, (2001), s. 678.

⁷³ Kershaw, Ian (2008), s. 352 .

Teori i praksis – propaganda

De kommende afsnit vil i hovedsagen fokusere på den samtidsaktuelle og historiske kontekst, som propagandaen berører. Ganske vist vil min analyse tage udgangspunkt i et tekstnært niveau, fordi de diskursive og sociale praksisser ikke kan stå alene, men det er Faircloughs overbevisning, at uden et indblik i de historiske processer, som går forud, mister propagandaen sammenhængskraft, og det bliver vanskeligt at nå til en dybere forståelse af, hvorfor ordene falder, som de gør. Alt sammen ud fra det perspektiv, at der netop er mening med det, som bliver sagt, og derfor kohærens.⁷⁴ Analysen tager sit kronologiske udgangspunkt i de begivenheder, der har betydning for krigens udvikling på østfronten.

Propagandaen er et udtryk for diskursiv praksis i og med, at afsenderen fremlægger sin opfattelse af virkeligheden. Propagandisten er således både animator og autor jævnfør produktionsprocesserne i den diskursive praksis. Ifølge den kritiske diskursanalyse italesættes den virkelighed, som ses i propagandaen. Sproget er ikke neutralt og arbitrært, men betydningsbærende og afhængigt. For at sikre det bedste overblik har jeg valgt at fokusere på udvalgte diskursive elementer: jøder, race, bolsjevisme og vestlige regeringer, da disse skildrer centrale problemstillinger i nationalsocialismens politik og dermed den offentlige propaganda.

Specialets hovedfokus er iscenesættelsen af bolsjevismen, og den tyske propaganda udnytter alle fire elementer til at skildre bolsjevismen – dog i forskelligt omfang og i forskellige kontekster. Specialet vil inden for de forskellige diskurser undersøge, hvordan propagandaen bruger og ændrer på de fire indstillinger.

Specialet inddrager løbende det konkrete teksthøjniveau og det tilhørende relevante begrebsapparat. Dette dialektiske forhold går også igen i forhold til den sociale praksis, hvorfor jeg også vil relatere analysen til dette niveau. Alt i alt tager jeg et analytisk afsæt på teksthøjniveau, men med hyppige og tiltagende afstikkere til både meso- og makroniveau.⁷⁵ Allerførst følger dog en kort redegørelse for den historiske kontekst i forbindelse med Anden Verdenskrig.

Historisk kontekst – Nationalsocialismen

Da forholdet mellem den sociale og diskursive praksis er dialektisk og gensidigt afhængig af hinanden, vil det være relevant at se nærmere på den virkelighed, som er baggrund for den tyske propagandas iscenesættelse af verden.

Kernen i den tyske propaganda er samtidig kernen i den nationalsocialistiske politik, og den tyske propaganda er i sin reneste form udbredelsen af de nationalsocialistiske værdier.

⁷⁴ Jeg skelner mellem mening som i betydningen *formål* og mening som betydning *bagvedliggende* sågar *ubevidste* betydninger. For eksempel, 1) jødernes udslettelse, 2) antisemitisme 3) racistiske eskatologiske frelseforestillinger.

⁷⁵ Scheuer, Jann (2005), s. 7-8.

Adolf Hitler kommer i 1919 i kontakt med det tyske arbejderparti, det nationalsocialistiske arbejderparti.⁷⁶ Partiet, der har Adolf Hitler som fører fra 1920, bekæmper konsekvent socialismen, kommunismen, kapitalisme og den fredsaftale, der blev indgået efter første verdens krig (Versaillestraktaten).⁷⁷ Partiet er desuden antisemitisk, antibolsjevistisk, dyrker den ariske race og hylder førerprincippet.⁷⁸

I 1923 forsøger partiet at kuppe den daværende regering. Hitler står i spidsen, men samarbejder med general Erich Ludendorff (1865-1937).⁷⁹ Hitler udråber sig selv til leder af en ny radikal, revolutionær og nationalsocialistisk regering, men forgæves.⁸⁰ Han idømmes fem års fængsel, men afsoner kun ét enkelt år grundet god opførsel. I fængslet forfatter han *Mein Kampf*. Bogen giver et dybt indblik i de ideologiske tanker, som bliver dominerende for den tyske propaganda, og propagandaen viser på sin måde, hvordan folkene bag propagandaen, har fundet inspiration i bogen og viser deres verdensbillede gennem propagandaen. Dermed bliver *Mein Kampf* en betydningsfuld kilde til propagandaens grundlæggende konstituering af Sovjetunionen. Efter fængselsopholdet synes Hitler at erkende, at den eneste vej til toppen af samfundet er via forfatningen, og han synes officielt at følge forfatningens regler frem til den dag, hvor han udnævnes til Rigskansler.

I juli 1932 bliver ved et valg NSDAP Tysklands største parti med 37,3 % af alle stemmer.⁸¹ Den kraftige tilslutning til nazismen fra 1932 har delvist sin forklaring i den økonomiske verdenskrise, som startede den 24. oktober 1929 med børskrakket på det amerikanske aktiemarked, og som udviklede sig til en global katastrofe. Kurserne falder i løbet af 2 uger med 40 %, og konsekvenserne bliver prisfald, lukninger af fabrikker, banker og massearbejdsløshed. Det er verdens stærkeste økonomi, der kommer i krise, og krisen breder sig

⁷⁶ Forkortes NSDAP, bevægelsen opstår efter Første Verdenskrig. Ordet *nazi* stammer fra en sammentrækning af bevægelsens officielle navn nationalsocialismen, på tysk Nationalsocialismus.

⁷⁷ Tyskland pålægges ansvaret at betale for den økonomiske genopretning i de krigshærgede områder – især i Belgien og Frankrig, og det skaber et økonomisk efterslæb, der problematiserer den internationale politik i 1920'erne. Traktaten er af flere i samtiden og eftertiden vurderet til at være for hård og urimelig. Holdningen understøttes blandt andet af den britiske økonom Maynard Keynes i bogen *The Economic Consequences of the Peace*, (1919), og eftertiden har sidenhen set en klar sammenhæng mellem traktatens bestemmelser og den indre modsætning i tysk politik, der påvirkede tysk samfundsliv og i sidste ende førte til Anden Verdenskrig. Kirchhoff, Hans, Henning Poulsen og Aage Trommer: *Den 2. Verdenskrig 1939-1945*, Nørhaven Book, Viborg, 2004, s. 11-32.

⁷⁸ Elementer, der træder frem i varierende form i den tyske propaganda.

⁷⁹ Erich Ludendorff fungerer som stabschef og generalkvartermester for Paul Von Hindenburg, som var øverstkommanderende for alle tyske tropper fra 1916. Han lagde de strategiske planer, der skulle afgøre Første Verdenskrig til tysk fordel, men da planen ikke kan lade sig gøre, inden USA involverer sig i krigen, anbefaler han en hurtig overgivelse. Efter krigen koncentrerer han sig om politik på den yderste højrefløj. I 1925 opstiller han som leder af NSDAP, men han har ikke succes i samme grad som Hitler. Bekker-Nielsen (2001), s. 398.

⁸⁰ Mislykket nazistisk statskub, der begynder på en ølstue 8.-9.11.1923, deraf navnet *Ølstuekuppet*. Efter værtshuset bevæger Hitler og nazisterne sig i demonstration gennem byen, hvor de bliver stoppet af politiet, der dræber 16 demonstranter. Efter nazisternes magtovertagelse i 1933 bliver de faldne dyrket som martyrer og den 9. november – martyrerne dag – bliver officiel mindededag. Bekker-Nielsen (2001), s. 693.

⁸¹ Bekker-Nielsen (2001), s. 462.

derfor til resten af verden undtagen Sovjetunionen. Den amerikanske import falder drastisk, hvilket svækker afsætningsmulighederne og dermed skaber stigende arbejdsløshed. I Europa forstærkes krisen af det forhold, at de amerikanske banker trækker deres lån tilbage.⁸² NSDAP lover, at de vil arbejde for mindre arbejdsløshed, og i nationalsocialismens (propaganda-) optik genrejse og genopbygge Tyskland efter den nationale ydmygelse, som Versaillestraktaten medførte i 1919.⁸³ Partiet har en svag nedgang ved valget i november 1932, men takket være støtter fra højrenationale grupper og Franz von Papen (1879-1969),⁸⁴ lykkes det alligevel at få Hitler udnævnt til rigskansler i januar 1933.

Den 27. februar 1933 udbryder en brand i Rigsdagen (Berlin), som sandsynligvis er påsat af hollænderen Marinus van der Lubbe (1900-1934). Van der Lubbe havde et forældet medlemskab af kommunistpartiet, hvilket medlemmer af NSDAP straks ser som en mulighed for at udlægge branden som et tegn på et kommunistisk kup. Herman Göring slår til mod kommunistpartiets kontorer og dets medlemmer i Preussen, og rigskansleren Adolf Hitler improviserer en nøddordning til *beskyttelse af folk og stat mod kommunistiske voldshandlinger*.⁸⁵ Initiativet træder i kraft næste dag, da det underskrives af den tyske præsident Paul von Hindenburg. Nøddordningen er tegn på, at kommunismen allerede er en del af det daglige fjendebillede, og propagandaen er så effektiv, at den muliggør den efterfølgende, men dog senere, *Bemyndigelseslov*, som giver Hitler uindskrænket magt uden om Rigsdagen. Denne lov vedtages, fordi kommunisterne forhindres i at deltage i afstemningen.

Brandens omfang og nationalsocialisternes propaganda medførte, at næsten alle i samtiden tror, at Marinus van der Lubbe må have bagmænd i det kommunistiske parti, men omvendt opstår der i den kommunistiske propaganda et budskab om, at Göring, Rigsdagens præsident og den halvmilitære organisation

⁸² Krisen kan ses som baggrund for en ustabil økonomisk politik efter Versaillesfreden (1919), hvor europakortet revideres og omskrives, da nye områder, der tidligere hang økonomisk sammen udelukkes af handelsmæssige forhindringer. Desuden har koloniernes voksende industrialisering og USA og Japans økonomiske indtrængen på traditionelle europæiske markeder en målbar effekt på den europæiske økonomi. Krigen har skabt en overkapacitet i gamle kul- og stålindustrier, som havde medført kæmpe gæld til de enkelte lande. Krisen når sit klimaks i 1932-1933, hvorefter der kommer en stabil fremgang. Måles krisen i antal arbejdsløse, er krisen kun løst i enkelte lande ved starten af Anden Verdenskrig, herunder i Tyskland. Nationalsocialismen vinder stor tilslutning i krisens kulminationsår ved at love arbejde, politisk stabilitet, økonomisk fremgang, mad og vand. Det lykkes Hitler at skabe arbejdspladser i det kriseramte land, og Hitlers metoder omtales med respekt og stor interesse i store dele af det økonomisk svækkede Europa. Bekker-Nielsen (2001), s. 663.

⁸³ En mere skjult interdiskursivitet ses ved, at fredsaftalen afholdes på Versailleslottet, da Tysklands samling i 1871 under ledelse af Preussens kong Wilhelm 1. foregår samme sted. Det kan være en af de underliggende diskurser, der har været med til implicit at give fredstraktaten en bitter eftersmag i tysk forståelsesramme. Specialet vurderer placeeringen som et konkret bidrag til opfattelsen af traktaten som et nederlag for den tyske nation.

⁸⁴ I juni 1932 udnævnes han af Hindenburg til Heinrichs Brüning's efterfølger som rigskansler. I januar 1933 overtaler Franz von Papen Hindenburg til at lade Hitler være den næste rigskansler, da Papen som vicekansler og rigskommissær anser sig selv som stærk nok til at holde Hitler i skak. Han afgår i 1934 og bliver ambassadør i Wien. Bekker-Nielsen (2001), s. 496.

⁸⁵ Kershaw, Ian (2008), s. 314.

Sturmabteilung (Stormafdeling) har hjulpet van der Lubbe til en iscenesættelse af branden.⁸⁶ Dette modbevises af hemmeligholdte politirapporter, og van der Lubbe dømmes til døden.

Efter branden i Rigsdagen sættes Tyskland i en slags permanent undtagelsestilstand, og den 23. marts 1933 overdrager den tyske Rigsdag sin lovgivningsmagt til Adolf Hitler og hans regering. Forslaget varer fire år, og det indbefatter også lovgivning på det finansielle område, som ellers lå uden for Rigsdagens område. Initiativet bliver vedtaget med 2/3 flertal, som forfatningen kræver.⁸⁷ NSDAP opnår fuld kontrol over de væsentlige magtinstrumenter i Tyskland, da Hitler i august 1934 efterfølger Paul von Hindenburg som statsoverhoved kombineret med embedet som rigskansler.

I 1933 fik partiet NSDAP mange stemmer på deres officielle politiske kernepunkter: Flere arbejdspladser og fjernelsen af den ydmygelse, som Versaillestraktaten medførte. Begge løfter bliver indfriet og offentligt arbejde, genindførelsen af værnepligten og oprustning medfører, at Tyskland roligt nedbringer sin store arbejdsløshed, alt imens Hitler systematisk gennemfører reformer, der tilsidesætter kravene fra Versailles.

Nationalsocialismens reelle mål er mere radikale. NSDAP vil skabe et racerent folkefællesskab og en tysk verdensmagt. For eksempel bliver folkefællesskabet dyrket i en række organisationer som Hitlerjugend og Deutsche Arbeitsfront.⁸⁸ Den tyske befolkning præges kraftigt af nationalsocialisternes værdier samt deres håndfaste indflydelse på uddannelsessystemet og massemedierne.

⁸⁶ Sturmabteilung (SA) er en organisation under NSDAP, der dannes i 1921 for at beskytte partiets møder, men organisationen angriber også politiske modstandere. SA tiltrækker mange arbejdsløse og radikale unge mænd og medlems-tallet vokser kraftigt i slutningen af 1920'erne. (1930 ca. 60.000 og 1933 ca. 700.000.) Voldshandlingerne optrappes, og organisationen forbydes kortvarigt i 1932. Bekker-Nielsen (2001), s. 552.

⁸⁷ Hitler har absolut flertal, da fuldmagtsloven vedtages. Han finder blandt andet 40 stemmer i det katolske *centrum*-parti til gengæld for et løfte om mere samarbejde med den katolske kirke. Partiet SPD er det eneste, der stemmer imod loven. I 1937 bliver fuldmagtsloven fornyet uden den store omtale. Bekker-Nielsen (2001), s. 200.

⁸⁸ For uddybelse af begrebet folkefællesskabet se ph.d. Allan Borup om begrebet Volksgenossen. <http://www.tysklandsprojektet.dk/index.html?vis=forsk> 04.04.2011

Fysikundervisning på en nationalsocialistisk uddannelsesinstitution i 1939. I skolen bliver de studerende aktører, der påvirkes af den nationalsocialistiske ideologi.

89

Politiske modstandere bliver systematisk forfulgt og sendt på politisk genopdragelse i koncentrationslejre fra 1933. De racistiske planer bliver gennemført via racehygiejneske programmer,⁹⁰ og politisk indføres en lang række anti-semitiske tiltag, der kulminerer med Holocaust.

Adolf Hitler bruger sine kræfter på udenrigspolitikken, hvor det officielle mål for partiet er at slippe lænkerne fra Versaillestraktaten, men hvor den reelle målsætning er krig og Lebensraum. Mange i samtiden, for eksempel den daværende engelske præmieminister Neville Chamberlain (1869-1940) mente ikke, at Tysklands offensive udenrigspoliti ville ende med krig. Winston Churchill (1874-1965), Chamberlains efterfølger, havde forudset, at den tyske udenrigspolitik kunne medføre krig og delte dermed ikke den generelle holdning. Set i bakspejlet bliver de krigeriske tendenser klart fra senest 1936 med de økonomiske fireårsplaner og Antikomiternpagten.⁹¹ Krigen bliver en kendsgerning fra september 1939, og Hitler bliver en essentiel faktor i planlægningen og ledelsen. Hitlers rolle skal ikke undervurderes i den succesrige Blitzkrieg mod Frankrig i foråret 1940, men Hitlers aggressive udenrigspolitik har også huller i planlægningen. Som skole-

⁸⁹ Kirchhoff, Hans (2004), s. 80.

⁹⁰ Som eksempel kan nævnes *Eutanasi-programmet*, der fra 1939 legitimerer medlidenhedsdrab på uværdige liv såsom sindslidende og svært handicappede. Programmet har kodenavnet T-4 for Tiergartenstrasse 4, adressen i Berlin, hvor programmet administreres. Ca. 70.000 mennesker myrdes frem til 1941, og gassen, som blev udviklet til formålet, bliver senere brugt i koncentrations- og udryddelseslejrene, ligesom en del af personalet overføres.

⁹¹ Antikomiternpagten (1936) mellem Tyskland og Japan forpligter i en hemmelig tillægsprotokol neutralitet, hvis en partner skulle blive angrebet af Sovjetunionen. Pagten var åben for andre stater og får tilslutning fra Italien i 1937, Ungarn, Manchukuo samt Spanien i 1939. Pagten ses som et tidligt tegn på NSDAP's aggressive og ekspansive mål. Kershaw, Ian (2008), s. 412.

eksemplet kan nævnes invasionen af Sovjetunionen: De tyske tropper bliver spredt over enorme områder og i stedet for at opbygge alliancer med lokale og nationale anti-kommunistiske grupper, iværksættes brutale og racistiske germaniseringer af disse områder. En brutal tendens, som genfindes og vokser i den tyske propaganda i takt med krigens udvikling.

Fra 1939 bliver styret endnu mere radikalt: I kampen mod Sovjetunionen føres konsekvent en racekrig, mens hjemmefronten præges af undertrykkelse og propaganda.⁹² Det fremgår også af udviklingen i *Signal*, der ellers kun let berører raceelementet.⁹³

En kort belysning af væsentlige årsager til Anden Verdenskrig

Det er kompliceret at samle og fremhæve faktorer, der kan give fyldestgørende forklaringer på optakten til verdens største krig, og det er ikke hensigten at give en detaljeret skildring, og en simplificering må nødvendigvis udvælge og fravælge forskellige forklaringer.⁹⁴ Mindst tre elementer havde stor indflydelse på krigens udbrud:

- fredens mangler jf. Versaillestraktaten
- Hitlers ekspansive udenrigspolitik
- det svage vestlige modspil

To forhold gør sig gældende ved Versaillestraktaten:

1. Flertallet af alle tyske regeringer finder traktaten urimelig og uretfærdig, og den bliver baggrund for Hitlers aktive udenrigspolitik.
2. Desuden er traktaten ikke i overensstemmelse med den herskende ideologi og princippet om den nationale selvbestemmelse og national suverænitet, hvilket gør det let for Hitler at foretage de første skridt af sin magteksansion uden modstand fra de styrende hegemoniske ideologiprincipper. Hitler vil bringe tidligere tyske områder *Heim ins Reich*,⁹⁵ og han indleder denne politik ved at besætte det demilitariserede område omkring Rhinen i 1936, og senere annekteres Østrig i det tyske rige i 1938. Ingen lande griber ind, og Hitler forsætter sin ekspansive udenrigspolitik ved at besætte Sudeterland i Tjekkoslaviet med reference til kombinationen af national suverænitet og det store

⁹² Det tyske styre bryder sammen i maj 1945 og markerer afslutningen på Anden Verdenskrig i Europa. Hitler begår selvmord d. 30. april 1945. Herefter fungerer admiral Karl Dönitz (1891-1980) som rigspræsident, som den 4. maj over radioen opfordrer tyske tropper til at fortsætte kampen, men nu kun mod russerne. Den 8. maj bekendtgjorde han over radioen ordren til alle tyske tropper om betingelsesløs overgivelse.

⁹³ Fledelius, Karsten (1979), s. 6.

⁹⁴ Kirchhoff, Hans (2004), s. 100-101.

⁹⁵ Det tyske kulmineområde *Saar*, der blev selvstyrende under Folkeforbundet (efter Versaillestraktaten), indlemmes efter lokalafstemning i Tyskland i 1935.

antal tyskere, der bor i området. Resten af Tjekkoslaviet bliver besat i marts 1939, og det er et brud på Hitlers egen ideologi om Heim ins Reich.⁹⁶

97

Tyske tropper rykker ind i det demilitariserede Rhinland ad Hohenzoller-broen i Köln, 7. marts 1936.

Hitlers udenrigspolitik bliver vendt mod Frankrig, Storbritannien og Sovjetunionen, da Hitlers ønske er at gøre Tyskland til den dominerende magt på kontinentet og dermed skabe Lebensraum til den tyske befolkning.

Modspillet til Hitlers aggressive udenrigspolitik bliver ineffektivt, da den sejrende alliance bliver opløst efter Første Verdenskrig. Frankrig er den eneste reelle tyske modstander, da både Italien og Storbritannien er vaklende i deres politiske meldinger. USA vil ikke blande sig i europæisk storpolitik, og Sovjetunionen, der søges som partner af Frankrig og England i tiden op til Anden Verdenskrigs udbrud, har intet motiv for at forsvare den eksisterende orden, da Sovjetunionen var blandt de stormagter, der mistede meget geografisk set i Første Verdenskrig, og grundet Sovjetunionens kommunistiske ideologi.⁹⁸ Storbritannien har i en lang

⁹⁶ De vestlige stormagter fordømmer Hitlers udenrigspolitik, men forholder sig passive indtil angrebet på Polen den 1. september 1939.

⁹⁷ Kershaw, Ian (2008), s. 394.

⁹⁸ Det russiske zarstyre afsættes af Vladimir Iljitsj Lenin (1870-1924) og det kommunistiske parti ved en revolution i 1917. Den 3. marts 1918 indgår den bolsjevistiske regering i Rusland og centralmagterne en fredsaftale (Brest-Litovsk-freden), og Rusland bliver dermed ikke direkte involveret i Versailles-traktaten. Brest-Litovsk-freden (russisk-tysk pagt) har historisk interesse, da den viser, at samtidens Tyskland har store interesser i Central- og Østeuropa, og aftalen skildrer, at Hitlerstyrets østpolitik og propaganda har dybe historiske rødder. Bekker-Nielsen (2001), s. 73.

periode troet på, at Hitler kunne gøres tilfreds ved at opfylde flere af hans politiske krav, men den politik nedbryder Englands politiske troværdighed.⁹⁹

I sommeren 1939 er den politiske stabilitet usikker. Frankrig og England tror ikke længere på Hitlers vilje til at bevare freden. Hitler tror ikke længere, at vestmagterne vil blande sig i den aggressive tyske udenrigspolitik. Og Sovjetunionen stoler ikke på nogen andre regeringer. Alle regeringer er mistroiske, holder hinanden i skak, og Hitler griber chancen for at udvide det tyske Lebensraum.

Specialet har i det foregående afsnit fremhævet udvalgte elementer, der kan forklare optakten til Anden Verdenskrig og den politik og propaganda, som bliver dominerende i Tyskland. De forskellige faktorer spiller væsentlige roller og præger den tyske udenrigspolitik frem til krigens afslutning i 1945. Diskurserne er opstået af et dialektisk sammenspil mellem den sociale praksis, den diskursive praksis og tekstens niveau, og det er derfor relevant at se nærmere på de aktuelle kontekster.

⁹⁹ Den eftergivende politik (appeasementpolitikken) dækker en politisk strategi, hvor konflikter bliver imødegået, ved at en magt giver efter for en anden magt for at undgå yderligere konflikt og konfrontation.

Sovjetunionen konstitueret som ikke-fjende (ikke-angrebsdiskurs) 1939-1941

Social praksis – historisk kontekst

Siden 1933, hvor nationalsocialisterne blev det største parti i Tyskland, har partiet og senere kultur-, propaganda- og folkeoplysningsministeriet haft én væsentlig mission: at fjerne skampletten efter nederlaget og ydmygelsen i 1918 ved at knuse Tysklands fjender både indre og ydre og genskabe den nationale stolthed. Propagandaen giver udtryk for, at denne mission kun kan udføres ved sværdet, hvilket reelt betyder, at den nationalsocialistiske politik og propaganda kun kan udføres via krig. Den tyske hær og befolkning er gennemsyret af propagandaens antipati mod laverestående racer og undermennesker, og det had manifesteres i den brutalitet, som hæren udøver på østfronten i 1939.¹⁰⁰ Det store spørgsmål er dog Sovjetunionen. For det nationalsocialistiske regime repræsenterer Sovjetunionen en ondskab uden lige, men riget sidder samtidigt med nøglen til Polens ødelæggelse. Tanken er, at Sovjetunionen skal holdes uden for et samarbejde med Frankrig og Storbritannien. Da sidstnævnte lande betragtes af Hitler som svækkede og uengagerede, vil det i princippet medføre et isoleret og hjælpeløst Polen. Det lykkes dog for Tyskland og Sovjetunionen at etablere en pagt, hvilket var overraskende for mange i samtiden.

Den 1. september 1939 angriber tyske tropper Polen. Sovjetunionen og Tyskland har trods deres væsentlige forskellige ideologier netop indgået en ikke-angrebspagt, hvor de deler Polen imellem sig. Den 3. september bliver Anden Verdenskrig en realitet, da England og Frankrig gør fælles front med Polen.¹⁰¹

Den nationalsocialistiske ideologi radikaliseres i løbet af de 18 måneder, som felttoget varer i Polen, og felttoget bliver et brutalt laboratorium for den krig, som Hitler allerede vidste, at Tyskland ville komme til at udkæmpe mod de røde bolsjevikker.¹⁰²

Diskursiv praksis

Trods stigende gnidninger mellem centralmagterne og Hitlerregimet, tror den almindelige tysker ikke på krig som en nødvendig løsning på spørgsmålet om det tidligere tyske område Danzig. Den britiske historiker Ian Kershaw (f. 1943) vurderer, at den generelle stemning i Tyskland er præget af en overbevisning om, at Storbritannien og Frankrig ikke vil starte en krig for at forsvare Danzig.¹⁰³ Især ikke, når Tyskland tidligere har haft stor succes med at annektere både Suderlandet og resten af Tjekkosllovakiet. Den tyske propagan-

¹⁰⁰ Kershaw, Ian (2008), s. 564.

¹⁰¹ Kirchhoff, Hans (2004), s. 105ff.

¹⁰² Kershaw, Ian, (2008), s. 564.

¹⁰³ Vore dages Gdansk.

da har overbevist befolkningen om, at Hitler også denne gang vil få, hvad han peger på uden krig.¹⁰⁴ Men sådan går det ikke. Befolkningen får krig, og det lykkes endnu engang propagandaen at vinde støtte til Hitlers udvidelsesprojekt. Trods chokket om pagten med nationalsocialismens ideologiske fjende, bolsjevismen, og den begyndende aggressivitet mod de vestlige lande, stiger Hitlers popularitet stadig efter fire måneder. Det er klare tegn på, at den nazistiske propaganda virker efter hensigten.¹⁰⁵ Propagandaen støtter sig også til en hel elementær bevægelse i samfundet og i befolkningen med at rykke sammen, når man er truet af en ydre fjende – hvad enten man selv har fremprovokeret det eller ej – samt det behagelige faktum, at krigen ser ud til at vindes.

Den 1. september 1939 invaderer tyske tropper Polen, og Hitler afholder samtidig en tale i Rigsdagen, hvor han fortæller, at han kun vil det bedste for det tyske folk, men at han trods sine fredelige intentioner ser sig tvunget til at forsvare sig mod det aggressive Polen.¹⁰⁶ I talen understreger Hitler på det dybeste, at han ikke ønsker sig andet end en hurtig og fredelig løsning. Han iscenesætter sig selv som en fredsmægler, når han tilbyder en udstrakt hånd til Frankrig og Storbritannien, men Hitler forklarer tilhørerne, at fred kun kan opnås, når begge parter ønsker det. Underforstået siger han, at Frankrig og Storbritannien er aggressive stormagter, der vil udnytte den tyske befolkning. Talen fremstiller altså Hitler som en troværdig statsmand, og Hitlers beslutning om at invadere Polen skildres som et initiativ, der er taget for at opnå fred og fordragelighed for den tyske befolkning.

Hitlers tale

I dette afsnit belyses Hitlers tale, der giver et væsentligt indblik i den tyske nationalsocialismes propaganda i slutningen af 1939, da Hitler repræsenterer de øverste embeder i den tyske stat, hvor han italesætter en bestemt diskurs over for Sovjetunionen.¹⁰⁷ Talen belyser, hvordan forholdet til de fire udvalgte elementer (jøder, bolsjevisme, race og det vestlige modspil) konstituerer Sovjetunionen.

Hitler bliver dermed animator og afsender i produktionsprocessen. Han skildrer sine handlinger og søger at overbevise de tilhørende om de uretfærdigheder, som det tyske folk har været udsat for siden Versailles-traktaten. Hitler belyser ligeledes nationalsocialismens nye forhold til Sovjetunionen, hvis relation bruges som en støtte og opbyggende sikkerhed for den tyske befolkning, der stadig har den foregående krig i hukommelsen.

¹⁰⁴ Kershaw, Ian: *The Hitler Myth*. Oxford, 1987, s. 141-142.

¹⁰⁵ Kershaw, Ian (1987), s. 143.

¹⁰⁶ Ian Kershaw vurderer, at mange tyskere er skeptiske over for Hitlers fredelige intentioner, men propagandaen fremstiller endnu en gang det vestlige modspil som destruktivt og usympatisk, og det tyske propagandabudskab bliver modtaget positivt. Kershaw, Ian (1987), s. 145.

¹⁰⁷ Talen præsenterer en ny og overraskende diskurs, da Sovjetunionen ellers skildres som helvedes forgård og djævelen selv – jævnfør verdensanskuelsen i *Mein Kampf*.

Modtagerne, altså konsumptionsprocessen, er politikere, der udgør en del af det etablerede tyske samfunds mest magtfulde institution, Rigsdagen. Politikerne modtager budskabet med stående bifald. På forhånd er den tyske nations politiske fjender og forrædere blevet fjernet og sendt til arbejdslejre, hvilket understreger, at eventuel opposition er fjernet fra Rigsdagen. Talen bliver desuden sendt i de statsejede medier såsom radio og aviser, og bliver således gjort tilgængeligt for hele den tyske befolkning, og grundet det udenrigspolitiske indhold finder talen også vej til andre lande. Det er dog kun de indviede nazister og trofaste støtter af nationalsocialismen, der er direkte modtagere af talen. Hitler har altså sikret sig moralsk opbakning til indholdet af talen, inden selve leveringen i Rigsdagen. England og Frankrig er således indirekte modtagere af talen.

Diskursens funktioner

Adolf Hitler begynder talen med følgende sætning:

*Abgeordnete! Männer des deutschen Reichstages! Seit Monaten leiden wir alle unter der Qual eines Problems, das uns auch der Versailler Vertrag, d.h. das Versailler Diktat, einst beschert hat, eines Problems, das in seiner Ausartung und Entartung für uns unerträglich geworden war.*¹⁰⁸

*Folkerepræsentanter, mænd af den tyske rigsdag! I flere måneder har vi alle lidt under et problem, som blev dikteret os fra Versailles, og som nu ved sin udartning er blevet uudholdeligt.*¹⁰⁹

Allerede her sker der i Rasmus Dahlbergs oversættelse tab af de retoriske virkemidler, som også giver Hitlers tale patos – nemlig modsætningsfiguren traktat-diktat samt Ausartung og Entartung (udformning og udartning), jævnfør teoriens fokus på tekstnærhed.

Fairclough taler om tre funktioner for diskursen: identitets-, relations- og ideationelfunktion, og de opfanget centrale elementer ved talen, hvilket gør funktionerne brugbare som en åbning for en analyse af talen.

Hitler indleder talen med at etablere identitetsforhold for afsenderen (subjektet) og modtageren (objektet), og han skildrer ligeledes et forhold mellem de to positioner ved at omtale dem via det personlige pronomen *vi*. Begge elementer (afsender og lytter) er altså i samme position. Herefter skildrer Hitler den uudholdelige situation, som begge positioner befinder sig i, altså den ideationel funktion. Hitlers søgelys fokuserer på et centralt problem: fredstraktaten fra *Versailles*, hvis indhold nu er blevet *uudholdeligt* og en kæmpe byrde for den tyske nation.

¹⁰⁸ Adolf Hitler, tale i Rigsdagen i Berlin. 01.09.1939, <http://royallibrary.sakura.ne.jp/ww2/text/hitler01091939.html> 03.04.2011

¹⁰⁹ Dahlberg, Rasmus: *12 taler der formede Europa*, Aschehoug, 2001. s. 44. Den danske oversættelse fungerer som et eksempel på, hvordan oversættelser er tolkninger i forskellige omfang.

Tekstens niveau som afsats til den diskursive og sociale praksis

I overstående sætning har Hitler refereret til en tidligere diskurs, altså interdiskursivitet, idet fredstraktaten blev underskrevet i Versailles. Opgaven har tidligere omtalt Versailles-traktaten som en upopulær og uretfærdig aftale udformet af de sejrende lande efter Første Verdenskrig. Denne linje bevæger Hitler sig ind i og holder fast i: at den stolte tyske nation ikke har fået sin fortjente plads under solen eller i den europæiske storpolitik. Underforstået siger Hitler, at han personligt, altså ethos vil søge at skaffe den dominerende plads, som nationen er værdig til. Han indskyder en indirekte opfordring til at handle, hvilket bliver tydeligere og ganske eksPLICIT, efterhånden som talen udfolder sig.

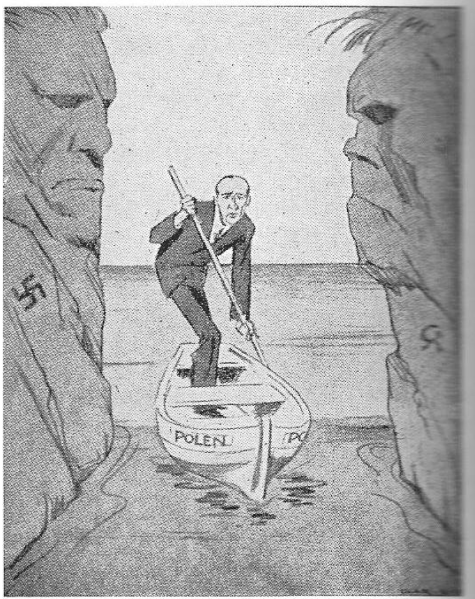
Den tyske nations – og Hitlers – store problem: Danzig

Hovedparten af Hitlers tale er fokuseret på Tysklands forhold til Danzig, en østpreussisk havneby, der dog ikke er den væsentlige faktor i specialets problemstilling, men idet Hitler bruger Sovjetunionen til at forstærke sin argumentation, bliver talen relevant for specialets problemstilling. Danzig (det nuværende Gdansk) er en korridor, der således deler Tyskland i to.¹¹⁰

Efter Første Verdenskrig og Versailles-traktaten bliver Danzig en fristad under Folkeforbundet.¹¹¹ Byen har mange nationaliteter, men den primære befolkningsgruppe er tyskere (cirka 95 %). Årsagen for dette brud på princippet om folkenes selvbestemmelsesret, den herskende ideologi, findes i det genoprettede Polens krav om at have adgang til en betydningsfuld havn.

¹¹⁰Se bilag A for et billede af korridorens placering.

¹¹¹Ved Polens anden deling i 1793 kommer Gdansk under preussisk herredømme og omdøbes til det tyske navn Danzig.

Den polske udenrigsminister Joseph Beck forsøger at holde sig fri fra både Tyskland og Sovjetunionen. Tysk tegning, august 1939.

112

Hitlers krav om byens indlemmelse i det tyske rige bliver benyttet som hovedargument i talen og dermed for angrebet på Polen, og byen bliver således omkredsningsspunktet for hele talen. Hitler siger:

*Danzig war und ist eine deutsche Stadt. Der Korridor war und ist deutsch. Alle diese Gebiete verdanken ihre kulturelle Erschliessung ausschliesslich dem deutschen Volke. Ohne das deutsche Volk würde in all diesen östlichen Gebieten tiefste Barbarei herrschen.*¹¹³

Adolf Hitler fastslår sin ideologi: Det østlige område er tysk. Det bliver understreget ved at fremhæve fortidens rolle, og han laver dermed en klar diskurs, der understreger, at den tyske nation og den tyske befolkning er behandlet uretfærdigt ud fra princippet om folkets ret til selv at vælge deres nation og tilhørsforhold, men også et kulturelt og værdimæssigt argument, idet historien i sig selv legitimerer tysk invasion, selv om området måske i mellemtiden ikke længere er tysksdomineret. På den måde får tiden før Første Verdenskrig og fredstraktaten, altså den sociale praksis, indflydelse på den måde som området omtales jævnfør den diskursive praksis. Ifølge citatet så omtales området som det har tilhørt den tyske nation siden middelalderen, men fra 1454 til 1793 har området tilhørt den polske konge. Sidstnævnte fakta er dog ikke værd at nævne eksplicit i talen, da det ikke passer ind i den diskurs, som Hitler vil skabe, men det nævnes implicit gennem kulturfremhævelsen – og det er vigtigt, fordi Sovjetunionen ikke har været præget af tysk kultur på samme måde som Polen.

¹¹² Kirchhoff, Hans (2004), s. 88.

¹¹³ Adolf Hitler, tale i Rigsdagen i Berlin. 01.09.1939, <http://royallibrary.sakura.ne.jp/ww2/text/hitler01091939.html> 03.04.2011

I citatet omtales de østlige lande som bedre stillet grundet indflydelsen fra den tyske kultur og race. Talen siger direkte, at såfremt området ikke var præget af det tyske folk, ville der herske barbariske forhold. Herunder er to elementer relevante for konstitueringen af Sovjetunionen:

1. Det første element bliver en underspillet henvisning til nazisternes opfattelse af mennesket som inddelt i racer. Ifølge den nazistiske racelære inddeles og rangordnes menneskeheden efter forestillingen om, at der er en årsagssammenhæng mellem ydre kendetegn, anlæg og evner. Nationalsocialismen skelner i praksis ikke mellem en kulturel og biologisk type af racisme. I Nazitysklands politiske system bliver raceforestillingen en idé om, at den ariske, primært den tyske, befolkning er alle andre befolkninger (racer) overlegen – herunder folk fra Sovjetunionen.
2. Det andet element bliver en indirekte besked om, at alt øst for Danzig er barbarisk. Jo længere væk fra Tyskland, jo værre bliver barbariet. I princippet betyder det, at Sovjetunionen og *de asiatiske horder* skildres som langt nede på den darwinistiske udviklingsstige, de er nærmest dyr, og modsat, at den tyske nation er civilisationens ubestridte højdepunkt. Men det er ikke Hitlers hovedbudskab: Det er stadig krigserklæringen og spørgsmålet om Danzig, der er hovedtemaet. De fremhævede elementer er implicite, og tekstens vilje til at opfordre lytterne til at handle er derfor indirekte i netop denne diskursive praksis.

Alligevel er det værd at bemærke den underliggende stemning i den nazistiske propaganda. Implicit bliver der sagt: Sovjetunionen og dens befolkning er laverestående væsner, men de er vores laverestående væsner. Vi er venner så længe, at det tjener nationalsocialismens formål.

Ikke-angrebstraktat mellem Sovjetunionen og Tyskland

I samme tale fortsætter den tyske leder med at belyse det nye forhold til Sovjetunionen, der kommer som en overraskelse for den tyske befolkning og de vestlige statsmagter, som selv forgæves har forsøgt at forhandle med Sovjetunionen. Kovendingen kan anskues ved at sammenligne de antibolsjevistiske oplysningskampagner, der afholdes i de nationale og statsejede medier i Tyskland fra 1933 og til denne tales opførelse.¹¹⁴ I disse kampagner bliver den russiske befolkning belyst som barbariske væsner og døden selv, og deres ideologi er giftstoffer, der opløser enhver trin på civilisationens lange trappe.

¹¹⁴ Se et eksempel på en antibolsjevistisk oplysningskampagne fra 1937 tidligere i specialet under afsnittet *Sprogets rolle og et visuelt eksempel*

115

Hvor lang tid vil bryllupsfesten mon vare?
Amerikansk kommentar til Hitler-Stalinpagten. September 1939.

Tegningen bliver et eksempel på, at ikke alle var overbevist af Hitlers bevingede ord om hans tidligere ærkefjende.

Den 1. september 1939 er dette billede ændret, da Adolf Hitler ved krigserklæringen mod Polen erklærer:

*Ich bin aber glücklich, Ihnen nun besonders ein Ereignis von dieser Stelle aus mitteilen zu können. Sie wissen, dass Russland und Deutschland von zwei verschiedenen Doktrinen regiert werden. Es war nur eine Frage, die geklärt werden musste: Deutschland hat nicht die Absicht, seine Doktrin zu exportieren. Im Augenblick, in dem Sowjetrussland seine Doktrin nicht nach Deutschland zu exportieren gedenkt, imselben Augenblick sehe ich keine Veranlassung mehr, dass wir auch nur noch einmal gegeneinander Stellung nehmen sollen.*¹¹⁶

I citatet sker der et klart diskursskift i propagandaens konstituering af Sovjetunionen, og ændringen omtales som en *særlig begivenhed*. Det er altså en eksplicit diskursændring for lytterne og de implicerede. Relationen udpensles ved, at de to doktriner¹¹⁷ ikke længere vil føre aggressiv udenrigspolitik mod hinanden. Hitler interPELLerer lytterne til at acceptere den særlige begivenhed, at de to ideologier og lande begynder et samarbejde. Traditionen tro fremstiller propagandaen sit land og sin politik som fredselskende, respektfuld og uden nogen form for hensigt med at udbrede den nationalsocialistiske ideologi. Det er tværtimod Sovjetunionen, som ifølge citatets diskurs vil udbrede sine politiske overbevisninger til hele verden, men de to lande aftaler, at den plan ikke længere skal følges. Sådan formuleres det sandsynligvis ikke i selve kontrakten, hvor begge doktriner ligestilles og omtales mere neutralt. I citatet fastholdes og iværksættes implicit en allerede eksisterende diskurs, hvor Tyskland må forsvare de sande dyder mod bolsjevismen. Med

¹¹⁵ Kirchhoff, Hans (2004), s 99.

¹¹⁶ Adolf Hitler, tale i Rigsdagen i Berlin. 01.09.1939, <http://royallibrary.sakura.ne.jp/ww2/text/hitler01091939.html> 03.04.2011

¹¹⁷ Doktrin betyder opfattelse eller programskrift, og begrebet fungerer som et neutralt ord i Hitlers ordvalg og i Faircloughs terminologi vocabulary/wording.

andre ord kunne Hitler og det nazistiske Tyskland aldrig finde på at sprede det nazistiske budskab med vold og magt – kun i en forsvarssituation, som det er tilfældet med Polen og senere bliver i resten af krigen.

Hitler fortsætter talen med at uddybe forholdet til Sovjetunionen:

*Und wir sind uns, beide Seiten, darüber ganz klar geworden: Jeder Kampf unserer Völker gegeneinander würde nur anderen einen Nutzen abwerfen. Wir haben uns daher entschlossen, einen Pakt abzuschliessen, der zwischen uns beiden für alle Zukunft jede Gewaltanwendung ausschliesst, der uns in gewissen europäischen Fragen zur Konsultierung verpflichtet, der uns das wirtschaftliche Zusammenarbeiten ermöglicht und der es vor allem sicherstellt, dass sich die Kräfte dieser beiden grossen, gewaltigen Staaten nicht miteinander oder gegeneinander verbrauchen.*¹¹⁸

Af citatet fremgår det, at et andet centralt argument for ikke-angrebstraktaten ligger i den faktor, at andre europæiske lande vil gavnnes af deres indbyrdes stridigheder, hvilket ikke er en fordel for nogle af de implicerede.¹¹⁹ Her forsøger talen at skabe overbevisning via sin argumentation, logos, og rationelle tilgang til det politiske magtspil, og det er netop vigtigt, at det er den store stat – ikke nationen – der henvises til.

Selve indholdet af pagten uddybes ikke konkret i talen, da der kun henvises til, at i visse europæiske spørgsmål bliver de to lande nødsaget til at kontakte hinanden, men det fortælles ikke i hvilke situationer. I dette tilfælde ville det tekstlige niveau ikke kunne give en uddybende og fyldestgørende fortælling, hvorfor specialets fokus bevæger sig op på makroniveau og henvender sig til den sociale praksis og historiebøgerne. Traktatens indhold er en aftale om at løse alle stridsspørgsmål gennem forhandlinger eller kommissioner og ikke at støtte en tredjeparts angreb på den anden part gennem direkte eller indirekte midler.¹²⁰ Altså er den officielle traktat meget traditionel. Denne information kan også anes i Hitlers tale, men en fodnote i et historisk opslagsværk afslører, at de to lande også indgik en uofficiel traktat. I den hemmelige aftale inddeles Nordøsteuropa i interessesfærer, hvis grænser løber langs floderne Narev, Vistula og San. Tyskland anerkender også de russiske interesser i det rumænske Bessarabien. Med denne kilde kan specialet få et indblik i den hegemoniske magtstruktur, der bruges i samtiden. De store stater har den militære magt til at undertvinge de mindre magtfulde stater, nationer og regeringer. Og de to lande udnytter deres muligheder for at udvide deres territoriale krav – i tysk propaganda – om Lebensraum.

¹¹⁸ Adolf Hitler, tale i Rigsdagen i Berlin. 01.09.1939, <http://royallibrary.sakura.ne.jp/ww2/text/hitler01091939.html> 03.04.2011

¹¹⁹ Tysk-sovjetisk ikke-angrebspagt. Senere også kendt som Hitler-Stalin pagten eller Molotov-Ribbentrop pagten opkaldt efter den hhv. russiske og tyske udenrigsminister.

¹²⁰ Bekker-Nielsen (2001), s. 638.

Hegemoni

Ikke-angrebspagten kan diskuteres med det Faircloughske begreb *hegemoni* – her kamp om de ideologiske områder. Ikke-angrebspagten kan anskues ud fra et pragmatisk syn, som en aftale begge parter har gavn af, men den modstrider den herskende ideologi, der er repræsenteret ved Folkeforbundet og herigennem suverænitetsspørgsmålet, hvilket, vurderer jeg, er en af hovedgrundene til, at der findes en officiel og uofficiel traktat.¹²¹ Ud fra tanken om ideologisk hegemoni, viser den officielle og uofficielle pagt, at der foregår en kamp om formningen og italesættelsen af virkeligheden. Argumentet er, at det ellers ikke ville være nødvendigt med en officiel og uofficiel dagsorden. Et argument, der forstærkes af det faktum, at Sovjetunionen lige siden afslutningen af Anden Verdenskrig konsekvent har benægtet ethvert kendskab til en uofficiel pagt. Mere end 50 år senere ændres verdensindretningen og dermed den sociale praksis sig radikalt: Sovjetunionen opløses, og det medfører et skift i den diskursive praksis, da staten anerkender, at pagten fandtes – efter at både de tyske og russiske eksempler er fundet i Sovjetunionens arkiver. Eksemplet vidner om, at den førende ideologi om suverænitetsspørgsmålet ikke har været i overensstemmelse med en uofficiel pagt, hvor de stærke stater opdeler geografiske områder efter interessesfærer. På samme måde vidner eksemplet om, at den hegemoniske magtstruktur har været stærkest hvad angår suverænitetsspørgsmålet frem for omkring traditionel magtpolitik.

Den viden kan ikke tvinges ud af det tekstlige niveau, og informationen kan derfor bruges som et eksempel, der viser, hvordan den kritiske diskursanalyse åbner for nye indsigter ved at betragte tekst og kontekst i et dialektisk og interdependent samspil, og eksemplet viser også, hvordan mikro-, meso- og makroniveauet har indflydelse på hinanden.

Det vestlige modspil, den tyske befolkning og Sovjetunionen

Hitler sender sin hilsen og en subtil advarsel til Frankrig og Storbritannien, der i talens stund bliver snydt for et samarbejde med Sovjetunionen, og det styrker Tyskland i det europæiske magtspil. Hitler fastslår i forlængelse af foregående citat, at:

*Jeder Versuch des Westens, hier etwas zu ändern, wird fehlschlagen. Ich möchte das gleich hier versichern, dass diese politische Entscheidung eine ungeheure Wende für die Zukunft bedeutet und eine endgültige ist.*¹²²

Vesten er i dette tilfælde en henvisning, en manifest interdiskursivitet, til Frankrig og England, der høfligt og bestemt bedes passe deres egne sager. De skal ikke blande sig i tysk udenrigspolitik. Citatet tegner et bille-

¹²¹ Bekker-Nielsen (2001), s. 638.

¹²² Adolf Hitler, tale i Rigsdagen i Berlin. 01.09.1939, <http://royallibrary.sakura.ne.jp/ww2/text/hitler01091939.html> 03.04.2011.

de af modtagerne, altså konsumtionprocesserne, der er andre vestlige magter og ikke kun lytterne i Rigsdagen eller den tyske og polske befolkning. Sovjetunionen bliver dermed til et triumfkort på Hitlers udenrigspolitiske dagsorden, og Sovjetunionen konstitueres som en joker i den europæiske magtorden, der derved rykker ved den delikate magtbalance, der bliver skabt af Versaillestraktaten i 1919. Citatet bruger en kraftig overbevisning, altså force, til at overbevise aktørerne, Frankrig og England, om at forholde sig i ro og acceptere den nye politiske agenda for Europa.

I citatet fastslås det, at pagten er endelig. Det virker overbevisende, især når Hitler, i kraft af sin rolle som rigskansler og øverstbefalende for værnemagten, bruger sin personlige karakter og sin ethos og forsikrer lytterne om, at han vil gøre alt, hvad der står i hans magt for at opretholde sin del af aftalen. Han repræsenterer den største økonomiske magt i samtidens centrale Europa, og han udgør en dermed en væsentlig magtfaktor.

Som sagt betragter den kritiske diskursanalyse både tekst og kontekst som dialektiske elementer, hvilket tilføjer ny mening og betydning til ordvalgene, altså hvad Fairclough kalder - vocabulary/wording. Den historiske kontekst viser, at Hitlers plan om at bevare ikke-angrebspagten ikke varer mere end et år, så op hæver Hitler pagten og angriber Sovjetunionen. På det tidspunkt har den sociale praksis ændret sig radikalt, hvilket medfører en ændring i den diskursive praksis og dermed tekstens niveau, hvilket omtales i næste trin i specialets tese: diskursen om Sovjetunionen som en svag fjende.¹²³ I samtiden virker den nye pagt overbevisende på den tyske befolkning og lytterne i Rigsdagen, der med stående bifald anerkender Hitlers beslutning. Talen henvender sig til et bredere publikum end blot Rigsdagen og de udenlandske regeringer, da Hitler siger:

*Ich glaube, dass das ganze deutsche Volk diese meine politische Einstellung begrüßen wird. Denn Russland und Deutschland haben im Weltkrieg gegeneinander gekämpft, und beide waren letzten Endes die Leidtragenden. Ein zweites Mal soll und wird das nicht mehr passieren.*¹²⁴

*Jeg tror, at hele det tyske folk vil synes om denne politiske indstilling. Rusland og Tyskland har i verdenskrigen kæmpet mod hinanden, og begge trak til sidst det korteste strå. Det skal og vil ikke ske en anden gang!*¹²⁵

¹²³ Danmark, Norge, Frankrig, Holland og størstedelen af Europa er besat af tyske tropper.

¹²⁴ Adolf Hitler, tale i Rigsdagen i Berlin. 01.09.1939, <http://royallibrary.sakura.ne.jp/ww2/text/hitler01091939.html> 03.04.2011

¹²⁵ Dahlberg, Rasmus (2001), s. 44. Citatet er et eksempel på en manifest intertekstualitet og ikke hensigtsmæssigt oversat – det korteste strå er alt for svagt et ordvalg i forhold til det, at landene og befolkningerne måtte lide under

Hitler opfordrer den tyske befolkning og lytterne i Rigsdagen til at synes om den nye politiske indstilling, og han kommer indirekte med trusler mod dem, der ikke deler hans overbevisning.¹²⁶ For adressaterne i Rigsdagssalen og den tyske befolkning vil det være betryggende at vide, at Sovjetunionen ikke vil erklære sig som en allieret af Polen, men ordene har et langt videre udenrigspolitisk og interdiskursivt perspektiv.

I talen bruger Hitler ikke ordet *bolsjevisme* om Sovjetunionen, der antyder, at han specifikt adskiller det russiske styre fra den politik, som det fører. Han skaber dermed en mere neutral holdning over for sin nye ikke-angrebspartner og forsøger i ordvalget at skabe distance til de antibolsjevistiske tendenser i samfundet. Yderligere trækker han linjer til den store krig, hvor Rusland, ikke Sovjetunionen, og Tyskland kæmpede mod hinanden. Talen afgrænser dermed muligheden for at kritisere og misforstå fortiden. Talen bliver meningsfuld, altså kohærent, for lytteren, der har den tidligere krig frisk i hukommelsen, og på den måde bruges fortiden i en nutidig kontekst for at vise en mulig fremtid. Talen lægger altså brostenen til en ny æra og en ny diskursiv praksis.

Opsamling

I denne diskurs – Sovjetunionen som ven – ikke-angrebssdiskurs – har jeg i særlig grad beskæftiget mig med Hitlers og dermed individets indflydelse på og påvirkning af den diskursive og sociale praksis, idet jeg har fokuseret på italesættelsen af krigsudbruddet, som Hitler betjener sig af. Og her står det klart, at den nazistiske fører benytter sig af retoriske og diskursive virkemidler i forsøget på at legitimere sin nations deltagelse i krigen. Han fralægger sig på nationens vegne ansvar for krigens komme, og han anlægger i stedet en hegemonisk betragtning på udviklingen hen imod krigserklæringerne. Den tyske stats stillingtagen er dikteret af højere og i sidste ende uafviselige kræfter: henholdsvis folkets og stormagts ære.

Hitler lægger vægt på sin egen person – både som folkets ubestridte og bedst egnede leder, men også som rigets første soldat og forkæmper. Selv om Hitler udtrykkeligt hævder, at det er forsvaret af landets værdier, det gælder, er hans argumentation snarere et udtryk for, at det er landets realpolitiske interesser, som er i fokus. Tonen er aggressiv, kraften dominant og interpelleringen stærk. Samtidig indtager både interdiskursivitet og intertekstualitet væsentlige positioner i talerne, og de er således en del af konstitueringen af den diskursive praksis og dens mange elementer.

Jødernes rolle og tidsskriftet *Signal*

Rationalet bag Hitlers beslutning om ikke at inddrage antisemitisme er formentlig, at beslutningen ikke vil styrke Hitlers sag og krigserklæring, da beslutningen fremstilles som en forsvarskrig.

krigens konsekvens. Og det er en anden form for intertekstualitet – at minde om fortidens nød og elendighed som baggrund for pagten.

¹²⁶ Forrædere bliver straffet hårdt, siger han et andet sted i talen.

Tidsskriftet *Signal* opstår som en idé i værnemagtens afdeling for propaganda, men dens realisering må tilskrives propagandaministeren Joseph Goebbels. Udgivelsen og kontrollen med bladet tildeles værnemagten, men bladet blev overvåget af et par censorer fra Propagandaministeriet.¹²⁷ Formålet med bladet er at overbevise læsere i de besatte lande, lande allieret med Tyskland og de neutrale lande om fordelene ved at leve under tysk beskyttelse (mod bolsjevismen) og om nødvendigheden af krigen. Tidsskriftet cirkulerer dog blandt værnemagten, der skal motiveres for de aktuelle krigshandlinger – på en anden måde end civilbefolkningen, hvilket antyder, at der er forskel på indholdet mellem *Signal* med den propaganda, der bliver ført på hjemmefronten mod for eksempel antisemitismen.¹²⁸

Bladet bliver af Goebbels betragtet som et åndeligt våben og en let udgave af den stærke nationalsocialistiske propaganda.¹²⁹ En vurdering, der bygger på, at bladet henvender sig til befolkningen i de besatte, allierede og neutrale lande. I disse tilfælde vil det ikke være hensigtsmæssigt for propagandaen at nedgøre jøderne som befolkningsgruppe. I de fleste lande i Europa vil netop den stærke antisemitiske propaganda blive betragtet som overdrevet og således blive afskrevet som usandfærdig.

Ian Kershaw skriver følgende om Hitler, der ligeledes viser, hvordan visse emner, for eksempel antisemitisme, ikke burde kobles til den officielle propagandastrategi:

*Hitler mente, at det var vigtigt, at hans navn ikke officielt blev knyttet sammen med den antisemitiske kampagne, da den begyndte at rulle i 1938. Det var fx ikke tilladt pressen at diskutere det "jødiske spørgsmål" i forbindelse med hans besøg i forskellige dele af landet det år. Motivet synes at have været hans ønske om at bevare sit image, både hjemme og – især i lyset af den tiltagende krise omkring Tjekkoslovakiet – i udlandet ved at undgå, at han personlig blev sat i forbindelse med ubehagelige aktioner rettet mod jøderne.*¹³⁰

Tysklands image skal altså ikke skades af en potentiel antisemitisme, og antisemitisme bliver bevidst undladt i store dele af propagandaen, Hitlers tale og bladet *Signal*, men disse eksempler er mere undtagelsen end reglen.¹³¹

¹²⁷ Mayer, S.L. (1984), s. 1.

¹²⁸ Titlen *Signal* bruges, da det har samme betydning på de fleste europæiske sprog.

¹²⁹ Mayer, S.L. (1984), s. 8.

¹³⁰ Kershaw, Ian (2008), s. 495.

¹³¹ I realiteten behøver Hitler i 1938 ikke foretage sig noget for at sætte ekstra skub i den eskalerende kampagne mod jøderne. Der var altid andre initiativtagere, der krævede handling – selvfølgelig ud fra den hypotese, at det var i overensstemmelse med nazismens store mission. Det bliver et klassisk tilfælde af, at folk arbejder *efter Førerens ønsker* – at man (sædvanligvis i egen interesse) gik ud fra, at han gik ind for de foranstaltninger, der havde til mål at fjerne jøderne, foranstaltninger, som klart blev opfattet som værende til gavn for hans langsigtede mål. Kershaw, Ian (2008), s. 492-516.

Bolsjevisme, race og det vestlige modspil

I ikke-angrebsdiskursen konstitueres Sovjetunionen overvejende ud fra geografiske, nationale beskrivelser og rationelle byggeklodser. Beskrivelsen og valget af ordet *bolsjevisme* forekommer ikke i talen, hvilket passer ind i den hovedsageligt neutrale beskrivelse af landet. Mikro-, meso- og makroniveau hænger således meningsfyldt sammen, men racetanken, der ligger implicit i datidens videnskabelige hegemoni, afslører, at alt øst for de tyske områder er barbarisk. Jo længere fra civilisationens kerne (Tyskland), jo mere barbarisk bliver menneskeheden. Her genfindes et kernepunkt i *Mein Kampf*, som dog forbliver implicit i talen. Det vestlige modspil italesættes som modsætningsfyldt, og Frankrig og Storbritannien fungerer som modstykker og modpoler til Sovjetunionen. I talen advares de vestlige regeringer mod at blande sig i den politik, som de dominerende kræfter i Tyskland og Rusland har besluttet sig for at følge.

Ikke-angrebsdiskursen bliver fulgt indtil Tyskland har besat størstedelen af Europa, og den sociale praksis ændrer sig dermed væsentligt, hvilket medfører radikale forandringer i omtalen af Sovjetunionen (den diskursive praksis). I yderste konsekvens fører ændringerne i magtforholdet til et ophør af den fornuftsbase-rede ikke-angrebspagt, til fjendtligt propaganda og aggressiv krigsførelse mod Sovjetunionen i juni 1941.

Sovjetunionen konstitueret som den militære jævnbyrdige, men kulturelt svage fjende 1941-1942

Fra 1940 til 1942 oplever den tyske propaganda og den tyske værnemagt utallige triumfer. I denne periode grundlægges og tydeliggøres den tyske nationalsocialismes propaganda, og dens hegemoni og dens ideologi stormer frem i verden med dramatiske konsekvenser, men det overrasker befolkningen, at den tidligere ikkeangrebspagt bliver undermineret. Historiker Ernest Bramsted skriver:

*22 June 1941 came as a surprise to the German masses. The preparations for the invasion of Russia had been carried out in the greatest secrecy.*¹³²

Den tyske propagandamaskine får travlt efter den officielle holdningsændring til og italesættelse af Sovjetunionen. Omtalen af Sovjetunionen ændrer sig på et væsentligt punkt, der bruges til at legitimere invasionen. Hovedargumentet bygger på nødvendigheden i at forsvare sig mod den aggressive Sovjetunion, der vil opsluge Tyskland og Europa. Tyskerne bliver derfor tvunget til at kæmpe for den europæiske civilisation imod de slaviske undermennesker.

Blitzkrieg im Europa

I foråret 1940 besætter tyske tropper det meste af Vesteuropa på mindre end tre måneder. Den tyske propaganda følger den tyske krigsmaskines hurtige fremgang, og propagandaen har let ved at skildre den tyske Blitzkrieg positivt grundet den massive succes.¹³³ I det følgende afsnit gives en kort skitse over de væsentligste magtpolitiske ændringer på det europæiske fastland siden Hitlers tale i Rigsdagen den 1. september 1939. Ændringer, der også medfører forandringer i styrkeforholdet mellem Sovjetunionen og Tyskland.

Danmark besættes på én enkelt dag, den 9. april 1940, og de tyske tropper fortsætter samme dag mod Norge og efter korte kampe overvindes landet. Samtidigt invaderer nazisterne Holland, Belgien og Frankrig den 10. maj 1940. Nederlandene opgiver deres kamp efter fem dage med forgæves modstand. Størstedelen af den franske og dele af den britiske hær, der er placeret i Frankrig, bliver fanget i en lomme i Dunkerque, men de fleste tropper bliver evakueret til Storbritannien. Frankrig efterlades således uden et centralt forsvar og uden markant beskyttelse. Belgien overgiver sig, og den 22. juli kapitulerer den franske regering. Det nazistiske rige har dermed udført et erobringstogt, hvis hastighed og succes ikke er set magen til i den europæiske historie.

¹³² Bramsted, Ernest K.: *Goebbels and National Socialist Propaganda 1925-1945*, Michigan State University Press, 1965, s. 244. Argumentet som forsvarer af den europæiske civilisation genfindes i den artikel, der bruges som eksempel på diskursen af Sovjetunionen som den svage fjende. Se det kommende afsnit *Meningen med kampen mod bolsjevismen ifølge Signal*.

¹³³ Mayer, S. L. (red): *Signal Years of triumph 1940-1942*. Bison Books, 1978, s. 2.

Hitler forsøger at tvinge Storbritannien i knæ i forlængelse af sine militære fremgange på fastlandet, men det lykkes ikke helt som Hitler havde tænkt sig – England overgiver sig ikke. Men kampagnen bliver heller ikke til et nederlag – i hvert fald ikke i den tyske propaganda, hvor søgelyset ligger på de forhold, at tyske fly dagligt bomber engelske byer og fabrikker og pacificerer den engelske nation og dermed forhindrer et effektivt modangreb. I eksemplet herunder fremstilles Storbritannien som en overvunden forhindring i propagandaens iscenesættelse af nationalsocialismens succes i 1941.

En antibolsjevistisk propagandaplakat: *Europas sejr er din velstand*. Plakaten viser, hvordan den tyske propaganda iscenesætter Europa i 1941. Storbritannien er knust, det ressourcerige Nazitysklands pansernæve smadrer Stalins bolsjevisme, men kun som forsvarshandling for den fredelige tyske idyl: Kornet bølger, småbørn slumrer i vuggen, og industrien vokser. Forsvaret iscenesættes ved hjælp af jernhandsken/middelalderrustningen i forlængelse af middelalderens tyske ordensridders østekspansion: Altså Tysklands historiske ret til det østlige Lebensraum.

134

I foråret 1941 indsættes et nyt offensivt angreb mod Grækenland under dække af, at Tyskland vil hjælpe sine fascistiske allierede fra Italien, hvilket hurtigt medfører, at Balkan bliver besat. På samme tid sender nazisterne general Erwin Rommel (1891-1944) til Nordvestafrika for at støtte landets italienske allierede. Rommel skaber det berygtede Afrikakorps, der yder stor modstand mod de daværende britiske tropper, og korpset har stor geografisk fremgang og succes i det næste års ørkenkrig.

Herefter forfølger nazisternes deres grundlæggende verdensanskuelse med Blitzkrieg mod ærkefjenden Sovjetunionen. Kampagnen kaldes operation Barbarossa: Projekt tilintetgørelseskrig.¹³⁵

¹³⁴ Udgivet af det tyske Propagandaministerium, forfatter ukendt. Fundet hos Imperial War Museum, posters of conflict. <http://vads.ahds.ac.uk/flarge.php?uid=26682&sos=0> 30.04.2011 samt http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwtwo/nazi_propaganda_gallery_06.shtml 05.05.2011

Den 22. juni 1941 rykker mere end tre millioner tyske soldater over grænsen og ind på sovjetisk territorium.¹³⁶ Tyskland medbringer mere end 3600 tanks, 600.000 motoriserede køretøjer inklusiv panservogne, 7000 artilleripjecer og 2500 fly. På russernes side står mere end tre millioner Sovjetiske soldater støttet af 14-15.000 kampvogne, mere end 34.000 artilleripjecer og mellem 8000 og 9000 kampfly.¹³⁷

Det kan være svært at forestille sig den enorme krig, der nu er ved at begynde, og som efterfølgende har været central og afgørende for afslutningen af Anden Verdenskrig og i tiden derefter haft enorm indflydelse på Europa i næsten 50 år.¹³⁸

I starten af angrebet møder værnemagten kun svag modstand, og i slutningen af december 1941 ankommer de tyske tropper til Moskva og Leningrad, men stoppes af den røde hær. Tyskernes offensive krigsførelse stopper den enorme geografiske fremgang i vinteren 1941-1942, men fremskridtet foresætter i løbet af sommeren 1942 og frem til hæren igen stoppes i efteråret 1942. Nazisternes aggressive fremmarch har båret frugt fra Norge til Nordafrika og fra Atlanterhavet til floden Volga, og modstanden mod Det Tredje Rige behandles i sidste del af specialets tese.

Krigens og ideologiens radikalisering – professor Kershaws vurdering af de historiske-sociale processer

Ian Kershaw vurderer, at specielt krigen mod Polen skaber betingelserne og rammerne for en radikalisering af den nazistiske ideologi, som i yderste konsekvens fører til en udslettelseskrig mod bolsjevikkerne.¹³⁹ Den tidligere forfølgelse af mindre politiske samfundsgrupper i Tyskland bliver vendt mod en langt større gruppe – et erobret og undertvunget folkeslag. Jøderne i Polen udgør ikke blot en væsentlig større befolkningsgruppe, men de bliver også set ned på af mange folk i deres eget land, og de bliver et af de tydeligste tegn på den brutalitet, som besættelsesmagten udøver. Kershaw anslår, at Hitler sætter tonen og giver carte blanche for det eskalerende barbari, som besættelsestropperne udøver. Kershaw vurderer, at Hitler på samme måde sætter tonen for den tyske propagandamaskine, da han sanktionerer propagandaen i sidste ende, men Hitlers handlinger kan ikke alene forklare den voldsomme optrapning i vold og ændringerne i praksis. Ian Kershaw forklarer, at det er kulminationen af nogle processer, der har udviklet sig mellem 1933 og 1939 i Det Tredje Rige. Kershaw skriver om radikaliseringsprocesserne:

¹³⁵ Kodenavnet *Barbarossa* refererer til den mægtige kejser, der i det 12. århundrede regerede det første tyske rige, som havde domineret Europa. Han havde ført korstog mod de vantro, og nu er Hitler klar til at føre sit eget korstog mod bolsjevismen.

¹³⁶ Gobbels bemærker i sin dagbog, at det er nøjagtig samme dato blot 129 år senere, som Napoleons Grande Armée marcherede mod Rusland.

¹³⁷ Informationerne stammer fra Kershaw, Ian (2008), s. 677.

¹³⁸ Se bilag A – Tysklands grænser – for et indtryk af kommunismens indflydelse og opdeling af Tyskland.

¹³⁹ Kershaw, Ian (2008), s. 563.

De [processerne] skulle, nu hvor besættelsen af Polen åbnede op for nye perspektiver, få langt stærkere fremdrift. Planlæggerne og organisatorerne, herrefolksteoretikerne og magtteknokraterne i SS-ledelsen så Polen som en eksperimentel legeplads. Man gav dem en blankocheck til at foretage sig mere eller mindre alt det, de havde lyst til. Førerens "vision" udgjorde den legitimering, de skulle bruge. De partiledere, som blev indsat til at lede den civile administration i dele af Polen, som blev annekteret af Riget, godt støttet af de fremadstræbende og "opfindsomme" embedsmænd, følte også, at "de arbejdede efter Førerens ønsker" i deres bestræbelser på, at sikre den hurtigst mulige "germanisering" af deres territorier.¹⁴⁰

Af citatet kan aflæses de faktorer, som Ian Kershaw giver betydning for de historisk-sociale processer for krigens dramatiske udvikling. Citatet skildrer et indblik i de tids- og forandringsprocesser, hvori menneskers handlinger indgår som et væsentligt moment. Da Kershaws skildring og vurdering af processerne i Anden Verdenskrig benyttes gentagne gange i specialet, vil det være relevant at belyse de bagvedliggende videnskabelige og teoretiske tilgange.

Når noget bliver anderledes, end aktørerne har planlagt og ønsket, kan det skyldes flere forhold. Det kan være resultater af konflikt og med Faircloughs begreb *magtkampe* mellem forskellige grupper og på forskellige måder, hvilket sætter sit præg på det samlede resultat. Et eksempel kan ses i citatet, hvor flere aktører kæmper om, hvordan Hitlers visioner skal udføres. Det konkrete resultat bliver således måske forskelligt fra den vision, der bliver præsenteret af Hitler, og hvad den enkelte aktør tænker.

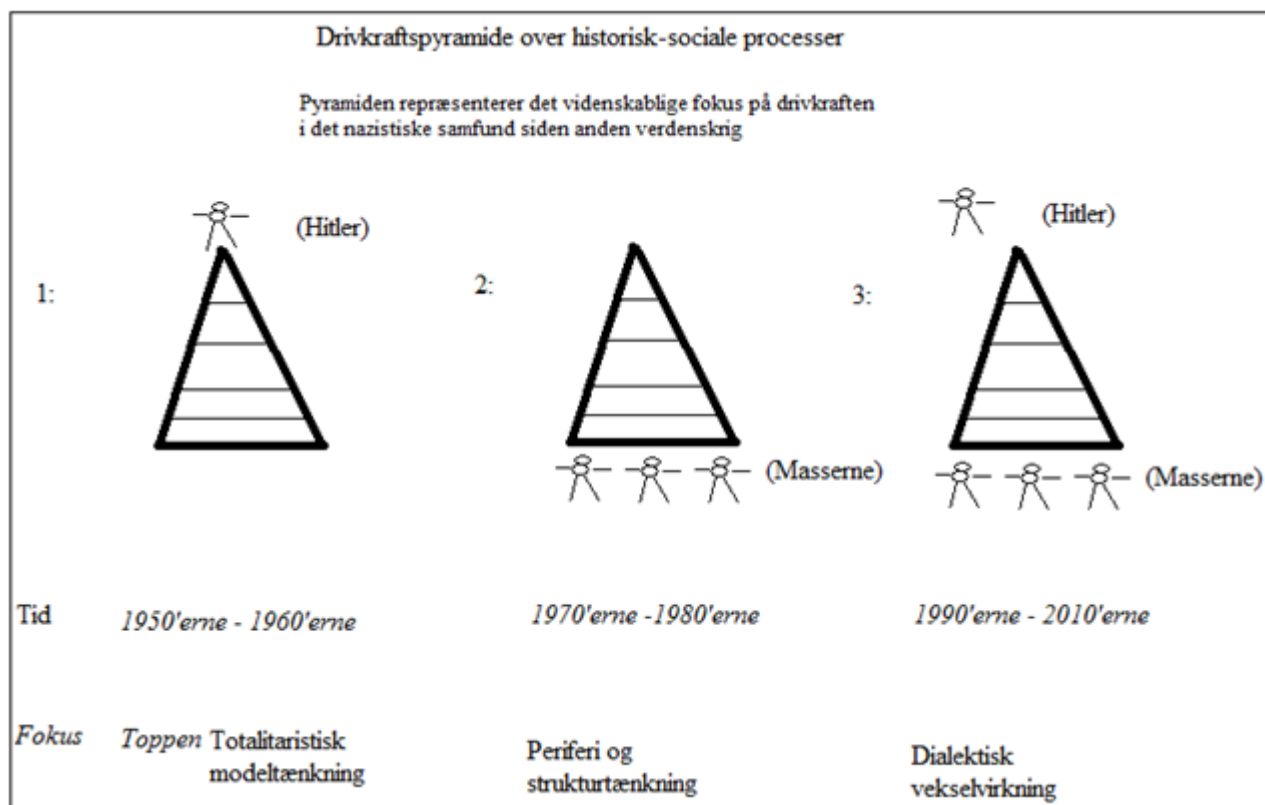
Når det foreliggende resultat fremstår som væsentligt anderledes, end aktørerne har planlagt og ønsker, kan det også skyldes, at de enkelte mennesker ikke har haft fuld indsigt i eller kontrol over alle betingelserne for og virkningen af deres handlinger. Med den kritiske diskursanalyses opfattelse af sprog som bærer og forandrer, vil netop den politiske ideologi (nazismen) udnytte de muligheder, der allerede foreligger, og de nye projekter, der bliver søsat. Det betyder, at de informationer, der udgår fra Hitler og Propagandaministeriet kombineret med de enkelte aktører bliver styrende for krigens udvikling. I citatet indskrives Ian Kershaws sig dermed i den postmoderne tradition, der betragter historisk-sociale processer som komplekse sæt af betingede og kun delvist sammenhængende processer.¹⁴¹ Forfatteren afviser dermed de klassiske store sammenhængende narrative fortællinger som for eksempel kommunismen og liberalismen.

¹⁴⁰ Kershaw, Ian (2008), 564. Min indsætning af [processerne].

¹⁴¹ Begrebet postmoderne er en kompleks størrelse, der bliver introduceret af den franske filosof Jean-Francois Lyotard (1924-1998) i værket *La condition postmoderne* (1979, dansk udgave 1982). I værket problematiseres og afvises *De store historiers fortællinger*, der har været brugt siden oplysningstiden til at skabe sammenhæng i europæisk og vestlig tænkning. Som eksempel kan nævnes metafortællingen om det kontinuerlige videnskabelige og teknisk fremskridt, der gennem lang tid udgør en fælles vestlig referenceramme. Begrebet *det postmoderne* markerer dermed en afstandtagen fra forestillingen om, at vestlig kultur bliver målestok for alt menneske- og samfundsliv. Lyotard henvi-

Kershaw vurderer, at Hitler arbejder på et metaplan. Han bliver ikke konkret, kun i militaristisk sammenhæng, men han inspirerer embedsniveauet under ham (se nedenstående model) og uddeler dermed de pragmatiske opgaver til bureaukratiet. Efter denne tanke findes der ikke en lineær vej til folkedrabet og den voldsomme iscenesættelse af bolsjevismen og udslettelseskrigen mod Sovjetunionen.

Et stærkt forenklet eksempel på det videnskabelige fokus kan være oplysende:

Modellen viser, hvordan kompliceret fortidens historiske-sociale processer, strukturelle og individuelle fokus, kan ændre sig og blive påvirket af samtidens videnskabelige fokus.¹⁴² Den videnskabelige konsensus ligger i dag hos den tredje pyramide, og den tilslutter professor Ian Kershaw sig, hvilket ses i det tidligere nævnte citat.¹⁴³

ser i stedet til værdien af de mange *små historier* og således til også til værdien af kulturel forskellighed og mangfoldighed. Bekker-Nielsen (2001), s. 516.

¹⁴² Modellen er inspireret af følgende: Stræde, Therkel (red): *De nazistiske koncentrationslejre*, Syddansk universitetsforlag, 2009, s. 9-21. og Kershaw, Ian (2008), s. 14-16

¹⁴³ Hitler betragtes på forskellige og ofte indbyrdes modstridende måder. Han er blevet fremstillet som en politisk plattenslager, der hypnotiserede og forheksede et helt folk (eksempel 1). En markant anden opfattelse var, at personligheden ikke kunne spille nogen afgørende rolle, og den teori affatter ham som en håndlanger for strukturen og kapitalismen, der trak i marionetdukkens snore (eksempel 2). I flere nuancerede fremstillinger skildres Hitlers regime som et blæksprutteagtigt polykrati af magtstrukturer, hvor Hitler udnytter sin enorme popularitet og sin propaganda til de

Postmodernisterne, altså både Norman Fairclough og Ian Kershaw, vurderer, at sprog og herunder propaganda spiller en altafgørende rolle i en social og erkendelsesmæssig sammenhæng, men fremhæver samtidigt, at enhver betydningsdannelse vil være noget flydende og flygtigt.¹⁴⁴ Det er derfor, at de foreliggende diskurser bliver aktuelle og i praksis bestemmende for, hvordan verden vil tage sig ud for forskellige mennesker. Ud fra disse argumenter bliver netop den sproglige iscenesættelse af Sovjetunionen afgørende for, hvordan modtageren vil agere i en given situation.¹⁴⁵ Igen må det understreges, at forholdet mellem den sproglige konstituering, den diskursive praksis, og den aktuelle virkelighed, den sociale praksis, er dialektisk og interdependent, og at de to størrelser kun lader sig adskille rent analytisk. Ikke desto mindre tilbyder den kritiske diskursanalyse relevante redskaber, der bruges til at belyse specialets hovedspørgsmål om Sovjetunionens konstituering i nazistisk propaganda. For at nærme os en belysning af spørgsmålet, vil det være relevant at skildre de historiske kontekster for den situation, der leder til et brud med ikke-angrebsaftalen mellem Sovjetunionen og Tyskland.

Østfronten – et tveægget sværd¹⁴⁶

De første kampe involverer en enorm mobilisering med tre kæmpe militærgrupperinger, der presser frem mod Ukraine, Moskva og Leningrad. Den offensive kampagne går i stampe i vinteren 1941-1942, Leningrads forsvar holder skansen, og en belejring gør, at krigen næsten varer tre år. Værnemagten stoppes også foran Moskvas porte, og trods det forhold, at nazisterne erobrer store dele af Ukraine, gør deres misbrug og udnyttelse af civilbefolkning dem en bjørnetjeneste. Propagandaen fremstiller erobringen af Ukraine som en befrielse fra stalinismen og en mulighed for at opnå selvstændighed for landet, men udbytningen og propagandaen medfører i anden omgang en indædt modstand fra lokale partisanbevægelser.¹⁴⁷ Der er således igen stor forskel fra den realpolitiske virkelighed til propagandaens iscenesættelse af virkeligheden.

Diskursiv praksis – italesættelse af Sovjetunionen

Når noget italesættes er det udtryk for den diskursive praksis. Via den tyske propaganda vil det være muligt at få indblik i den virkelighed, som aktøren beskriver, og få et indtryk af propagandaens opfattelse, ideologi

muligheder, der efterhånden opstår, men altså uden en overordnet masterplan eller koncept (eksempel 3). Kershaw, Ian (2008), s. 14-16.

¹⁴⁴ Videnskabsteoretisk er det postmoderne fænomen forbundet med den sproglige vending inden for human- og samfundsvidenskaberne.

¹⁴⁵ Forholdet mellem sprog og virkelighed uddybes tidligere i specialet.

¹⁴⁶ I 1942 nager tvivlen i den tyske befolkning efter USA er gået ind i krigen, det russiske korthus er ikke væltet, og de elementer fører til en ændring i propagandaen, og netop dette tema og den diskursanalyse ligger i forlængelse af specialets næste tese, hvor propagandabilledet af Sovjetunionen igen ændres.

¹⁴⁷ I starten af befrielsen af Ukraine opfordrer den tyske propaganda civilbefolkningen til at lade sig hverve af værnemagten. Se et eksempel på en hvervekampagne i Ukraine tidligere i specialet under afsnittet *Diskurs som diskursiv praksis*. På plakaten antydes det, at hvis du ikke melder dig og gør modstand, vil bolsjevikkerne brænde dit hjem. Herunder antydes den underliggende ideologi, at tyskerne befrier den ukrainske befolkning fra bolsjevismens ødelæggende kræfter.

og konstruktion af verden. Det tyske propagandablade *Signal* har fanget essensen i de militære triumfer, og propagandaen bruger ikke meget tid og energi på det, som af Tysklands modstander bliver fremstillet som nederlag for nazisterne: slaget mod Storbritannien og den manglende fremgang i Moskva vinteren 1941.¹⁴⁸ Det tyske Propagandaministerium er slet ikke i tvivl om, at krigen snart er slut, at Storbritannien vil blive tvunget til at indgå en fredsaftale, og at Tyskland dermed snart har vundet den ultimative sejr, som det fremgik af de nationale aviser. Både Hitler og Goebbels er overbevist om, at sejren er nær.¹⁴⁹

Tesens andet trin vil fokusere på, hvordan Sovjetunionen konstitueres i den tyske propaganda fra 1941-1942. I denne periode oplever den tyske værnemagt store offensive fremskridt, og det påvirker den tyske propaganda. Som tidligere nævnt vil speialet belyse, hvordan propagandaen skruer på de fire indstillinger jøder, bolsjevismen, race og det vestlige modspil.

Tidsskriftet *Signal* – og dets troværdighed

Tidsskriftet *Signal*, der var det mest sælgende billedmagasin gennem 1940-1945, produceres af værnemagten med støtte fra den tyske Propagandaministerium. Formålet med bladet er at eksportere idéen om det tredje rige til de erobrede og neutrale lande.

Karsten Fledelius vurderer, at selve tidsskriftet forsøger at iscenesætte sig selv som et respektabelt civilt blad, og fortæller, at bladet i begyndelsen udkom under navnet *Specialudgave af Berliner Illustrierte Zeitung*, men det blev hurtigt ændret til den mere lakoniske titel *Signal*.¹⁵⁰ Når speialet ser nærmere på tidsskriftets diskurs i en diskursiv praksis, vil produktionsprocesserne have en væsentlig betydning, da det intet sted i bladet klargøres, at ansvaret for bladet ligger hos Propagandaministeriet og værnemagtens propagandaafdeling. Det betyder, at propagandaens afsendere forbliver ukendte, og at bladet ikke på forhånd er blåstemplet *propaganda*, trækker ikke åbenlyst ned i troværdigheden af bladet.¹⁵¹

Signal bliver et klart eksempel på, hvordan den tyske propaganda på en ikke overdrevet anti-semitisk måde vil overbevise læseren om Det Tredje Riges storhed. Men set med nutidens øjne, kan det være svært ikke at få øje på teksternes og billedernes tendenser, fordrejende og sommetider helt usandfærdige præg, men det er netop en del af den propagandadiskurs, som speialet undersøger.¹⁵² De fleste af billederne fremtræder med en stor troværdighed og ægthed, og så vidt det lader sig gøre, er de fleste billeder med nuti-

¹⁴⁸ Mayer, S. L. (1978), s. 2.

¹⁴⁹ Kershaw, Ian (2008), s. 682.

¹⁵⁰ Fledelius, Karsten (1979), s. 8

¹⁵¹ En slags omvendt konklusion, da det normalt giver mere troværdighed at være et uafhængigt organ.

¹⁵² En typisk tendens i propagandaens fremstillinger er fokuset på det stærke og sunde menneske i kunsten. Tendensen kaldes *vitalisme*, og det dækker idéen om den sunde sjæl i den sunde krop, hvilket især genfindes i Leni Riefenstahl produktioner.

dens teknikker bekræftet som ægte, men med de forbehold fra sjuksk til bevidste fejlplaceringer, som også kan forekomme i nutidens billedreportager.¹⁵³

Forsiden er et eksempel på en bevidst tilsløret fotomontage, hvor vinflasken, glassene og sandsynligvis også de forreste personer er indsat.

Jul et eller andet sted nær ved England. 1. Januarhæfte 1941, nr. 1, s. 1 i Fledelius, Karsten: Nazisternes propaganda-billedblad i Danmark under Anden Verdenskrig, Forlaget Komma, 1979. s. 55.

Men som helhed må det fastholdes, at *Signal* udgør et fremragende kildemateriale til specialets problemstilling om den nationalsocialistiske propagandaskildring af Sovjetunionen i krigsårene 1939-1945. Tidsskriftet giver et sikkert indblik i den propaganda, som forsøger at overbevise læseren om idéen om et fælles nationalsocialistisk Europa under tysk ledelse. Fledelius vurderer, at bladets indhold bliver mere markant,

¹⁵³ Fledelius, Karsten (1979), s. 8.

efterhånden som krigen udvikler sig, og netop fremtidsperspektiverne skildrer og afspejler direkte de værdier og mål, som nationalsocialismen hævder at repræsentere. Bladet viser også de nationalsocialistiske værdier og nationalsocialismens livsanskuelse og verdensopfattelse. Desuden bliver den krise, som den nationalsocialistiske konstituering af verden oplever i nederlagene ved fx Stalingrad, en achilleshæl, som tidsskriftet og den tyske propaganda generelt imødekommer ved at intensivere appellen til Europas befolkning om at socialisere sig med det tyske lederfolk i kontinentets skæbnekamp mod bolsjevismen. Den sidstnævnte krise uddybes nærmere i specialets næste og sidste delte om, at Sovjetunionens fremstilling ændrer sig i den tyske propaganda, men først vil specialet se nærmere på *Signal*s forklaring på og legitimering af angrebet på Sovjetunionen den 22. juni 1941.

Meningen med kampen mod bolsjevismen ifølge Signal

Meningen med invasionen af Sovjetunionen forklares i propagandabladet *Signal* et par uger efter indmarschen, og kampen fremstilles som et forsvar mod det offensive bolsjevistiske hegemoni.¹⁵⁴

¹⁵⁴ *Signal*, 1. Augusthæfte 1941. Nr. 15. Dansk udgave. Bilag B – Mening med kampen.

Signal, 1. Augusthæfte 1941. Nr. 15. Dansk udgave.

I en overordnet præsentation af ovenstående artikel "Meningen med kampen" vil det være på sin plads kort at redegøre for tekstens indhold. Artiklen prøver at forklare læserne meningen med kampen i Sovjetunionen, hvilket i denne diskurs betyder, at Sovjetunionen iscenesættes som en militant og aggressiv stat. Først oprulles en række argumenter for, at Sovjetunionen tidligere har udvist tendenser til at underlægge sig andre lande, og dernæst fremhæves konsekvenserne ved passivt at acceptere den røde hær ekspansionsstrang. I denne proces vil Det Tredje Rige og resten af Europa langsomt vil blive en del af Sovjetunionen, og ifølge artiklen vil Sovjetunionen langsomt og sikkert udsulte og udnytte den europæiske befolkning for at optimere den bolsjevistiske stat. Men det vil kun ske, hvis Tyskland ikke stopper den fremmarcherende røde hær, og netop derfor vil Tyskland forsvare sig mod Sovjetunionen ved at indlede et angreb. Frygten for og argumentet om, at Sovjetunionen og England kan indgå et samarbejde, antydes i artiklen, men det har en mindre betydning i den samlede argumentation.

Artiklen starter med at redegøre for den tysk-russiske problematik i 1939/40, og netop her vises et skred i forhold til den venskabsdiskurs, som jeg har påvist eksisteret under ikkeangrebspagten i årene 1939-1941. Styrkeforholdet, altså den sociale praksis, har ændret sig mellem Tyskland og Sovjetunionen, hvilket medfører en ændring i den måde som de to lande omtaler hinanden, den diskursive praksis.

Artiklen opbygges som en tidsmæssig sammenligning af den sovjetiske grænse fra 1939 til 1941, hvilket understreges af de to landkort. Først følger en kronologisk argumentation og forklaring, hvor Sovjetunionen indtager østpolen (A), dernæst Finland (B) og Rumænien (C), og til sidst forudser artiklen, at Tyskland og Europa vil blive besat (D). Kronologien påpeges endvidere ved de visuelle landkort, der viser samme landområde, den tysk-sovjetiske grænse, men på to forskellige tidspunkter: 1939 og 1941. Selve kortenes indflydelse i artiklens samlede argument vil blive uddybet senere.

De enkelte landes selvstændighed inddrages kun i det omfang, det gavner den nazistiske propaganda: Polen er væsentligt reduceret, og landets selvstændighed har dermed ingen betydning i artiklens univers.

Tidsskriftet viser, allerede i overskriften, at artiklen vil forklare læseren årsagerne til og *meningen med kampen* mod Sovjetunionen. Underoverskriften *For Europas Frihed og Enhed* signalerer kraftigt tekstens hovedargumenter for krigen. Ordvalgene understreger, at Tyskland, som den godmodige fader, der fortæller sin søn om godt og ondt, vil forklare læseren, hvorfor landet tvinges til at handle kraftigt med våbenførende tropper for at forsvare Europas frihed og (nationalsocialistiske) enhed. Med de to overskrifter bevæger teksten sig dermed ind på det, som Norman Fairclough kalder diskursens tre funktioner. De tre funktioner dækker tre forskellige aspekter af netop den samme diskurs. Aspekterne identitet, relationel og idea-

tional funktion udgør sammen en nøgle til at åbne den aktuelle diskurs. Med et eksempel fra første sætning i artiklen, skildres identitets- og det relationelle aspekt:

Det var en stor Time i Verdenshistorien, da Tyskland besluttede sig til at optage Kampen mod Sovjetrusland og Bolchevismen.

Det fastslås, at netop Tyskland har startet et storslået projekt for hele menneskeheden – ikke kun for Tyskland egen materielle vinding, men for Europas frihed og enhed. Selve Tyskland bliver dermed hovedaktør og den identitet, som læseren kan forholde sig positivt til. Sætningen repræsenterer yderligere en klar skelnen og relation mellem de positivt (tyskerne) og negativt (bolsjevikkerne) ladede aktører. En skelnen, der bliver tydeligere, når de næste sætninger i artiklen undersøges.

Gennem et kvart Aarhundrede havde Frygten for Bolchevismen redet Menneskeheden som en Mare. Ja, det havde set ud, som om der ikke fandtes noget Middel mod de Forberedelser, der gennem alle disse mange Aar blev truffet til en Verdensrevolution.

I sætningerne er det værd at lægge mærke til de konnotationer, der gives eksplicit og implicit om bolsjevismen, da disse viser, hvordan det tyske Propagandaministerium iscenesætter bolsjevismen. I citatet vises, hvordan begge aktører (Tyskland og Sovjetunionen) agerer inden for en bestemt ideologisk, kulturel og politisk ideationel sammenhæng. Det sker gennem en historisk og tidsmæssig henvisning til bolsjevismens styre i Sovjetunionen. Sætningerne indeholder samtidig et interdiskursivt træk, der påmindrer læseren om den store krig, hvor Tyskland især i den nazistiske propaganda lider et stort moralsk og materielt nederlag.

Argumentet fremstilles som et faktum og på en måde, som om det hele tiden har været bolsjevikernes intention og deres ideologi at angribe Tyskland, Europa og derefter resten af verden. Professor Henning Poulsen, institut for historie ved Aarhus Universitet, vurderer, at idéen om en verdensrevolution ligger latent i den kommunistiske ideologi, men på det givne tidspunkt i 1941 har Sovjetunionen stadig fokus på de indenrigspolitiske forhold, og landet har dermed ikke nogen reel mulighed for at skabe en verdensrevolution.¹⁵⁵ Denne viden er hentet uden for tekstens univers og viser, hvordan sammenhængen mellem tekst og kontekst øger kompleksiteten af fortidens fremstilling af sin egen samtid. Især når fortiden søges tilgængelig via (propaganda)levn, der altid har en iboende tendens til at fremstille sin side af sagen i det bedste lys.

Noget andet og mere håndgribeligt i samtiden er frygten for de røde bolsjevikker, og den diskurs benytter den tyske propaganda til at vedligeholde og skabe en bestemt konstituering af Sovjetunionen. Teksten anvender altså en manifest dæmon, der skildres som en balstyrisk mare, der vil ride Europa, hvis ikke Tyskland

¹⁵⁵ Kirchhoff, Hans (2004), s. 13.

stopper den udvikling.¹⁵⁶ Artiklen forsøger desuden at skabe overbevisning og påvirke læseren følelsesmæssigt via pathos. Et eksempel, der viser hvordan, er dette:

Man lod Millionmasserne i dette Kæmperige være uden Fodtøj, Klæder og alt nødvendigt blot for at bygge Fabrikker til Fremstilling af Kanoner og Flyvemaskiner.

Ifølge den nationalsocialistiske propaganda bliver de enkelte menneskers rettigheder tilsidesat for at forbedre den sovjetrussiske stats umenneskelige trang til krig mod Europa. Teksten appellerer til nødvendigheden af de banale livsvilkår som tøj, fodtøj og fødevarer. Artiklen vil dermed skabe følelsesmæssig lede ved Sovjetunionen og positionere Tyskland som modsætningen: en stat, hvor borgerne har gode vilkår, og indbyggerne prioriteres højere end statens behov og trang til krig. Argumenter, som Hitler også brugte til at initiere forsvarskrigen mod Polen, og som han igen bruger til at forsvare sig med – om end det er et offensivt forsvar. Tyskland iscenesættes altså som den fredselskende stat, der mod sin vilje tvinges til at forsvare sig selv og resten af Europas uafhængighed.

For at samle op på diskursens tre funktioner vil det være relevant at påpege, at artiklen indeholder nogle klare identitetspositioner. Omtalen af tyskerne er ladet med positive konnotationer, og omvendt associeres russerne med negative elementer. Artiklen skildrer relationen som et styrkeforhold, hvor den tyske moral og krigsmaskine er overlegen i forhold til den russiske hær. Invasionen er et farligt, men nødvendigt foretagende, som tyskerne, ifølge artiklen, ikke har nogen mulighed for at undgå. Artiklen skildrer en overordnet verdenssituation og diskurs, som gør tyskernes beslutning uundgåelig, og dermed ledes læseren til at støtte invasionen, men kun som et nødvendigt forsvar mod den aggressive bolsjevisme.

Artiklens andre argumenter for invasionen

Artiklens primære argument og mest troværdig måde at skabe overbevisning ligger i dens argumentation, så som logos, der understøttes af artiklens visuelle design.

Via tekstens visuelle design bliver de primære argumenter præsenteret. Artiklen viser to landkort over den sovjetrussiske-tyske grænse fra henholdsvis tidsperioden 1939/1940 og 1941. Kortene er placeret henholdsvis først i artiklen og sidst i artiklen og bruger fortiden 1939/40 som et bevis og rationelt argument, altså logos, for at påpege Sovjetunionens iboende aggressivitet. Mere populært sagt: Bolsjevikkerne har før taget et stykke af kagen, og nu vil de have mere. Tesen om, at fortiden bruges som argument for et fremtidigt angreb indikeres yderligere af de titler, der følger landkortene. Under 1939/1940 kortet formuleres

¹⁵⁶ Netop tanken om, at Tyskland fungerer som et boltværk mod bolsjevismen ses tydeligt i *Mein Kampf*. Et relevant citat, der understøtter dette udsagn, anvendes i specialets indledning.

følgende *Bolchevismen rykker frem til nye Angrebsstillinger*, hvilket indikerer en manifest aggressivitet. Desuden hober geografiske og håndfaste argumenter sig op i den efterfølgende tekst til 1939/1940 kortet:

I September 1939 marcherede Sovjet ind i Østpolen, i Marts 1940 maa Finland afstaa Dele af sit Territorium, i Juni 1940 tvinger Sovjetrusland Rumænien til at afstaa Bessarabien og Nord-Bukovina, og i Juli 1940 bliver de tre baltiske Stater militært besat. Saaledes skaffede Sovjet sig Forudsætningerne for militære Operationer mod det tyske rige og Europa

Teksten opbygges sådan, altså cohesion, at artiklen postulerer, at Sovjetunionen konstant har haft en masterplan om at indtage hele Europa. Sovjetunionen har blot indtaget lande omkring det tyske rige for at få en bedre militær strategisk stilling.

Under 1941-kortet fremlægges denne formulering: *Sovjet-Armeens gigantiske Opmarsch mod det tyske Rige*

Tekstens budskab visualiseres af forskellige infanteri- og kavaleridivisioner samt panserbrigader, der er symboliseret som små firkanter nær den tysk-russiske grænse.

Farverne er ligeledes med til at påvirke læseren. Sovjetunionen er symboliseret ved den røde farve, grænsen er en sort tyk streg og det tyske rige er hvidt. Den officielle farve, som Sovjetunionen repræsenterer sig selv ved, er rød – eksempelvis flaget og den røde stjerne på uniformen. Den røde farve virker dermed velvalgt. Procentvis fylder det Sovjetrussiske landskab og dermed den røde farve over 50 % på 1940-kortet, hvilket visuelt fremhæver iscenesættelsen af Sovjetunionen som enorm og aggressiv. Grænsen er sort: en fornuftig og fordomsfrit valgt farve. Artiklens pointe med farvevalget ligger frem for en sort/hvid artikel hos den hvide farve som omgiver Det Tredje Rige og de lande, der ikke er under Sovjetunionens herredømme.

1. For det første fremstår alle lande, der er hvide, som én samlet masse og struktur. Den samme farve indikerer, at Europa allerede er samlet under de nazistiske faner og iscenesætter Det Tredje Rige som hele Europa.

Ifølge konsumptionsprocesserne, der vedrører modtagerne og læserne af bladet, vil det være relevant at nævne, at de fleste af samtidens læsere sandsynligvis ville have udfordringer med at forstå de aktuelle grænser for Det Tredje Rige. Det er altså ikke sikkert, at datidens læser kendte til de enkelte landes status i krigen.¹⁵⁷ For eksempel er Sverige neutral, men det skildres på samme måde og via den samme farve som Det tredje Rige. Et andet eksempel er Irland, der gjorde oprør mod Storbritannien, men stadig har samme farve som Storbritannien.

¹⁵⁷ Jævnfør Jacques Elluls definitionen af *propaganda*, så udfylder propagandaen både et behov hos afsenderen og modtageren. Artiklen og dens visuelle facetter kan være et eksempel på denne todeling: Afsenderen iscenesætter sit verdensbillede, og modtageren får indsigt i datidens makroprocesser.

Kortets klarhed og dermed iscenesættelsen af de enkelte landes status bliver dermed et eksempel på, hvordan den tyske propaganda fremstiller sig selv i forhold til Sovjetunionen. Kortet bliver yderligere et eksempel på, hvordan sprog og tegn konstruerer et bestemt verdenssyn og en bestemt diskurs. Ifølge den kritiske diskursanalyse omtaler sproget ikke verden neutralt, og denne tanke passer sammen med den nazistiske propaganda, der netop iscenesætter verden på en bestemt måde.

Således har specialet slået en sløjfe omkring diskursteoriens syn på sprogets rolle og artiklens rolle som vedligeholdende, skaber og forandrer af den aktuelle diskurs om Det Tredje Rige som en væsentlig magtfaktor i datidens kontinentale politik.

2. For det andet er den hvide farve den farve, som bruges på officielle kort, når landets politiske status er neutral. På grund af den hvide neutrale farve bliver Sovjetunionen altså endnu engang fremhævet som aggressoren, og den skildring af Sovjetunionen passer ind i artiklens univers.

På disse baggrunde vil jeg fremhæve de sidste sætninger i artiklen, da de eksplicit formulerer artiklens hensigt og meningen med krigen – set fra nationalsocialistisk side.

Europa vil ikke blot være frit, det vil ogsaa bestræbe sig for at opnaa sin enhed og et Samarbejde mellem alle Lande, som vil sætte det i Stand til at forsvare sig mod alle Trusler udefra. Det er Meningen med den Kamp, hvis Hovedbyrde Tyskland nu til Gunst for alle Europas Folk har paataget sig.

Sovjetunionen konstitueres altså som en angrebslysten stat, der vil underlægge sig hele Europa, og Sovjetunionen bliver til en væsentlig modstander af den europæiske frihed og enhed, men ikke så farlig, at Tyskland ikke kan stoppe Sovjetunionens fremgang. Artiklen forsøger yderligere at påvirke læseren til være ydmyg og taknemmelig for den rolle, som Tyskland påtager sig for den europæiske frihed og enheds skyld. Set i bakspejlet og med en bred historisk kontekst vil det være naturligt at stille spørgsmål ved nazismens opfattelse af frihed og enhed. Sproget i overstående artikel bliver et eksempel på den frihed og enhed, der fandtes i Det Tredje Rige, som repræsenterer en specifik nazistisk mentalitet og verdensanskuelse, der kun tillader lovprisning af den germanske udvalghed og overlegenhed.¹⁵⁸ Propagandaen iscenesætter sig selv som den selvopofrende og altruistiske aktør, men realiteten er anderledes. Det er almen anerkendt, at Tyskland starter felttoget mod Sovjetunionen.

Hvis vi et øjeblik bevæger os uden for tekstens univers og fokuserer på den ikke-angrebstraktat, der bliver indgået i 1939 mellem Tyskland og Sovjetunionen, vil den nutidige læser vide, at de to lande har indgået en

¹⁵⁸ Klemperer, Victor: (2010), s. 20

aftale om at dele grænsen mellem sig.¹⁵⁹ Som tidligere omtalt har Sovjetunionen ikke planlagt noget angreb på Det Tredje Rige, og med disse informationer, der stammer fra konteksten, har specialet åbnet for en indsigt i Nazitysklands propaganda, der ikke ville være tilgængelig ved udelukkende at se på teksten.

Opsamling for nationalsocialismens brug af de fire elementer: jøder, bolsjevisme, race og udenlandske regeringer

Specialet har valgt at fokusere på fire centrale elementer i den nationalsocialistiske selvopfattelse, og den nazistiske propaganda anvender fire forskellige parameter, når de konstituerer Sovjetunionen. Som tidligere anført bliver jøder som fænomen ikke benyttet i det nazistiske propagandablad *Signal*, og deres nærvær i artiklen *Meningen med Kampen* er heller ikke tilstede. Samtidig bliver racekortet ikke benyttet som argument for at invadere Sovjetunionen. I henhold til inddragelsen af de udenlandske regeringer bliver briterne anvendt som potentiel trussel i en antydning om, at Sovjetunionen og England kan indgå et samarbejde imod Det Tredje Rige. Det er Hitlers personlige værste frygt, men i artiklen er det ikke afgørende for og meningen med kampen mod bolsjevismen. Det centrale aspekt ved artiklen er bolsjevismen i sig selv – hvis den ikke møder modstand vil den ride Europa som en mare, og knuse den europæiske (nazistiske) frihed og enhed.

Artiklen er konstrueret til at give mening til aktører inden for samme diskurs og samtidig forsøge at overbevise andre aktører, der befinder sig i grænseområdet for tekstens diskurs. Den kritiske diskursanalyse kalder fænomenet for kohærens, og det indebærer, at læserens muligheder for forståelse af teksten bliver afgrænset. For eksempel i dette tilfælde betyder det, at Tyskland positioneres som en positiv og stærk modpol til Sovjetunionen. På den måde kan læseren nærmest kun tilslutte sig og identificere sig med den nationalsocialistiske propaganda – under den forudsætning, at artiklen af læseren ikke afskrives som ren løgn, latin og propaganda.

Tesen om Sovjetunionen som en ligeværdig militær, men kulturelt svag fjende?

Den 18. december 1940 står der i prologen til Hitlers krigsdirektiv No. 21: *Den tyske værnemagt må være forberedt på, selv før krigen mod England er afsluttet, at knuse Sovjetrusland i et hurtigt felttog.*¹⁶⁰

Specialets tese om, at Sovjetunionen fremstilles som en overkommelig fjende må nuanceres. Sovjetunionen vil stadig udgøre en stærk modstandsværdi i propagandaen, da det ellers virker malplaceret og meningsløst for læseren at forsvare sig mod Sovjetunionen. Dog vil Sovjetunionen ikke være skildret som uovervindeli-

¹⁵⁹ Både den officielle og uofficielle traktat omtales tidligere i specialet. Se afsnittet *Ikke-angrebstraktat mellem Sovjetunionen og Tyskland*.

¹⁶⁰ Kershaw, Ian (2008), s. 641.

ge, for i så fald vil nazismen ikke have en chance for at vinde over dem, og det vil ikke være en særligt effektiv måde at interpellere læseren til at støtte kampen. Bolsjevismen er farlig og destruktiv, dog kan det stadig lade sig gøre at bekæmpe fænomenet, inden det bliver altopslugende og fordærver Det Tredje Rige, men diskursen om den svage fjende er flydende og på grænsen til at gøre Sovjetunionen til en meget farlig fjende. På den måde nærmer specialet sig næste og sidste skift i tesen om de tre trin i konstitueringen af bolsjevismen i den nazistiske propaganda.

Som tidligere anført er der et dialektisk forhold mellem det overordnede makroniveau, den sociale praksis, der har indflydelse på den måde, som mesoniveauet, den diskursive praksis, iscenesættes og omtales. Da de hegemoniske magtstrukturer i Det Tredje Rige har ændret sig siden 1939 og frem til 1941, medfører det blandt andet en ny tilgang og benyttelse af bolsjevismen i den nazistiske propaganda. Frygten for og argumentet om, at Sovjetunionen og England kan indgå et samarbejde antydes i artiklen, men samarbejdet har en mindre betydning i artiklen end i Hitlers reelle hensigter.¹⁶¹

Opgøret – starten på vendepunktet for nazisterne

Den 25. september 1941 bliver den sovjetrussiske sydvestlige front totalt knust, og værnemagten tager et kæmpe krigsbytte: omkring 665.000 krigsfanger, 884 kampvogne og 3.018 artilleripjecer.¹⁶² Sejren baner vej for en besættelse af Ukraine, en stor del af Krim og Donets-bækkenet. Hitler mener, at sejren markerer gennembruddet på østfronten. Goebbels noterer følgende sætning *Fortryllelsen er hævet*, der viser, at han også tror, at den endelige sejr er nær.¹⁶³ Tanken er, at når industriområderne er faldet i tyskernes hænder, vil bolsjevikkerne være afskåret fra deres kulleleverancer, grundlaget for rustningsindustrien, og dermed tabe krigen, men ikke alt er rosenrødt. Operation Barbarossa, også kendt som *tilintetgør bolsjevismen*, udvikler sig for langsomt. Ian Kershaw forklarer sagen:

*Det forhold, at østfelttoget allerede i sensommeren 1941 var kommet ud af kurs, kan ikke alene, og ikke engang fortrinsvis, forklares med Hitlers indblanding i de spørgsmål, som skulle have været overladt til de professionelle militærfolk.*¹⁶⁴

Af citatet ses endnu engang, at Kershaw vurderer de historisk-sociale processer som en dialektisk vekselvirkning mellem Hitler og andre magtcentre. Føreren bærer ikke alene alt ansvaret, men deler det med hans militære planlæggere. Begrebet *ud af kurs* antyder også, at der er andre processer for eksempel sproget, som er ansvarlige. Desuden bliver det antydnet, at Det Tredje Rige ikke er uovervindeligt, da felttoget

¹⁶¹ Kershaw, Ian (2008), s. 642.

¹⁶² Kershaw, Ian (2008), s. 701.

¹⁶³ Kershaw, Ian (2008), s. 701.

¹⁶⁴ Kershaw, Ian (2008), s. 705.

ikke udvikler sig efter den oprindelige plan: At Sovjetunionen vil kollapse efter få uger. Tyskerne begynder at lide nederlag, hvilket giver en ny dimension i krigen og propagandaen.

De problemer, som felttoget mod øst mødte, bliver af Ian Kershaw forklaret med en katastrofal misforståelse: At Sovjetunionen ville falde sammen som et korthus i kølvandet på en Blitzkrieg. Kershaw vurderer, at udviklingen skyldes en optimistisk hypotese, en grov fejlvurdering af fjenden og de begrænsede tyske resourcer.¹⁶⁵ Billedet af det svage Sovjetunion krakelerer. Sovjetunionen har hele tiden været stærk, om end uovervindelig – som propagandaen hævder. Det er på beslutningsniveauet, at man har undervurderet styrken, og derfor krakelerer billedet. Men en svag fremstilling af Sovjetunionen ville netop underminerer forsvarsdiskursen. Netop felttoget mod øst viser, at der er en stor forskel mellem den realpolitiske situation og den sproglige iscenesættelse af felttoget, især i krisetider.

På trods af de fortvivlende odds, som havde gjort sig gældende i vinterens krise, var Tyskland ved forårstid 1942 dog klar til at iværksætte en ny offensiv mod øst. Krigen skulle vare længe endnu, og på dette tidspunkt var styrkeforholdet mellem parterne på ingen måde til den ene parts fordel. Og begivenhederne skulle udvikle sig yderst omskifteligt, før et tysk nederlag syntes uundgåeligt. Men vinteren 1941-1942 kan i bakspejlets historiske kontekst anses for at være et vendepunkt og en begyndelse til enden for operation Barbarossa.

Verden skildret i tidsskriftet *Signal*

Et overordnet skift i den nazistiske propaganda sker i løbet af 1943-1944.¹⁶⁶ Specialet bruger tidsskriftet *Signal* som et eksempel på den drejning i krigssituationen, som propagandaen bliver en spejling af. Den kritiske diskursanalyse hævder, at forholdet mellem teksten, tekstens indhold og kulturelle, økonomiske, religiøse og politiske områder, der påvirker teksten udefra er interdependente og dialektiske. Det betyder, at krigssituationen også bliver en spejling af propagandaen, og dermed opstår der en vekselvirkning mellem de to poler: krigens virkelighed og propagandaens iscenesættelsen af denne.

Den nazistiske propaganda, specielt tidsskriftet *Signal*, bliver skabt som et middel til at overbevise det besatte Europa om, at nazismen vil sejre, og at al modstand mod Det Tredje Rige vil være meningsløs. I tidsskriftets første år koncentrerer sig bladet om nazisternes militære sejre. Konsekvensen bliver, at *Signal* laver krigsreportager i farver i et omfang og med skildringer, der stort set forholdt sig til virkeligheden.¹⁶⁷ Nazisternes sejre var mange, hurtige, og propagandaen behøver derfor ikke at digte og selv skabe sin version af virkeligheden, men det ændrer sig, da værnemagten møder hård modstand.

¹⁶⁵ Churchill fejrer for eksempel invasionen med overbevisningen om, at nu vil de allierede med sikkerhed vinde.

¹⁶⁶ Mayer, S.L. (red): *Signal – Years of retreat 1943-1944*. Bison Books, 1979, s. 1.

¹⁶⁷ Omfanget uddybes i afsnittet: *Afgrænsning*

Fra sejr i 1940-1942 til tilbagetrækning i 1943-1944

Signal og dens indhold bliver introduceret af flere omgange i specialet, det skyldes, at de forskellige afsnit indeholder materiale, der er relevant i forhold til det aktuelle sted i tesens tretrinsskema. Ved overgang til et nyt trin i tesen, som her er skildringen af nazisternes nederlag i Sovjetunionen, bliver de realpolitiske forhold opremset og sat i relation til samtidens propaganda.

Bladet udkommer første gang i 1940, og bladet følger tæt de mange militære sejre i Vest- og Nordeuropa.¹⁶⁸ De hurtige og lette sejre over Skandinavien, Nederlandene og Frankrig bliver dækket i mindste detalje, men da Tyskland ikke vinder over Storbritannien, møder bladet en udfordring. Nederlaget til Storbritannien bliver aldrig anerkendt i den tyske propaganda. Antibritisk propaganda bliver nedtonet, da en potentiel fredsaftale med Storbritannien kan blive en realitet. Skildringen af Storbritannien bliver et eksempel på, at krigen og iscenesættelsen af fjenden har en dialektisk påvirkning af hinanden. I den nazistiske propaganda fremstilles Sovjetunionen ligeledes nedtonet i forbindelsen med ikke-angrebspagten fra 1939, men det ændrer sig kraftigt, da værnemagten angriber Sovjetunionen den 22. juni 1941. Fremstillingen, dvs. propagandadiskursen, af Sovjetunionen forandrer sig igen, da Nazityskland begynder at lide nederlag, men nederlagene bliver aldrig anerkendt som andet end udfordrende og besværlige kampe østpå.

Signal bliver designet til at skildre nazisternes sejre, og da der i løbet af 1940 ikke er flere friske sejre at beskrive, begynder bladet at optrykke og beskrive gamle sejre. Besættelsen af Balkan, Grækenland og de hurtige sejre i Sovjetunionen tilføjer dog nyt propagandamateriale til bladet.

Ørkenkrig, briterne og amerikanerne i *Signal*

Ørkenkrigen bliver ikke dækket særligt grundigt – trods de indledende sejre. Måske kan de manglende skildringer af tyskernes sejre i 1941-1942 forklares med, at Afrika ikke konstitueres på samme ideologiske og materielle niveau som arvefjenden bolsjevismen.

Ørkenkrigen fremstår som et usammenhængende hele i *Signal*. Vendepunktet i ørkenkrigen, slaget ved El Alamein, bliver aldrig nævnt i *Signal*, og general Rommels tilbagetrækning til Tunis skildres heller ikke. I 1942 kæmper nazistiske tropper i det nuværende østlige Libyen, men efter flere måneders tavshed ses de nazistiske tropper i Tunesien (et område, som de havde erobret tidligere i krigen), og uden varsel er værnemagten i Italien. Indslag og artikler om amerikanerne og briterne forekommer, men de skildres mest i en sammenhæng, hvor de fremstår som inhumane og viljeløse slaver, der nyder at dræbe civile. Amerikanerne iscenesættes også som dekadente og brutale barbarer, der har destrueret deres eget land i den amerikanske borgerkrig (1861-1865) og nu vil ødelægge det europæiske kontinent.

¹⁶⁸ Det følgende afsnit er baseret på den indledende tekst i *Signalsamlingen*: Mayer, S.L. (1984), s. XX.

Signal lægger vægt på, at de mange fæstningsværker langs den europæiske vestkyst vil stoppe et eventuelt amerikansk-engelsk forsøg på at angribe Europa. Forsvarsværket kaldes den atlantiske vold, omend den ikke stoppede en invasion af de allierede tropper i juni 1944, men nederlaget forklares og bruges i nazistisk propagandasammenhæng som en taktisk retræte.

Det russiske felttog i *Signal*

Den russiske kampagne bliver det dominerende tema i *Signal*, og felttoget i øst får den største dækning i *Signal*.¹⁶⁹ I løbet af marts 1941 roser *Signal* stadig ikke-angrebspagten mellem Sovjetunionen og Det Tredje Rige, og bladets forholdsvis positive skildring af Sovjetunionen skifter position ganske langsomt til en mere negativ fremstilling, men den tydelige ændring sker ved invasionen af Sovjetunionen den 22. juni 1941.

Felttogets hastighed og dristighed indikeres i forskellige artikler, der samtidig og løbende uddyber og udvider argumenterne for operation Barbarossa.

Stalingrad

Trods det intensive og lange angreb på Leningrad, det nuværende Sank Petersborg, fra 1941 til 1944, lykkes det ikke nazisterne at indtage byen. Selv med nazisternes sommeroffensiv i 1942 kommer de længere ind i det sydligere Ukraine, men de bliver stoppet i Stalingrad, det nuværende Volgograd. I slutningen af januar 1943 tvinges Tysklands 6. arme til at overgive sig. Professor, Ernest K. Bramsted (1901-1978), skriver i bogen *Goebbels and National Socialist Propaganda 1925-1945* følgende om nederlaget ved Stalingrad:

*The surrender of the Sixth Army at Stalingrad at the beginning of 1943 shook even the most sanguine members of the Nazi hierarchy as much as the ignorant masses, and made them realize that the character of the war had fundamentally changed.*¹⁷⁰

Tabet af den 6. Arme bliver tydeligere og stærkere, når datidens kontekst var optimistisk omkring slaget ved Stalingrad. Som eksempel kan nævnes, at Hitler i sin tale den 30. september 1942 fremhæver, at Stalingrad er et strategisk knudepunkt i Sovjetunionens hjerte, som er erobret, og som ingen kan fratage Det Tredje Rige.¹⁷¹

Realiteterne i Stalingrad ser anderledes ud, når de ikke beskues via den optimistiske nazistiske propagandadiskurs, og i flere måneder fortæller de tyske medier intet om Stalingrad. Den 2. februar overgiver de sidste tropper sig, og det bliver klart for de fleste tyskere, at Tyskland formentlig ikke vinder krigen.

¹⁶⁹ Mayer, S.L. (1984), s. 4.

¹⁷⁰ Bramsted, Ernest K. (1965), s. 259.

¹⁷¹ Bramsted, Ernest K. (1965), s. 259.

Kampene ved Stalingrad bliver et af de afgørende slag på østfronten og markerer en milepæl i Anden Verdenskrig og den tyske propaganda – her kommenteret via *Signal*. I starten skildrer tidsskriftet *Signal* slaget ved at ignorere den manglende offensive effekt i Stalingrad. Derefter skifter bladet taktik og iscenesætter og fremhæver soldaternes modige heltegerninger og deres dødsforagt. Og til sidst lægges der vægt på, at soldaterne kæmper trods alle mulige udfordringer – som dårlige russiske veje (se eksempel herunder) og problemer med støtte-linjen.¹⁷²

Et eksempel fra *Signal* på de udfordringer som værnemagten møder i Sovjetunionen.

Sovjetveje... 1. septemberhæfte 1941, nr. 17, s. 16-17. i Fledelius, Karsten (1979), s. 55.

¹⁷² Selv før de massive tyske nederlag i Sovjetunionen iscenesættes landet som uciviliseret og uden infrastruktur.

Ikke desto mindre forventer *Signal*, at nazisterne vinder slaget ved Stalingrad, og *Signal* publicerer derfor mange artikler om de første og indledende kampe. Selve nederlaget og tabet af byen bliver aldrig nævnt i tidsskriftet *Signal*, og der går nogle måneder inden nederlaget bliver offentlig anerkendt i andre dele af propagandaen og andre nazistiske medier, men *Signal* har stadig ikke tabt Stalingrad. I sommeren 1943 forsøger tyskerne med en ny offensiv ved Kursk, hvor Stalingrad nævnes og iscenesættes i sin nuværende propagandakontekst – som en midlertidig tilbagetrækning på vejen til den endelige sejr. Selvom flere billeder fra slagene ved Kursk bruges og genbruges adskillige måneder senere i *Signal*, bliver nederlaget ved Kursk, verdens største kampvognslag, ikke nævnt i tidsskriftet. Konsekvensen af slaget bliver, at tyskerne må trække sig flere tusind kilometer tilbage mod Polen, men fiaskoen bliver kun vagt berørt med diffuse henvisninger til kampene østpå.

***Signal* giver ikke op**

Men *Signal* giver ikke op! Bladet mister sit umiddelbare grundlag, de nazistiske sejre, og begynder i stedet at fremstille lange historiske artikler og indslag om krigens første år. Billeder fra 1941 bliver genbrugt i fantasifulde og iscenesatte kontraoffensive angreb på de allierede, men det bliver svært for magasinet at få de allieredes evindelige tæppebombninger af Tyskland til at blive skildret som et konstruktivt indslag i hverdagen. I starten af 1945 udkommer *Signal* kun i Tyskland og flere af artiklerne giver deres bud på, hvordan verden ser ud, når Tyskland har vundet krigen, og ifølge *Signal* og den nazistiske propaganda generelt har Nazityskland stadig ikke tabt Anden Verdenskrig.

Sovjetunionen konstitueret som en stærk fjende i 1942-1945

I dette afsnit vil specialet belyse, hvordan Sovjetunionen bliver fremstillet i den nazistiske propaganda efter tyskernes nederlag i Stalingrad og frem til opløsningen af Det Tredje Rige i 1945, altså skildres tredje trin i tesens tretrinsraket ¹⁷³ Magtforholdet mellem Sovjetunionen og Nazityskland forandrer sig efter Stalingrad, og det giver udslag i den måde, hvorpå bolsjevismen præsenteres i den nationalsocialistiske propaganda.

Diskursen i Josephs Goebbels' tale om total krig den 18. februar 1943

Propagandaministerens *Totaler Krieg*-tale den 18. februar 1943 står tilbage som en af de mest markante taler i nationalsocialismens historie, og stærkt forenklet handler talen om at knuse Tysklands fjender, både de indre og ydre, og genskabe den nationale stolthed. ¹⁷⁴ Propagandaen giver udtryk for, at denne mission kun kan udføres ved sværdet, hvilket reelt betyder, at den nationalsocialistiske politik og propaganda kun kan udføres via krig – total krig.

Bundesarchiv, Bild 183-J05235
Foto: Schwahn | 18. Februar 1943

Wollt ihr den totalen Krieg? Spørger Joseph Goebbels retorisk på Berliner Sportpalast i 1943. Bundesarchiv, bild 183-J05235. Foto: Schwahn 18. Februar 1943 fra <http://www.bild.bundesarchiv.de> 05.04.2011 Talen kan se og høres på www.youtube.com (søg Totaler Krieg).

¹⁷³ Efter den tyske værnemagts angreb den 22. juni 1941 mod Sovjetunionen, har England og Sovjetunionen fået en fælles fjende. Trods de modsatrettede ideologier finder de to stormagter sammen i et samarbejde mod den fælles fjende: nazismen. Efter Japans angreb på Pearl Harbor den 07. december 1941 erklærede USA krig mod Japan dagen efter. Den 11. december 1941 erklærer Tyskland og Italien krig mod USA.

¹⁷⁴ Bytwerk, Randall, L.: *Landmark Speeches of National Socialism*. Texas A&M university press, 2008, s. 112.

Talen sender en klar propagandistisk besked til den tyske befolkning, og det formidles til omverdenen, at enhver forestilling om et internt sammenbrud i den tyske stat er meningsløst.

Ian Kershaw vurderer talen på følgende måde:

Det var hensigten, at talen skulle demonstrere det perfekte sammenhold mellem folk og Fører, den skulle vise, at Tyskland var fast besluttet på at holde ud og ligefrem intensivere kampen, indtil sejren var vundet. Men sammenholdet var til trods for Goebbels' enorme reklameshow nu ved at skrumpe ind, og troen på Hitler i befolkningens brede masser var alvorligt undergravet. Det, Goebbels reelt foretog sig, var at skaffe sig en "en form for folkeafstemningslignende 'ja' til selvdestruktion" i en krig, som Tyskland på nuværende tidspunkt hverken kunne vinde eller afslutte med en forhandlingsfred.¹⁷⁵

Krisen ved Stalingrad udløser enhver form for mobilisering af arbejde og ressourcer på hjemmefronten. Ikke desto mindre har Hitler ikke lyst til at påtvinge civilbefolkningen nogen form for afsavn og materielle mangler, idet sammenbruddet i kampmoralen hos civilbefolkningen efter Første Verdenskrig fylder for meget.

Talen er gennemanalyseret utallige gange, på utallige måder og med utallige metoder, og en samlet analyse af talen vil ikke være relevant for specialets hovedtese. Overordnet set vil afsnittet være præsentationer og vurderinger af andre analyser og fortolkninger af talen end min egen, og specialet vil af den grund ikke arbejde hele talen, men kun udvalgte afsnit og diskurser. Alligevel vil talen kunne bruges til at belyse specialets hovedspørgsmål om konstitueringen af Sovjetunionen i nazistisk propaganda i krigsårene 1939-1945. Talen fungerer som et godt eksempel på den nye konstituering af Sovjetunionen, der opstår efter nederlaget ved Stalingrad, og som fortsætter, indtil den nationalsocialistiske stat bliver opløst i 1945.

Diskursen som social praksis – talen i sin kontekst

Talen bliver afholdt på et tidspunkt, hvor Anden Verdenskrig ikke længere giver momentum til nationalsocialisterne. Da Hitler afholdt sine taler i november 1941, syntes sejren nær, da tyske tropper havde succes overalt. Vinteren 1941-1942 kom som et chok, idet Hitler ikke havde forventet, at russerne ville udholde tyskernes massive angreb, og den tyske hær var ikke forberedt på den russiske vinter. Russerne angreb igen, men de tyske linjer holdt.

Diskursen som diskursiv praksis – talen som medieevent

Et kort indblik i selve talen vil være på sin plads. Goebbels skildrer de sidste timer i Stalingrad, Sovjetunionens sande væsen samt opfordrer og interPELLerer den tyske civilbefolkning til at gå ind for totalmobilise-

¹⁷⁵ Kershaw, Ian (2008), S. 810. Her foretager Kershaw en klar efterrationalisering på makroniveau.

ring af hele samfundet. Han spørger retorisk de maniske tilskuere, om de vil have total krig, for kun på den måde kan tyskerne vinde over Sovjetunionen.

Med et patriotisk og patosfyldt sprog skildres tyskerne ved Stalingrad som noble krigere, der alle heiler, har sunget nationale hymner og kæmper til sidste mand. De døde bliver gjort til heroiske helte – i et slag, der ikke er forgæves.¹⁷⁶ Russerne er ude på at ødelægge det europæiske kontinent og tvinge befolkningen til bolsjevistisk-jødisk slavearbejde på den sibiriske tundra.

Joseph Goebbels havde i måneder forsøgt at tilrane sig mere magt, og nederlaget ved Stalingrad bliver hans mulighed. Han forbereder en tale, der kan opildne til stærkere tysk modstand, og som han kan bruge som personligt argument i forsøget på at overtale Hitler til at give ham mere magt. Randall Bytwerk vurderer altså, at Goebbels både har en personlig og en ideologisk årsag til at fremføre talen.¹⁷⁷ Specialet vil ikke undersøge de personlige aspekter mere, men blot konstatere, at den kritiske diskursanalyse fanger flere niveauer end det, der kun kan findes i selve teksten ved at kombinere de forskellige niveauer.

Goebbels vælger at holde talen i Berlins sportsarena Sportspalast – et sted, hvor mange andre store nationalsocialistiske møder har fundet sted. Der var plads til cirka 14.000 deltagere, og hver enkelt deltager er nøje udvalgt, hvorfor denne forhåndsgodkendelse bliver en måde at sikre tilslutning til planen.

Talen bliver distribueret to gange i fuld længde på national radio, udgivet i samtlige førende aviser, gentrykt på pjecer i millionvis og et fem minutters nyhedssammendrag bliver vist i de lokale biografer den 24. februar 1943. Med andre ord: Ingen i Det Tredje Rige kan undgå talen.

Både i nyhedsreportagen og på stedet giver lytterne og modtagerne indtryk af at være et fanatisk publikum, der er villige til at gøre alt, hvad det kræver, for at sikre nationalsocialisterne deres sejre over Sovjetunionen. Goebbels siger selv i talen, at deltagerne repræsenterer nationen, men reelt er alle nøje udvalgte fanatikere. Ikke desto mindre virker forsamlingen både overbeviste og overbevisende. Den populære reaktion bliver fremstillet og udnyttet i medierne, og også Hitler bliver imponeret af talen.

Tekstens diskurs – fjendebilledet af Sovjetunionen

Aktøren Goebbels beskriver virkeligheden, som han ser den. Via hans tale kan specialet få indtryk i hans fortolkninger og konstruktion af verden. Da Goebbels samtidig er propagandaminister repræsenterer talen også et mere generelt billede af den verdenskonstruktion, som findes i den tyske propaganda. I talen ses en

¹⁷⁶ Bytwerk, Randall (2008), s. 114 Officielt overlever ingen, og ingen bliver taget til fange, men realiteten er anderledes. Tyskerne lider et stort nederlag, da mere end 300.000 tyskere overgiver sig til bolsjevikkerne. Propagandaministeren Joseph Goebbels formår alligevel at udnytte og iscenesætte nederlaget til Tysklands fordel.

¹⁷⁷ Bytwerk, Randall (2008), s. 112

sammensmeltning af de fjendebilleder, der tidligere har været adskilt: Sovjetunionen er ikke længere én blandt mange fjendtlige aktører i den nazistiske propaganda, nu konstitueres landet som en blanding af nationalsocialismens fjender på samme måde som i Mein Kampf.¹⁷⁸

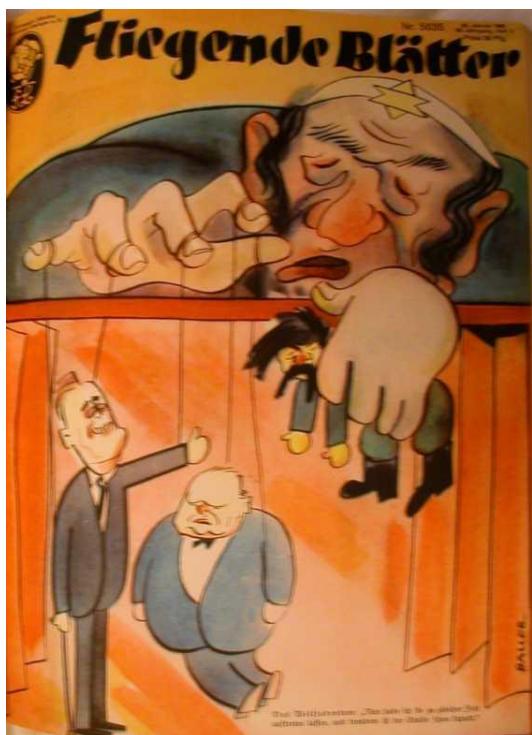
Et eksempel fra talen viser dette:

*Das Judentum hat die angelsächsischen Staaten geistig und politisch schon so tief durchdrungen, dass sie diese Gefahr überhaupt nicht mehr sehen und wahr haben wollen. Wie es sich in der Sowjetunion bolschewistisch tarnt, so tarnt es sich in den angelsächsischen Staaten plutokratisch-kapitalistisch.*¹⁷⁹

Citatet fungerer på flere måder som en nøgle til at åbne op for talens forskellige funktioner. Den første diskursfunktion åbner for citatets sociale identitetspositioner: jødedommen, de angelsaksiske stater, Sovjetunionen og plutokratiske kapitalistiske stater. Den anden diskursfunktion undersøger relationen mellem disse positioner. Her bliver det tydeligt, at de forskellige positioner iscenesættes som værende samme fænomen, men med forskellige indpakninger. Den tredje diskursfunktion forholder sig til de økonomiske, ideologiske, religiøse og kulturelle sammenhæng, som de forskellige aktører agerer indenfor. Ifølge citatet bliver jødedommen og dermed antisemitismen til den dominerende fjende, der anvender de andre aktører til egen personlig fordel.

¹⁷⁸ Jævnfør Mein Kampf-citatet side 13, hvor bolsjevismen ses som en jødisk marionet.

¹⁷⁹ [http://nseuropa.org/German/Dr.%20Joseph%20Goebbels%20-%20Rede%20-%20Wollt%20Ihr%20den%20totalen%20Krieg%20\(1943\).pdf](http://nseuropa.org/German/Dr.%20Joseph%20Goebbels%20-%20Rede%20-%20Wollt%20Ihr%20den%20totalen%20Krieg%20(1943).pdf) s. 4-5. 06.05.2011

Tekst: *Jødedommen – Jeg styrer dukkerne på den på den store scene, men Stalin er allerede træt. Påstanden er, at jødedommen trækker i alle de tråde, der styrer de allierede kræfter. De andre dukker repræsenterer henholdsvis Winston Churchill (den store dukke) og Franklin D. Roosevelt.*

Den nationalsocialistiske propaganda skelner ikke længere mellem de tidligt meget forskelligartede aktører. I propagandaen er der reelt ikke længere forskel på kapitalisme og kommunisme. De forskellige aktører bliver mere ligestillet og ensartet end tidligere. Dog med den væsentlige forskel, at jødedommen har infiltreret nationalsocialismens fjender og styrer dem som marionetdukker.

For at samle op på de tre diskursfunktioners rolle, så etablerer de et billede af de forskellige aktører (bol-sjevismen, jødedommen og kapitalismen) og positionerer dem i forhold til hinanden – de er skildret som om, at jødedommen har infiltreret de forskellige styreformers. Til sidst samles funktionerne under et fjendebillede, der sammenholder de politiske, økonomiske og kulturelle forhold. Her bliver jødedommen positioneret som en stærk modpol til alt, hvad der ikke skildres som nationalsocialismen. Denne brede definition på jødedommen bliver typisk for den nationalsocialistiske propaganda, men i netop denne tale anvendes et forholdsvist konkret billede af Sovjetunionen og dens befolkning.

¹⁸⁰ Nationalsocialistisk satireblad, udgave #5/1942, <http://www.bytwerk.com/gpa/fliegende.htm> 14.04.2011. Jødedommen skildret som en styrende dukkemager er en central tanke i den nationalsocialistiske ideologi, og tanken findes allerede i *Mein Kampf*, hvor specialet vurderer, at ideologi og propaganda ikke modsvarer hinanden.

Goebbels iscenesættelse af Sovjetunionen i talen

En væsentlig byggesten i den nazistiske ideologi handler om iscenesættelsen af Sovjetunionen.¹⁸¹

Jens Kegel, dr.phil. i tysk sprog og kultur, har udført en semiotisk og lingvistisk analyse af den tale, som Goebbels afholder den 18. februar 1943 på Berliner Sportpalats. Han konkluderer blandt andet, at Sovjetunionen skildres som en blanding af mangeartede og forskellige negative elementer. Han siger:

*Zu den bevorzugt verbreiteten Elementen gehörten: grosses, reiches und demzufolge begehrenswertes Land mit ungeahnten Räumen und Schätzen; bewohnt von minderwertigen slawischen Rassen, die kulturlos und dumpf dahinvegetieren; zusätzlich verpestet durch jüdisch initiierten Bolschewismus, der als tönerner Koloss, gleich einer Dampfwalze, seelenlos alles andere niederwalzt.*¹⁸²

Citatet anvender en væsentlig (civilisations)kritik af Sovjetunionen, og jødedommen kobles sammen med bolsjevismen, idet bolsjevismen bliver et gummibegreb for alt negativt. Tendensen til at se jødedommen som en underliggende motor for al bevægelse i samtiden og fortiden genfindes i *Mein Kampf*.¹⁸³ Sovjetunionen konstitueres altså som en håndlanger for jødedommen på lige fod med kapitalismen og ikke længere som en selvstændig aktør. På den måde vender talen tilbage til de oprindelige tendenser i den nationalsocialistiske politik og propaganda.

Barbarisme og bolsjevisme – civilisationskritik

Jens Kegel fortæller, at ordet *bolsjevismen* siden 1918 har været anvendt som en slags negativt gummibegreb for alt ikke-civiliseret.¹⁸⁴ Det vil sige, at selv under Weimarrepublikken var bolsjevismen et forhadet fænomen. Nazisterne følger altså en allerede eksisterende diskurs, som lægger ny betydning i en overordnet fortælling om den vesteuropæiske historie. Specialet anskuer propagandaen som mere, end blot en leders forsøg på at overtale og manipulere sine tilhængere. Og den definition, som specialet følger, siger, at afsenderen og modtageren må befinde sig inden for samme diskurs for at forstå og blive påvirket af propagandaen, hvorfor konteksten netop bliver vigtig. Og for nationalsocialisterne bliver konteksten den overordnede narrative fortælling af den vesteuropæiske historie.

Begrebet bolsjevismen kan altså placeres i en fortælling fra oplysningstiden, hvor begrebet civilisation konstrueres som et samlende begreb for den verdslige europæiske kultur, der bliver anset for at være menne-

¹⁸¹ Andre centrale byggesten er for eksempel antisemitisme, socialdarwinisme og en mytifiering af germanerne og deres historie.

¹⁸² Kegel, Jens: *Wollt ihr den totalen Krieg?*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 2006, s. 64.

¹⁸³ Se et eksempel og uddrag fra *Mein Kampf* i specialets afsnit *Propagandabilleder af Sovjetunionen - tesepræsentation*

¹⁸⁴ Kegel, Jens (2006), s. 65-66.

skehedens hidtil højeste udviklingstrin.¹⁸⁵ Den europæiske civilisation præges af fremskridt og borgerdyd, men andre kulturer bliver betragtet som *barbariske*, præget af tilbagestående og korruption. For oplysningstænkerne var Paris civilisationens centrum og, stærkt forenklet, jo længere væk, man fjernede sig herfra, des mere barbariske blev samfundene. Netop denne hierarkiske opfattelse af verdens kulturer præger også stærkt den nationalsocialistiske propaganda.¹⁸⁶

I den nationalsocialistiske ideologi og narrative fortælling fylder idéen om et højerestående stadie i civilisationen også meget. Specialet vurderer, at begrebet *bolsjevisme* kan sammenlignes med oplysningstidens opfattelse af den barbariske kultur.¹⁸⁷ Bolsjevismen iscenesættes på samme måde som tilbagestående og korrupt, især infiltreret af jødedommen, og den tyske nation (Berlin) positioneres som civilisationens klimaks. Des længere mod øst, des mere barbarisk bliver kulturen og samfundet. Netop denne tanke genfindes også i Hitlers tale til rigsdagen d. 1. september 1939, hvilket blev fremhævet tidligere i specialet.¹⁸⁸

Fænomenet bolsjevisme bruges som en slags kulturelt gummibegreb, der kan infiltrere og blande sig i alle andre områder. I praksis betyder det, at betegnelsen bolsjevisme bliver brugt som synonym for alle former for antinationalsocialisme. Denne negativt værdiladede betydning bliver kraftig eksponeret i talen af Goebbels. Det vil sige, at jødedom og bolsjevisme faktisk både bruges på flere forskellige niveauer i forhold til hinanden, altså hierarkisk, men de sidestilles også i nazistisk retorik – jævnfør udlægningen af jødedommen tidligere.

Lebensraum

Som Jens Kegel pointerer i foregående citat, indeholder forestillingen om Sovjetunionen enorme naturressourcer, geografisk store uberørte sletter, der bebos af kulturløse og tilbagestående mennesker. På den måde inddrages begrebet Lebensraum, der fylder meget i *Mein Kampf*, i dets oprindelige sammenhæng. Igen bliver en gammel tanke taget op, revideret og omskrevet af Hitler og brugt i den nationalsocialistiske politik. Som begreb har Lebensraum været en central del af de geopolitiske og imperialistiske forestillinger på den markante højrefløj i Weimarrepublikken, og dermed har idéen eksisteret og været en del af den traditionelle magtpolitiske diskurs siden 1890'erne.¹⁸⁹ I realiteten bliver det muligt at trække idéen om Lebensraum tilbage til den tyske ridderordens erobring af slaviske landområder i middelalderen, og netop den

¹⁸⁵ Se fodnote 30 for yderligere information om den hierarkiske inddeling af racer og kulturer. Begrebet bolsjevisme kan naturligvis ikke placeres direkte i oplysningstiden.

¹⁸⁶ Trods voksende kritik af den hierarkiske inddeling af kulturer præger opfattelsen forsat den vestlige verden. Som eksempel synes racisme i forskellige grader stadig at have indflydelse på forskellige politiske områder.

¹⁸⁷ Et eksempel på interdiskursivitet, en henvisning til en række diskurser, der giver mening for fortolkeren. Altså indgår idéen om bolsjevismen og barbarisme i en større diskursiv sammenhæng.

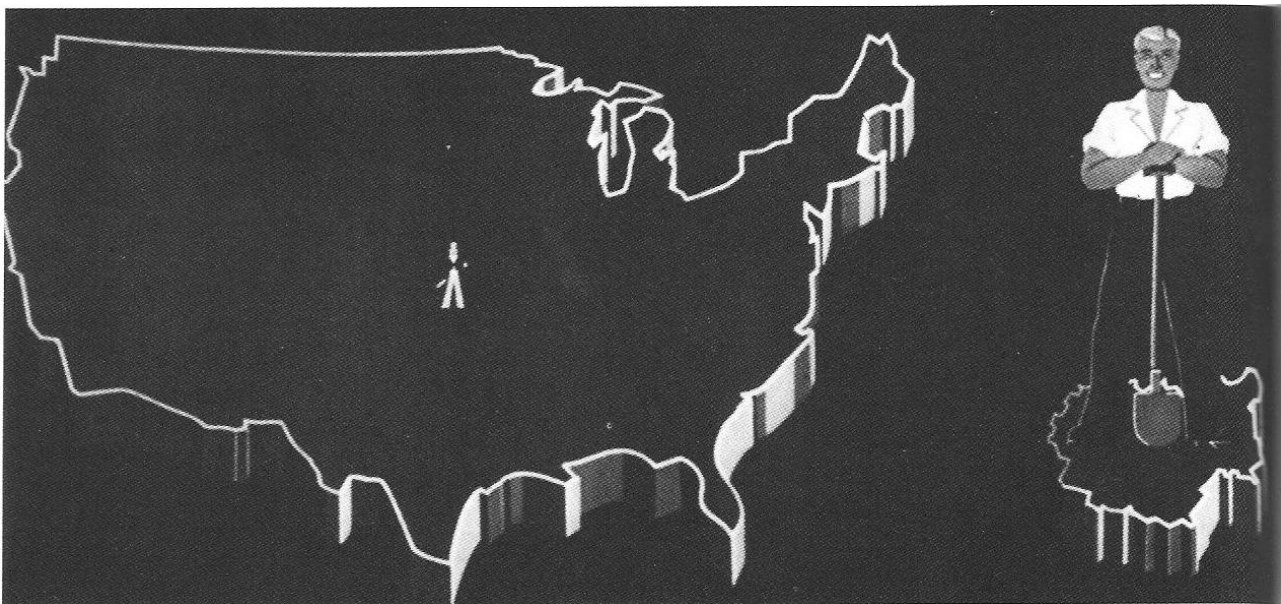
¹⁸⁸ Se specialets første delte se og diskurs: *Sovjetunionen som allieret (ikke-angrebste) 1939-1941*.

¹⁸⁹ Kershaw, Ian (2008), s. 182.

aggressive politik blev kombineret med patosfyldte appeller inden for riget til at forene de *Volksdeutsche*, de etniske tyske mindretal.¹⁹⁰

Ian Kershaw beskriver begrebet *Lebensraum* på følgende måde:

*Således symboliserede Lebensraum for altyskerne den historiske erobring i øst, samtidig med at det ved at understrege Tysklands påståede overbefolkning kamouflerede de reelle, moderne, magtpolitiske imperialistiske ambitioner.*¹⁹¹

192

Begrebet *Lebensraum* var fast forankret i den nationalsocialistiske tankegang. Illustration fra en tysk propagandafilm, der skulle vise, at der i USA kun boede 16 indbyggere pr. kvadratkilometer, mens der i Tyskland var 125 pr. kvadratkilometer.

Goebbels iscenesættelse af Sovjetunionen i talen bliver altså en gentagelse af de tanker og den verdensopfattelse, som Hitler præsenterer i *Mein Kampf*. Begge steder bliver der lavet en klar kobling mellem udryddelse af jøderne og krigen mod Sovjetunionen med det formål at erhverve sig *Lebensraum*. På den måde frelser den nationalsocialistiske propaganda Tyskland fra overbefolkning – ved at kombinere jødisk destruktion og erhvervelsen af *Lebensraum* – og svaret bliver jødisk kapitalistisk bolsjevisme.

¹⁹⁰ Kershaw, Ian (2008), s. 182.

¹⁹¹ Kershaw, Ian (2008), s. 182. I Weimartiden blev fænomenet gjort populært i Hans Grimms bestsellerroman *Volk ohne Raum*, der udkom i 1926.

¹⁹² Kirchhoff, Hans (2004), s. 36.

Jødisk (kapitalistisk) bolsjevisme

Som tidligere anført er den tyske propagandas antipati mod laverestående racer og undermennesker væsentlige byggesten i den nationalsocialistiske ideologi. Det har blandt andet manifesteret sig i den brutalitet, som hæren udøver på østfronten.

Der sker altså ikke et nyt træk i den nationalsocialistiske propaganda ved, at Goebbels taler om jødisk bolsjevisme.¹⁹³ Men der sker et nyt træk i konstitueringen af Sovjetunionen som en stærk fjende, da Sovjetunionen nu konstitueres som en del af et samlet fjendebillede, der vil bekæmpe nationalsocialismen.

En tendens i den nationalsocialistiske ideologi bliver at skildre Sovjetunionens rødder og udspring i jødedommen. Sovjetunionen konstitueres som et redskab, som jøderne bruger i deres evige jagt på at overtage verdensherredømmet. Efterhånden som krigen ikke udvikler sig til nationalsocialisternes fordel, begynder andre fjender at smelte sammen med den tendens, der bruges til at skildre jøderne. Nu konstitueres alle nationalsocialisternes fjender, specielt Sovjetunionen, som redskaber for jødedommen.

I talen proklamerer Joseph Goebbels højlydt bolsjevismens reelle mål:

*Das Ziel des Bolschewismus ist die Weltrevolution der Juden. Sie wollen das Chaos über das Reich und über Europa hereinführen, um in der daraus entstehenden Hoffnungslosigkeit und Verzweiflung der Völker ihre internationale, bolschewistisch verschleierte kapitalistische Tyrannei aufzurichten.*¹⁹⁴

Goebbels sammenkobler bolsjevismen og kapitalismen med jødedommen. Jøderne er mestre i at kamuflere sig, og deres destruktive planer gemmer sig bag så forskelligartede måder at organisere et samfund på som henholdsvis kapitalisme og kommunisme.

En kapitalistisk økonomi forudsætter (stærkt forenklet) blandt andet den private ejendomsret, retten til at disponere over hele eller dele af den opnåede profit, og prisen/værdien af varer/arbejdskraft er helt eller delvist bestemt af konkurrenceforhold.

Omvendt forudsætter en kommunistisk økonomi (stærkt forenklet), at pengeøkonomien afskaffes på sigt, og at der indføres kollektiv ejendomsret.

¹⁹³ Specialets materialevalg kan fremstilles som, at der er en tendens til, at der kun forekommer få antisemitiske indslag i den tyske propaganda, eller at de første antisemitiske indslag opstår efter Stalingrad. Grundet det valgte kildemateriale i specialet vil det være fornuftigt at være opmærksom på, at antisemitismen har stor betydning i hele den tyske propaganda, selvom det fremgår ikke af det udvalgte kildemateriale.

¹⁹⁴ [http://nseuropa.org/German/Dr.%20Joseph%20Goebbels%20-%20Rede%20-%20Wollt%20Ihr%20den%20totalen%20Krieg%20\(1943\).pdf](http://nseuropa.org/German/Dr.%20Joseph%20Goebbels%20-%20Rede%20-%20Wollt%20Ihr%20den%20totalen%20Krieg%20(1943).pdf) s. 3. 06.05.2011

I den nationalsocialistiske propaganda konstitueres de forskellige ideologier som værende jødedommens lakajer og reelt kun interesserede i at ødelægge den eksisterende verdensorden og få en jødisk verdensrevolution. Modsætningerne mødes og kobles sammen. Med eftertidens historiske kontekst i tankerne bliver det nemt at fjerne den nationalsocialistiske myte om jødernes verdensdominans. I perioden 1947-1990 bliver den internationale politik opdelt – den vestlige kapitalistiske verden under ledelse af USA og den kommunistiske verden under ledelse af Sovjetunionen.¹⁹⁵ Der er tale om en ideologisk og magtpolitisk konflikt, der resulterede i oprustning og krigstrusler. Konflikten har fået betegnelsen *Den kolde krig*.

Jødernes rolle, bolsjevisme, racer og det vestlige modspil

I krigens sidste faser, hvor det er åbenlyst, at den tyske værnemagt ikke længere har geografiske eller politisk militære fremskridt, men lider nederlag på nederlag, bliver propagandaen intensiveret. Joseph Goebbels tale bliver sådan et eksempel. I talen smelter mange af nationalsocialismens onder sammen. Jøderne konstitueres som værende dukkemagerne bag samtlige af nationalsocialismens modstandere. Fjendebilledet af Sovjetunionen bliver en broget og unuanceret fortælling om, hvordan laverestående racer og undermennesker infiltrerer både bolsjevismen og kapitalismen. Jøder bliver skildret som kamæleoner, der kun vil have en ny verdensorden – jødedommen, og de bruger alle de eksisterende styreformer, bortset fra nationalsocialismen, til at opnå deres mål.

Tekst: *Hans måde at "befri" Europa!*

Efterhånden som krigen nærmer sig sin afslutning bliver modstanderne skildret mere grotesk og forsimplet i den nationalsocialistiske propaganda. På tegningen smelter fjendekonstitueringen sammen i et destruktivt monster, der både bærer det engelske og amerikanske flag, bolsjevikernes røde stjerne og davidstjernen. Jødedommen er den styrende faktor, hvilket symboliseres ved placeringen af stjernen.

Nationalsocialistisk satiremagasin fra 1944, *Fligende Blätter* (nr.37).

<http://www.bytwerk.com/gpa/lustige.htm>

10.05.2011

¹⁹⁵ Se Bilag A – deling af Tyskland for et visuelt indtryk af den politiske opdeling

Konklusion

Specialet vurderer, at grænsen mellem propaganda og direkte bedrag bliver udvisket og sløret i krigsårene 1939-1945.

Ud fra en diskursiv tilgang er det umuligt at nå frem til sandheden og fortiden, som den egentligt var. Men det forhindrer ikke en argumenteret analyse og fortolkning, hvor man afdækker og sandsynliggør et meningspotentiale ud fra en kritisk stillingtagen.

Specialet har i særlig grad beskæftiget sig med nationalsocialismens propaganda og dens indflydelse på og påvirkning af den diskursive og sociale praksis, idet fokus har været på italesættelsen og konstituering af Sovjetunionen i krigsårene 1939-1945 i propagandaen. Og her står det klart, at propagandaen under hele krigen skruer på forskellige retoriske og diskursive virkemidler i forsøget på at legitimere Det Tredje Riges skiftende og vekslende forhold til ærkefjenden: Sovjetunionen.

Propagandaen er sensibel og tilpasses konstant den vekslende realpolitiske virkelighed, og fokus ligger på at interpellere modtageren med alle tilgængelige midler. Der sker et overordnet skift i propagandaens narrativitet fra den gode fortælling om sejre og succes til nødvendigheden ved at kæmpe for at undgå udslettelse. Dette skift medfører, at propagandaen bevæger sig væk fra *Mein Kampfs* ekstreme fjendeskildringer og tilpasses den realpolitiske situation, men vender tilbage til udgangspunktet igen. Sovjetunionen har hele tiden været stærk – set med militære øjne og realpolitisk – men sådan har propagandaen ikke fremstillet Sovjetunionen.

Den nationalsocialistiske ideologi og dens udtryksform (propagandaen) skifter tyngde og fokus afhængig af, hvad der synes mest konstruktivt for partiet, staten og føreren. Specialet har udvalgt fire centrale elementer i den nationalsocialistiske ideologi og analyseret og fortolket dem ind i deres respektive historiske kontekster og har dermed undersøgt konstituering af Sovjetunionen under Anden Verdenskrig i den tyske propaganda. Ved at sammenholde de fire elementer, jøder, race, bolsjevisme og vestlige regeringer, bliver det tydeligt, at konstitueringen af Sovjetunionen ændrer sig mindst tre gange i løbet af krigsårene 1939-1945.

Specialet har bevist, at propagandaen skifter karakter afhængig af konteksten. Propagandaen afspejler dermed den aktuelle situation for Det Tredje Rige i krigens situation. Denne påstand bliver blandt andet dokumenteret igennem en grundig sammenligning af udviklingen og ændringen i indholdet af propaganda-bladet *Signal*. I bladet skildres invasionen af Sovjetunionen som en tvingende nødvendighed for at sikre Europas frihed. Det område, der er bedst dækket i bladet, målt per artikel, er netop operation Barbarossa, og kampagnen fylder generelt meget i den nationalsocialistiske propaganda grundet bolsjevismens ideologiske modsætning til nationalsocialismen.

Som tidligere nævnt forandrer den anti-bolsjevistiske propaganda sig mindste tre gange (specialets tese), hvilket analysen har verificeret.¹⁹⁶

1. 1939-1941 – Sovjetunionen fremstilles som ikke-fjender. (Ikke-angrebspagt)
2. 1941-1942 – Sovjetunionen iscenesættes militært set som ligeværdige fjender, der er kulturelt underlegne. (Ikke-angrebspagten brydes – Nazityskland invaderer Sovjetunionen)
3. 1942-1945 – Fjendebillederne af samtlige af nationalsocialisternes fjender smelter sammen, og Sovjetunionen fremstilles som drivkræften. (Det Tredje Rige lider nederlag til Sovjetunionen)

I den første diskurs søger den tyske propagandamaskine at berolige den tyske befolkning med formodninger om, at Sovjetunionen ikke angriber Tysklands interesser. Sovjetunionen præsenteres altså som en triumf i Hitlers udenrigspolitik. Sovjetunionen skildres med neutrale vendinger og ordvalg, og de rationelle argumenter (logos) for ikke-angrebspagten bliver fremhævet.

I den anden diskurs konstitueres Sovjetunionen som et utroværdigt og krigerisk folkefærd, der bryder ikke-angrebspagten mellem Sovjetunionen og Tyskland. Propagandaen skaber altså et billede af Det Tredje Rige, der må forsvare sig mod en aggressiv og utroværdig bolsjevistisk statsmagt. Sovjetunionen skildres både som en militærmæssigt stærk fjende, som samtidigt italesættes som enormt destruktiv, farlig og kulturel underlegen fjende. Tyskland fralægger sig et ethvert ansvar for krigens komme, og landet anlægger i stedet en hegemonisk betragtning på invasionen af Sovjetunionen.

I den tredje diskurs medfører ændringerne på krigsfronten (nederlaget ved Stalingrad, Kaukasus og det faktum, at det ikke lykkes at indtage Leningrad) en ny italesættelse af Sovjetunionen, der har fokus på hjemmefronten og mobiliseringen og motiveringen af hele samfundet. Propagandaen bliver intensiveret, og fjendebilledet af Sovjetunionen bliver en broget og unuanceret fortælling om, hvordan laverestående racer og undermennesker infiltrerer både bolsjevismen og kapitalismen.

Faircloughs kritiske diskursanalyse er en forholdsvis ny teori set med historiske briller, og teorien har bidraget med en ny indsigt i velkendte tekster. Det store begrebsapparat har medført en skærpet tilgang til det dialektiske forhold mellem tekstniveauet, meso- og makroniveauet. Historikeren bevæger sig ofte på det sociale og diskursive niveau, men denne teori kobler også begreber, metoder og fokuspunkter til tekstniveauet, hvilket har medført en skærpet tilgang til det sproglige aspekt. Specialet har ligeledes vist, hvor

¹⁹⁶ I realiteten har specialet fire diskursskildringer af Sovjetunionen, da specialet anvender materiale fra 1933 til 1939 som eksempelmateriale på den kraftige antibolsjevisme, der grundlæggende findes indlejret i nationalsocialismen. Først skaber den nationalsocialistiske propaganda et billede af Sovjetunionen/borgeren som et vildt dyr, aggressive asiatiske horder, der kun pønser på at overfalde de fredelige tyskere og flå dem. Så allierer tyskerne sig med Sovjetunionen. Begge iscenesættelsers mål er at berolige befolkningen.

anvendelig Faircloughs kritiske diskursanalyse bliver i belysning af forholdet mellem magt og propaganda. Hans analysebegreb har mødt kritik både pædagogisk og i forståelsen af magtforholdenes determinerende karakter, men i denne analyse har det dialektiske forhold været i fokus. Det er således markant hos alle tre diskurser, idet den sociale praksis spiller ind på propagandaen, samtidig med, at netop både propagandaen og dens ophavsmænd indvirker på den sociale diskurs. Samtidig indtager både interdiskursivitet og intertekstualitet væsentlige positioner i propagandaen, og propagandaen bliver således en del af konstitueringen af den diskursive praksis og dens mange elementer.

Set ud fra et retorisk såvel som kommunikativt synspunkt har propagandaen vist sig indholdsrig på både mikro-, meso- og makroniveau. Den store kronologiske afstand er gavnlig i forståelsen af propagandaens bevæggrunde og argumentation, idet specialet alene af tidsmæssige årsager befinder sig langt fra de diskurser, som den nationalsocialistiske propaganda bevæger sig indenfor. Jævnfør den kritiske diskursanalyse, vil det være nemmere at analysere og fortolke bestemte diskurser, når man ikke længere befinder sig inden for den samme diskurs. Vi er dog i en vestlig, hierarkisk opbygget kultursfære stadigvæk. I praksis betyder det, at den tyske propaganda har været analyseret gentagne gange siden Anden Verdenskrig, hvilket medfører, at andre tolkninger og diskurser har været anvendt i specialets tilgang. Ved at sammenligne forskellige skildringer, iscenesættelser og tilgange har specialet dermed mødt en bred vifte af historiografiske metoder og teorier, der på hver sin måde har bidraget til en samlet analyse af konstitueringen af Sovjetunionen i den nationalsocialistiske propaganda i krigsårene 1939-1945.

Litteratur

Adams, Simon: *Propaganda i krig og fred*, Forlaget Flachs, 2008

Aristoteles: *Retorik*, Platonselskabets Skriftserie, Museum Tusculanum, 1991

Bakhtin, Mikhael: *Ordet i romanen*, 1933, dansk udgave 2003

Beevor, Antony: *Stalingrad*, Borgens forlag, 2000

Bekker-Nielsen, Tønnes m.fl: *Gads historie leksikon*, Gads forlag, 2001

Bramsted, Ernest K.: *Goebbels and National Socialist Propaganda 1925-1945*, Michigan State University Press, 1965

Bytwerk, Randall, L: *Bending Spines*, Michigan State University Press, 2004

Bytwerk, Randall, L.: *Landmark Speeches of National Socialism*, Texas A&M University Press, 2008

Dahlberg, Rasmus: *12 taler der formede Europa*, Aschehoug, 2001

Fairclough, Norman: *Discourse and social Change*, Polity Press, 1992

Fibiger, Johannes, Gerd Lütgen og Niels Mølgaard: *Litteraturens tilgange*, Gyldendals Akademisk, 2008

Fledelius, Karsten: *Nazisternes propaganda-billedblad i Danmark under Anden Verdenskrig*, Forlaget Komma, 1979

Foucault, Michel: *Les Mots et les choses*, Galimard, 1966, dansk udgave: *Ordene og Tingene*, Det lille forlag, 1999

Goebbels, Joseph: *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*, Teil II, Diktate 1941-1945, bind 8, april-juni 1943, redigeret af Hartmut Mehringer

Heede, Dag: *Det tomme menneske*, Museum Tusculanums, 2004

Hitler, Adolf: *Mein Kampf – Die nationalsozialistische Bewegung*, 2. Band, Franz Eher Nachfolger, 5. udgave, München, 1933

Hitler, Adolf: *Min kamp – Den nationalsocialistiske bevægelse*, 8. oplag, H. Hagerups Forlag, København, 1939

- Hviid Pedersen, Søren: *Carl Schmitt*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2011
- Hovbakke Sørensen, Lars: *Et kontinent i krig*, Aschehoug Dansk Forlag A/S, 2006
- Jacques, Ellul: *Propaganda: The Forming of Men's Attitudes*, New York, Alfred A. Knopf, 1968
- Jørgensen, Marianne Winther og Phillips, Louise: *Diskursanalyse*, Samfundslitteratur Roskilde universitetsforlag, 1999
- Kegel, Jens: *Wollt ihr den totalen Krieg?*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2006
- Kershaw, Ian: *Hitler*, Gyldendal, 2008
- Kershaw, Ian: *The Hitler Myth*, Oxford University Press, 1987
- Kirchhoff, Hans, Henning Poulsen og Aage Trommer: *Den 2. Verdenskrig 1939-1945*, Nørhaven Book, Viborg, 2004
- Klemperer, Victor: *Lingua Tertii imperii - Det Tredje Riges sprog*, A. Rasmussens Bogtrykkeri, 2010
- Mayer, S. L. (red): *Signal – Years of triumph 1940-1942*, Bison Books Limited, 1978
- Mayer, S. L. (red): *Signal – Years of retreat 1943-1944*, Bison Books Limited, 1979
- Mayer, S. L (red): *The best of Signal*, Bison Books Corp, 1984
- Ross, Stewart: *Propaganda*, Wayland Publishers Limited, 1993
- Scheuer, Jann: *Indgange til samtaler*, Danmarks Pædagogiske Universitet, 2005
- Stræde, Therkel (red): *De nazistiske koncentrationslejre*, Syddansk Universitetsforlag, 2009

Materiale

Tale af Adolf Hitler – krigserklæring mod Polen 01.09.1939, japansk universitetsarkiv

<http://royallibrary.sakura.ne.jp/ww2/text/hitler01091939.html> Dato: 03.04.2011

Signal, 1. Auguthæfte 1941. Nr. 15. Dansk udgave. Bilag B – Mening med kampen

Große antibolschewistische Ausstellung (Berlin: Verlag für Kultur- u. Wirtschaftswerbung Daenell & Co., 1937)

<http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/anti-bolshevism.htm> Dato: 27.03.11

Hvervekampagne fra Holland

<http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/posters/nederland.jpg> Dato: 23.03.2011

Hvervekampagne fra Ukraine

<http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/posters/russia.jpg> Dato: 23.03.2011

Nazistisk satire

Fliegende Blätter, udgave #5/1942 fra

<http://www.bytwerk.com/gpa/lustige.htm> Dato: 14.04.2011

Fliegende Blätter, udgave #37/1944 fra

<http://www.bytwerk.com/gpa/lustige.htm> Dato: 10.05.2011

Wollt ihr den totalen Krieg? Tale af Joseph Goebbels

[http://nseuropa.org/German/Dr.%20Joseph%20Goebbels%20-%20Rede%20-%20Wollt%20Ihr%20den%20totalen%20Krieg%20\(1943\).pdf](http://nseuropa.org/German/Dr.%20Joseph%20Goebbels%20-%20Rede%20-%20Wollt%20Ihr%20den%20totalen%20Krieg%20(1943).pdf) Dato: 06.05.2011

Forsiden – antibolsjevistisk propagandaplakat. Udgivet af det tyske propaganda ministerium, forfatter ukendt. Fundet hos Imperial War Museum, posters of conflict.

<http://vads.ahds.ac.uk/flarge.php?uid=26682&sos=0> Dato: 30.04.2011 samt

http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwtwo/nazi_propaganda_gallery_06.shtml Dato: 05.05.2011

Websider

Amerikansk universitetsarkiv med tysk propaganda.

<http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/> Dato: 02.02.2011

BBC's historie arkiv

http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwtwo/nazi_propaganda_gallery.shtml Dato: 05.05.2011

Dansk udlægning af Faircloughs kritiske diskursanalyse

www.teorier.dk Dato: 03.03.2011

For uddybelse af begrebet folkefællesskabet se ph.d. Allan Borup om begrebet Volksgenossen

<http://www.tysklandsprojektet.dk/index.html?vis=forsk> Dato: 04.04.2011

Diverse

Gyldendals DVD-Leksikon, Den store danske Encyclopædi, 2006

Totaler Krieg af Goebbels – se og hør optagelser af talen

www.youtube.com (søg Totaler Krieg) Dato: 07.04.2011

Bundesarchiv, bild 183-J05235. Foto: Schwahn 18. Februar 1943 fra <http://www.bild.bundesarchiv.de> Dato: 05.04.2011

Abstract: National Socialist propaganda portrayals of the Soviet Union during the war years 1939-1945

On 13 March 1933 the newly elected National Socialist government establishes a ministry of propaganda, *Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*, which aims to regulate the press, the culture and spread Nazi ideology in which antibolshevism had a central role as a contrast to the Third Reich (1933 - 1945). The ministry of propaganda uses, creates and stages enemy images and alters and reinforces them during the war. The Third Reich and the Soviet Union both represent clear opposing ideologies (worldviews / discourses), whose national and ideological interests intersect several times during the Second World War. This thesis is based on Norman Fairclough's critical discourse analysis and illustrates how the Soviet Union is presented in German propaganda during the war years 1939 -1945.

According to the critical discourse analysis, language is not neutral and arbitrary, but meaningful and context-dependent. The thesis focuses on the portrayal of selected key topics of national socialism politics (Jews, Race, Bolshevism and Western governments), and shows how the government propaganda changes over time. It compares the real political situation with the depiction of the world used in the propaganda, and shows how they regularly differ from each other, merge and influence each other.

The thesis highlights three different propaganda images of the Soviet Union.

1. 1939-1941 - Soviet Union as non-enemy. (Non-Aggression Pact)
2. 1941-1942 - Soviet Union as an equal enemy in military terms, but culturally inferior. (Non-Aggression pact is broken - Nazi Germany invades the Soviet Union)
3. 1942-1945 - Soviet Union as a physical manifestation of all sorts of evil. (The Soviet Union defeated Nazi Germany)

Fairclough's critical discourse analysis, a relatively new theory taking on a historical point of view, has provided a new insight into familiar texts. The major concepts have led to an intensified approach to the dialectical relationship between text level, and meso and macro levels. Historians often operate in the macro and meso level, but this theory also connects concepts, methods and focus points with the text level, resulting in an emphasis on the linguistic aspect. This thesis also shows how Fairclough's critical discourse analysis can be used to illustrate the relationship between power and propaganda in the Third Reich.

Bilag A: Tysklands grænser fra 1871-1990

Tysklands grænser 1871-1990.

Bekker-Nielsen (2001), s. 637.